

A NŐ XVIII. SZÁZADBAN

ÍRTÁK :

EDMOND ÉS JULES
DE GONCOURT

FORDÍTOTTÁK ÉS ÁTDOLGOZTÁK
WILDNKR ÖDÖN ÉS FÁBRY REZSŐ

RÓZSAVÖIGYI ÉS TÁRSA KIADÁSA

A NŐ
A XVIII.
SZÁZADBAN

IRTÁK:

EDMOND ÉS JULES
DE GONCOURT

MÁSODIK KÖTET

FORDÍTOTTA ÉS ÁTIDOLGOZTA
FÁBRY REZSŐ

RÓZSAVÖLGYI ÉS TÁRSA KIADÁSA
BUDAPEST.

A POLGÁRASSZONY.

A polgár-osztályban a leány az édesanya keze között és szeme előtt növekszik. Az anya ápolja, neveli s a szó szoros értelmében a tenyerén viszi a gyermekkorból az ifjúkorba. Chardin, a polgári élet meghitt festője, mindig a munkában egészen elmerült anya oldalán mutatja a kisleányt, amint az amúgyis komoly és egyszerű gyermek a nemes, házias tulajdonságok védőszárnya alatt felselezik.

Bizony nem holmi cicomás bábú az, amint így, esetlen, négyszögletű fejdíszével, rövidújjú mellénykéjében, szerény szoknyácskájában, átvetős kötőjében, előttünk áll; ez a gyermek megelégszik dobbal, karikával, tollas labdával, kuglival, vagyis a nagy néprétegek játékszerével. Anyja pótolja a nevelőnőt és maga neveli

gyermekét ebben a barátságos, rendszeres otthonban, ahol minden mint ha a polgári boldogság biztosságát, józanságát és tervszerűségét hirdeté; minden: a nehéz bútor, a fölkefélt padló, a kígyózó lábú, súlyos székek, a diófaszekrény, amelyen a ribizkelikőrös üveg áll és amelyben az elmúlt évek családi krónikája szendereg. A gyermek „Benedicite”-re kulcsolja kezecskéjét, csak azután kap az asztalon gőzölgő levesből. Az anya megállítja az orsót, az asztalra teszi a gombolyagot, megfésüli leányát a pipereasztal előtt, szalagot köt a homlokára, hogy szép legyen vásárnap. Ismételteti vele a katekizmust és a többi iskolai föladatot; és ha hébe-hóba mégis más dolga akad, akkor az idősebb leány váltja föl, aki aztán néhány percig az anya szerepét játssza a húgocska mellett.

A dolgozó osztályokban nem idegeníti el a gyermeket az anyától a szórakozás és a nagyvilági élet sok követelménye; mind a fiú, mind a leány hathatós segítség a családban, a házat életben tartó erőnek egy ré-

sze. Az anyaság nem álszemérmes: önzetlenül szereti gyermekeit és közvetlen közletről akarja szeretni őket. Egyébként a polgárasszonynak távolról sem került annyiba a gyermeke, mint más nőnek; nem volt kénytelen minden szórakozásról, a maga életéről lemondani, csak hogy azoknak az annyi bajt okozó kis lényeknek mindenük meglegyen. Megszokta a háziasságot, tehát nem áldozat számára a szülés, az anyai hivatás pedig nemcsak hogy nem teher, hanem inkább valami szép kötelesség, amely minden egyébért kárpótolja. A polgárleány szoros kapcsolatban él az anyjával. Szerényen és hallgatagon serdül föl abban a foltozott kendővel védett amúgyis nagyon kevésbé kacér ruhában; mindig vele van, mintegy hivatásának jelvényeként, a női munka szerszáma, az olló meg a varródoboz. Erőben, egészségben nő föl és későbbi boldogságát is anyja mellett élvezzi, akihez a tegezés bizalmassága még közelebb viszi.*)

*) L. a Chardin után készült metszeteket (Benedicite La toilette du matin, La bonne

Életének hetedik évében a gondolkodás korába lép a leányka, helyesebben, a szülők ezt akarják vele elhitetni, abban a hiszemben, hogy okosabbá teszik a gyermeket, ha korai öntudatra ébresztik nagyrabecsülésükkel. Az anya „mademoiselle”-nak nevezte, ha büntetni akarta, s a kisleány lassankint megértette, hogy az anyának egyik-másik szava nagyobb fájdalmat okoz, mint a virgács.

Eléggé nagynak találták ahhoz, hogy látogatóba vigyék a nagyszülők-höz, sétáljanak vele, s megkezdődött a bérnialásra való előkészítés.

Minden vasárnap templomba, kápolnába vagy sekrestyébe ment a leányka, s az oldalhajóba ült a hosszú fapadok egyikére. Kortársai egymással szemben üldögéltek és a nagyobbacsók a legyezőjükkel játszadoztak, míg a kisebbek csacsogtak, az első sor háta mögött elbújtak és egymás fülébe vihogtak. A padok között szabadon hagyott út végén, nagy

fakarosszékben öreg pap ült, pápaszemmel kezében, a csinos, kenetes papocska mellett, aki a mamáknak és a plébánia éltebb hölgyeinek szemelőtt a leánykákat tanította, hozzájuk kérdéseket intézett és az aznapi evangéliumot, az episztulákat, a szónoklatot meg az előző vasárnapon fölolvastott katekizmus-fejezetet mind-egyikükkel ismételtette. Néha megjelent egy-egy felügyelő, akinek tiszteletére minden gyermek fölállt. Kérdést intézett a legszorgalmasabbakhoz és nemsokára visszavonult a gyermekek szép feleletétől meghatott, büszkeségtől túláradó anyák hajbókolása között.*)

Mégis eljött az időpont, amikor az anyák a nevelésnek féltékenyen örözött gondjáról lemondottak, leányukat kolostori nevelőintézetbe küldték, hogy hittanulmányaikat befejezzék és a kedves nővérek vezetése alatt tökéletesbüljenek. A katekizmus leckéinek megtanulása után, rendesen tizen-

*) Mémoires de Mme Roland I. köt. — Baudouin festménye: Catéchisme au Sainte-Sulpice; metszette Moitte.

egy éves korában, egy esztendőre kolostorba adták a kisleányt, hogy a bérnálás előtt, amely akkor a gyónást és áldozást megelőzte, az utolsó lelkigyakorlatokat elvégezze. Minden idősebb rokont meglátogatott a leányka, aztán belépett a kolostor kapuján, — bizony nem száraz szemmel. Békességes házak voltak azok, ahol a polgárság a maga leányait elhelyezte, szerény iskolák, amelyeknek nagytermében a szegény leánykákat ingyen tanították a kedves nővérek, rendesen holmi távolfekvő külvárosban. Ott az évi díj 250—350 livre lehetett. Ilyen hely volt többek közt a ferencrendi apácák monostora, a Saint-Magloire a Saint-Denis-utcában, a Saint-Augustin-szerzet a Faubourg Saint-Antoine-ban, és a Sacré-Coeur leányai Saint-Gervais-ben, a Notre-Dame kongregáció apácái, a Sainte-Aure kongregáció, a Neuve-Sainte Geneviève-utcában, ahol du Barry asszony nevelkedett. Ezekben az intézetekben is hallgattak ugyan a divat szavára, — hiszen akkor még az árvaházakban is foglalkoztak a tár-

sasági művészettel, a zenével, a tánc-
cal, — ámde nyoma se volt annak a
fénynek, pompának, amely a társa-
ságért türelmetlenül epekedő nemes
kisasszonykákat nevelő kolostorok-
ban tobzódott.

A polgárságnak e jámbor iskolái-
ban béke, csönd és szelídség honolt;
olyan messze voltak a világi cere-
móniáktól, mint Paris forgatagától. És
az apácák által dédelgetett, a többi
gyerekekkel könnyen megbarátkozó
leánykát csakhamar megszállta az
igézet; örült, ha a nagy, közös asz-
talhoz ültették. Ez a szabatos élet-
mód, ez a szelíd, ámde biztos fegyve-
lem, az egész környezet, a nagy
hársfador árnyéka, ahol kiválasztott
pajtásával sétálgathatott a pihenés
idején, — mindez valami addig ismer-
etlen, édes nyugalommal árasztotta
el. Semmire terelte gondolatát arra
a világra, melyet nem ismert. Hála
a mindennapi misének, az órarend-
nek, az ehhez fűződő elmélkedésnek,
az intézetbe járó zenetanító leckéi-
nek, — unalom nélkül töltötte az időt
vasárnaptól-vasárnapig, amikor aztán

szülei érte jöttek és sétálni vitték. Ebben az oly kevésbé szigorú magánosságban, e békés hangulatban, a hit volt a gyermek képzeletének egyedüli lendítője. Zsendülő lelke Istenhez fordult és a kolostori ünnepek, az apáca-avatás látványa, az ezernyi szent szokás úgy hatott rá, hogy repeső szívvel, megbűvölten, lelkesülve ment az úrvacsorához.

A kolostorban való rövid tartózkodás, az elvonultságnak, lelkigyakorlatnak ez a néhány éve mély nyomot hagyott a fiatal polgárleány lelkében. A polgárasszony egész életében, mint valami szent emlék élt ez az idő, tovább élt benne a fegyelem érzése, a jámborság, bizonyos hitbuzgóság, amit még fokozott a kor sok hitvitája, úgy, hogy vére teljesen lehűlt és erkölcsössége a lehető legszigorúbbá vált. Ájtatosságában volt valami nyakasság, valami ösztönszerű vágy a rendszerért, ami a janzenizmus karjába dobta. S a janzenizmus ismét erős támaszra, önfeláldozó harcosra talált benne.

A szegényesebb sorsú anyák, akik-

nek otthon szükségük volt a segítségre, leányukat tizenkét éves koruk után csak ritkán hagyták a kolostorban vagy azokban a polgári internátusokban, amelyek öt esztendő alatt megtanítanak írásra, olvasásra, számolásra, hímzésre, horgolásra. Mihelyt eléggé nagyocská lett a leány, hazavitték a szülők. A nevelés, amelyben otthon részesült, a polgárságnak a társadalomban elfoglalt közbenső helyéhez illeszkedett. Ebben a bizonytalan határú osztályban, amely a munka révén a néppel, a jólét révén a nemességgel érintkezett, úgy kellett a fiatal leányt nevelni, hogy mind a háztartáshoz, mind a társadalmi élethez értsen. E félig gyakorlati, félig nagyvilági nevelés mind a két réteghez közelebb vitte, s igyekezett az alsóbb osztály kötelességeit a felsőbbnek kellemességeivel összekötni. Két részre oszlott a leány élete; az egyik a női művészetek és tudományok tanulásával telt el, a másik pedig a cseléd tömérdek munkájával, fáradozásával. Különös ellentét támadt így, amely szakadatlanul

és gyakran többször is napjában, művésznőből hamupipőkévé változtatta. Egyik tanító a másik után jött a házba; az írástanító után a földrajzoktató; majd a zenetanító; s eljött a legegyszerűbb népnél is jól fizetett táncoktató, hogy megtanítsa a leánykát az udvari hajbókolásra. A henyélés szép óráiban karöltve jártak a választékos, sőt gazdag öltözködéssel, amely ünnepnapon a leányt társadalmi osztályából kiemelte; ám az egész varázslat eltűnt, amikor egyszerű kartonruhában anyjával a piacra ment. És míg a szalonokban szükséges minden kelléssel felszerelték, nyugodtan hagyták, hogy a konyhában *omlette-et készítsen*, főzeléket tisztítson, levest szűrjön. Valami komoly, gyakorlatias, kemény mag itt, holmi nagyvilágias, könnyed, divatos cicoma ott: ez jellemzi ezt a kettős leánynevelést, amelyről azt mondhatnók, hogy a polgárság részéről Molière józansága, a tizenharmadik század részéről pedig egy Pompadour asszony táplálja.

A fiatal polgárleány élete hasonlí-

tott is aztán a neveléséhez. Ha egyszerű volt is, ha meg is kötötte a dolgozó emberek mindennapiassága s rendszeressége, mégis megvolt ennek a látszólag bebörtönzött életnek a maga kifelé vezető egérútja. Igaz, hogy rendszeren a néhány rokonból, barátból és egy-két szomszédból álló szűk családi körben mozgott, ámde nem volt oda föltétlenül bezárva. A fiatal leány magánosan éldegélt, ámde, — mint egy kortársa mondja, — „a nagyvilág küszöbén állott”. Foglalkozásának ezerfélesége, üzleteinek széjjelágazása folytán oly nagy terjedelmű, s olyan lüktető erejű volt a polgár működése, hogy leányainak nem kellett a társaság e határán maradniuk. Hébe-hóba beléphetett a fiatal polgárleány a titkos ajtón, amely mögött, a szalonok forgatagában, a gazdagság és a semmittevés zsibongó élete, szórakozása uralkodott. Érintkezett az előkelő világ erkölcsével, divatjával és finom külsőségeivel. Szürcsölt egyet annak mulatságaiból. És ha húsz éves kora előtt nem is igen vitték az operába, a polgári kö-

rökben nagyon elterjedt műkedvelőszínház fölhevítette, mámorossá tette, megérlelte, s gyakran fölkelte benne a remekművek iránti kíváncsiságot. Különben is melyik polgári ház ne lett volna valamilyen ismeretség, rokoni vagy baráti viszony révén kapcsolatban a színháznak e bűvös világával? Valami hajlam a színház iránt, a művészet egy lehelete, mely gyakran a művészettel való érintkezés következménye, az irodalom kedvelése teszi nemessé a legkisebb polgári család lelkét is és előfordul, hogy leányukat minden kiállításra elviszik. És mennyi társaság van ennek az üres szórakozás mámorában élő világnak minden csücskén, ahová a fiatal polgárleány az anya kíséretében beléphet! Itt hangverseny, ott összejövetel; megízlelhetik a kor legfinomabb gyönyörűségeit, titokban fölcsipenthetik a nagyvilág számtalan szempontját és számtalan nevetességességét, hallhatják a nagy elmék beszédét, láthatják a közismert személyiségeket, érintkezhetnek szép abbékkal, öreg lovagokkal és szeleburdi

tisztecskékkal, — szóval, néhány órára elfeledhetik, hogy nem előkelő kisasszonyként jöttek a világra.

Ámde ezek csak véletlenségek, úgyszólván egy-egy villámcsapás a polgári életben. Nagy ritkaság az olyan nap, amely a serdülő leányt kivezeti életköréből és lehetővé teszi, hogy a kor szellemi szórakozását, művészeit, előkelő divatját megértse.

A többi időt a család árnyékában és visszavonultságában, ártatlan és rendszeres házi szórakozások közt tölti; még sétálni is alig megy és ha igen, akkor a hagyományos sétahelyekre, azokba a megszentelt kertekbe, ahol a mamája mellett lépdelő leány úgyszólván a nagyanyja lábnyomát tapodja; így az Arzenálkertbe, a királyi parkba, s a szélben oly hízelgően susogó levelű, az ifjakat álmodozásba ringató Luxembourgkertbe, mely a régi jó időből maradt, amikor még magukkal vitték a nők a harisnyakötésüket. Egyszer-mászor mégis megunja az ember a Bois de Boulogne egyforma facsoportjait és a Bellevue díszítményeit, kirán-

dul hát a vidékre; s egy ilyen, a nagyszerű levegőn, szabad ég alatt, igazi erdők közt eltöltött nap a lehető legnagyobb örömet szerzi a fiatal, naiv és üde, fogékony leányoknak. A kispolgári leányban csodálatos hatást, csodálatos érzelmeket kelt a természet, olyan élvezetet ad neki, melyről a hazugságok, előítéletek közt és az antinaturalizmus által fertőzött levegőben a világ által és csak a világ számára nevelt társadalmi hölgynek fogalma sincs. szíve szinte fölolvad a csodálat és az imádás-iránti vágyban. Egy-egy halastó, valami rejtekhely, ahol pompás orchidea nő, az erdei tisztás süppedékeny lombágya, mindez valóságos földi paradicsom szemének.

„Hová megyünk holnap, ha szép lesz az idő?” — nyáron ez a legfontosabb kérdés szombat este a családban; ha nem Meudon-ba, s Villebonne-ba, akkor Le Pré Saint-Gervais-be mennek, hogy a fűben, kedves barátok közt, lakmározhassanak, vagy éppen Saint-Cloud-ba, a polgári körök szokásos vasárnapi kiránduló-

helyére. A szökőkutak működnek, óriási lesz a forgalom és másnap reggel valóban elindulnak az egyik nyolc személyre való csónakban, amely a part mellett csak arra vár, hogy megteljen kirándulóval. A már öt óra óta talpon lévő leányka egyszerű, könnyű, takaros ruhácskában, virággal díszítve, jókedvvel jön apja karján a csónakba; s útközben ismeretiséget köt az ember, amiből nem ritkán házasság fakadhat.

És ha itt elszalasztják az alkalmat, újra megtalálhatják az ajtóküszöbön, ahol a polgárleány az este hűvösséget élvez, az ablaknál, amelynek könnyöklő váncosán az ünnepnapok java részét eltölti, vagy a sétatáren, ahol ő és társai nevetgélve, énekelve ütköznek össze a sok baráttal. Újra megtalálhatják az úrnapi ünnepségen, amelyben a kispolgárság élénk részt vesz: ez a szerelmesek és a házasulni akarók napja. S ha mindez nem elég, ott van végső segítségül a farsang álarcos zűrzavara, mikor mindenkinek minden házba szabad a bejárása.

E néhány találkozás, a polgári erkölcsök fesztelensége, a szülőknek az a szokása, hogy felnőtt leányaikra valamilyen címen kabátot, kalapot adnak és lehetővé teszik számukra az utcai kalandozást, — pótolja a fiatal teremtés szemében a nagyvilág és a társaság házassági ügyeit. Ezen a iószerencsére bízott embervadászaton persze sok veszedelem fenyegette a leányt. Ártatlan találkákat adott egy templom árnyékában valami csinos, előkelő embernek, aztán egy szép este nem ment haza a szülei házba. Mindazonáltal mondhatni, elég kevés tévedt erre az útra: a legtöbben keservesen csalódtak a szöktetésben, a szereim? mámorban. Mikor a szeretett férfinak odaadták magukat, azt hitték, hitvestársra bízzák becsületüket. Félrevezette őket a házasságról szerzett téves fogalmuk, az a néhány szerelmi házasság, amit akkoriban még érvényessé tehetett az egyház hagyományos szokása, s előzékenysége. Bízta azokban a század elején annyira szokásos házassági ígéretekben, amelyeket vérrel írtak

alá; még a királyné egy bálján is találtak ilyen levélkéket a táncolók lába alatt. Olyan tapasztalatlan vagy ártatlan, oly naiv vagy ostoba leánykák is akadtak, kiknek elegendő volt egy mise végighallgatása, hogy feleségnek érezzék magukat. „Férjemül fogadom,” — szóltak a fiatalemberhez, akinek kezét a szentség fölmutatásakor megragadták. „Isten legyen a tanúm és az ő oltára előtt esküszöm örök hűséget.” Az ifjú pedig megszorította a leány kezét és így felelt: „Esküszöm mindenre, ami szent, hogy soha más nő nem lesz az enyém”. Azok, akik határozottabb szentesítésre vágyakoztak, titkos esküvőt követeltek és kaptak; a házasságnak nagyon kedvelt formája volt ez akkoriban még az udvarnál is. Meg akarták így nyugtatni hitüket, védekezni akartak a szülők haragja ellen, magukhoz akarták láncolni a férfit. E titkos esküvő, mely lelkiismeretüket lecsitította, nem volt afféle mókasziertartás, amelyet papi ruhába öltöztetett lakáj végzett volna. Igazi, az egyház által megáldott és megszen-

telt házasság volt. Valami szegény, rendesen normán lelkészt kerestek, (Normandia szállította a legszegényebb és a legelőzékenyebb papokat). A pénz és a fiatalok szerelme nagyon meghatotta a derék férfiút; összeeskette a szerelmeseket, házassági bizonyítványt adott nekik, azzal a föltétellel, ha ő előtte megfogadják egymásnak, hogy ezt az első menyegzőt újabb szertartással fogják kiegészíteni, mihelyt a házasság titokban tartása fölöslegessé válik. E fogadalmat nemcsak a két szerelmes és a pap, hanem néhány tanú is aláírta. Vagy pedig lepecsételt írást kellett a vőlegénynek átadnia, melyen két közjegyző igazolja, hogy tartalma föltétel nélküli házassági fogadalom. Az esketés előtti este meggyóntak a házasulandók. Megbeszélték, hogy másnap reggel valami kis kápolnában találkoznak, ahol a pap, a nyilvános mise után, az esketési szertartást végrehajtotta. A nőt azonban ez a szertartás éppen csak Isten előtt tette hitvessé: a férfit csakis esküje s szava kötötte hozzá. S hány férj

tépte széjjel az effajta köteléket, mint holmi únt regény lapját és taszította a gyalázatba a nőt, mint valami megunt játékszert, amikor a családnak vagy egy gazdag házasság reményének engedett!

Az a gyakoribb eset, amikor a sétatéren, a templomban vagy a bálon (a polgári házasságok három legfontosabb szövő-fonóhelyén), talált udvarló a fiatal leány szívesen megnyíló ajtaján bekopogtat. Esetleg már az első találkozás alkalmával engedelmet kért arra, hogy meglátogathassa. Egy kis kártyázás után megengedik, hogy ismét eljöjjön. Az udvarlás a szülők szeme láttára megy végbe; szeretik egymást és meg is vallják egymásnak ártatlan játékok közben, amelyeket a hajadonok gyermeki kacagással és koruknak megfelelő pajzánsággal fűszereznek. A legkedvesebb játékok az a társasjáték, amelyben a vesztes leányka csókkal fizet és amelyben minden tétet a Szent Márton-napi ünnepségre gyűjtenek. Az ünnepi est aztán olyan gyönyörűséges, hogy a szerelmes pá-

rocskák újra kezdik a játékot, új összeget gyűjtenek, hogy a karácsonyi misét, a háromkirály-napot is megünnepelhessék és farsang utolján csinos vacsorával és kis bállal fejezhessék be a multság-sorozatot. Újévkor az udvarló megragadja az alkalmat, hogy imakönyvet és keztyűt ajándékozzon. Mert ha könnyen nyitotta is meg ajtaját a polgár és férjelölt előtt, ha meg is adott neki minden eszközt, mégsem lehetett szó afféle hirtelen házasságokról, min aminők a nemesi osztályban napirenden voltak.

Érdekes, hogy a dolgozó osztályokban nem egyedül az anyagiak döntötték el a házasságot, — még ott sem, ahol a vagyon volt a kiindulási pont. Ha nem is hő szerelmet, legalább bizonyos rokonérzést kívántak meg a leánytól az ifjú iránt, hogy a házasságot nyélbe üssék. A polgári rendben sokkal jobban mérlegelték a kérő személyét és jellemét, mint másutt. A szemfüles, józan, a bénító ambíciótól mentes leány, ha nem is szeretőt, legalább szeretetreméltó em-

bert keresett a férjében. És minthogy a leány a családnak tökéletesen szabad tagja volt, akinek a szülők sohasem mertek ellentmondani; minthogy házasságának e fontos ügyében mindig absolut ura volt elhatározásának, bizony megváratta, megvizsgálta „azt az urat”, akinek levelét az apja neki megmutatta. Leginkább kartonruhában, rizsporozatlan, egyszerűen fésült hajjal fogadta a férfi hódolatát: és sok-sok látogatásba, alapos udvarlásba került, míg aztán megengedte, hogy a Ouai des Orfèvres-en a jegygyűrűt és az esküvői emlékérmét megvásárolja.

Vájjon lehet-e ezen a házasságkörüli sok huzavonán csodálkozni, mely néha végül is szétválásra vezetett? Az egybekelés által a komoly életbe, a saját háztartás felelőségébe, kötelességeibe lép a fiatal leány. El kell válnia addigi világtól, az addig élvezett szabadságtól, gondtalanságtól, nyugalomtól, apró-cseprő élvezetektől. Itt ugyanis épp az ellenkezője a házasság a felsőbb körök házasságának: béklyó, nem pedig szabadu-

lás; kötelességet ró a nőre, nemhogy jogot adna néki; bezárja előtte a világot, ahelyett, hogy kinyitná. Véget vet verőfényes, vidám, fesztelen életének, míg amott a nő fölszabadulását, igazi életének kezdetét jelenti a házasság. Mindezt nem is tekintve, a házassági fogadalom jelentősége is megfélemlíti a leányt. A polgári osztályban az egymáshoz sodort férfinak és nőnek hivatást kell éreznie a szoros együttélésre. Itt nincsen meg az illedelmes válás kényelme; valóban nemcsak két lénynek, hanem két érdeknek a frigye ez a házasság. Mit vet kockára a nemes hölgy, amikor férjhez megy? A boldogságát. A polgárasszony ellenben mást is. Meg kell arról győződnie, olyan férfit választ-e, aki takarékos és aki a gyermekek-kenyerét biztosítja? A felsőbb osztályokban legföljebb holmi rendetlenséget okozna az effajta hiba, — itt azonban szerencsétlenséget és nyomort szülne. A választás tehát a család egész vagyonáról, jövőjéről dönt. És még valami van, ami gondolkozóba ejti: a szüleinél tapasztal-

ta, hogy a polgári rendben a férj megőrizte a férfi tekintélyét a nővel szemben. Ez nem az az udvari, nemesi férj, aki a nejét magával egyenlővé teszi, akaratát meghagyja, s a házon való uralmat teljesen neki adja. Jól tudja, hogy az ő osztályában más hagyomány érvényesül; és férjet választani annyi, mint urat választani.

A polgárasszony élő képmása annak a rengeteg rendi fokozatnak, amely ebben az egész államra kiterjedő középosztályban a foglalkozás, a vagyon, sőt a rang különbözőségét jelzi.

A bourgeoisie csúcspontja a nagyrangú bíró, meg a nagybankár; itt merev és hideg az asszony, méltósága *szigorúsággá*, erkölcsössége türelmetlenséggé válik. Mintha a kötelességtudás foglalta volna el a szív helyét. Az anyaság valósággal ítélkezés nála; kérlelhetetlenül bünteti azokat az apró-cseprő hibákat, amelyek pedig akárhányszor bájjá válhatnak. Egyenes és merev, szép, ámde komoly, csaknem komor szép-

ségű, unott, élettelen arcú, egyszerű, sötét öltözetű; mozdulatlan, hosszú, keskeny keze valami imakönyvön nyugszik: íme, így él Coytel rézkarcán abban az anyában, aki szigorú szemét a félénken földre néző, szomorúan dolgozgató gyermekre szögezi.*)

Az alsóbb bíró, az ügyész és a jegyző feleségénél mindjobban eltűnik ez a hidegség és elbizakodottság. Az ügyvédnéknél már csaknem egészen megszűnik, a kliensekkel, nagyobb-rangú személyekkel való érintkezés következtében, akik néha a kegyüket keresik. A művész felesége, s leánya viszont egészen egyéni viselkedésre hajlik, szereti a legénykedést, a szilajságot és a szórakozást. Aztán következik a női polgárság nagy rétege, a kereskedők, az ügyes, csábító asszonyok világa; pompás üzleti érzékükkel, óriási szókincsükkel és szeretetreméltóságukkal bámulatosan értik a vásárlásra való rábeszélés módját, — „olyanok, mint a sebész, aki

*) Ch. Coytel: L'Éducation séche et rebu-tante; metszette Desplaces.

érvágás előtt elzsibbasztja a beteg karját” (Marivaux).

És micsoda kacérságot, milyen eleganciát, mily udvariasságot fejtenek ki az üzletfelekkel való érintkezésben! Még az előkelő hölgyeket is fölülműlják azáltal, hogy egészen közvetlenek, teljesen mentesek a cicomatói és valami sajátos érzékiség rejlik bennük, ami szinte kiárad belőlük a divatcikkekre. A hajlékony bájt, a lágyságot csakis ezekben leli meg a tizennyolcadik század.

A kereskedővilág másik végén, a polgárosztály legalsó fokán, Marivaux vázlatát találjuk: Dutour asszonyt, a vászonkereskedőt, ezt a kövér, víg fecsegőt, aki szereti a jó életet, a zsíros falatot és inkább kétszer üli meg név- és születésnapját, mint egyszer; és ott leljük jó, gömböccé hízott leánykáját, aki zajongásával fenekestül fölfordítja a boltot. Ámde vasárnap még a bérkocsisokkal se pörlekedik, mert azt hiszi, annál nagyobb méltóságot kell mutatni, menél jobban bosszankodik az ember. Barátkozó, résztvevő, könnyen sírva

fakad, — a világ legjobb asszonyának látszik. Ám e külső alatt ott lapang a kalmár; könnyes szemmel is meglátja, mit lehet elvinni, érzékenysége bámulatosan hozzáilleszkedik nyereségvágyához és a legkisebb áldozatát is alaposan fölfújja.*)

Szinte édesleánya Duclos egy regényének Madame Pichon-ja, ez a fiatal, csinos asszony, aki a környék egyik vendégségéből a másikba megy, mindig kacag, mindig dalol, a leghosszabb vacsorán is mindig a társaságfeje, s nem is tűri, hogy e jogát elvitassák.

Az egész században mindig jobban és jobban távolodik a polgárság attól az időtől, amikor még nagybűszkén mutogattak szomszédaiknak egy szál kakas- vagy libatollat a háromkirály- vagy a Márton-nap előestéjén; amikor a polgárasszonyok és leányaik az előkelő világ által levett holmiba öltöztek, azokba a még mindig szép, ámde divatjukat múlt alkalmi vétel-darabokra, melyeket a

*) Marivaux: La vie de Marianne.

legelegánsabb polgárnők is a Grévetéren minden hétfőn rendezett vásáron szoktak megvenni.

Az *I l l u s t r e s F r a n c a i s e s* szerzője már az évszázad elején tiltakozik az ellen, hogy a titkárok, ügyészek, közjegyzők, jobbmódú kereskedők felesége az előkelő hölgyeknek járó *M a d a m e* címet használja. Lassankint az egész polgárságban elterjed a nemesség nyelve, divatja, viselkedése, túlzott öntudata, s csöppet sem meglepő, ha a polgárszony így szól a cselédhez: „Istennem, hol marad a *M a d e m o i s e l l e*? Szóljon neki, hogy itt az ebéd...” És nemcsak a hangot veszi át az előkelő világtól, hanem a kedvtelést és szeszélyeket is. Tönkremegy az öltözködés miatt. Egész évi jövedelmét rákölti egy menyasszonyi ruhára. *Rétif de la Bretonne* a *M a r i é e s de Paris*-ban azt állítja, hogy egy péket ismert, aki tizenötezer *livre* hozományt adott egy szatócsnak és ebből nyolcat ruhára, ékszerre költött. Valami ékszerész menyasszonyát is ismerte, aki húszezer *livre*-nyi ék-

szert előre elvett jövődöbeli férjé-
től, azon a címen, hogy tündökölnie
kell az üzletben. Még udvari gyászt is
viselnek a polgárnők! Minden áldott
nap újabb lépést jelent fölfele, újabb
jogbitorlást.

A század végén már alig lehet a
polgárasszonyt az előkelőtől megkül-
önböztetni. Közös a fodrászuk, a
szabójuk, a bábájuk. És mi marad
meg a polgári élet egyszerűségéből,
a hangos, jókedvű ünnepegekből, sőt
a házasság bensőségéből? Férj és fe-
leség itt is külön szobában hál, ami
azelőtt szakítást, válópört jelentett.
Az udvari tanácsosnék gyémántos
ékszert viselnek; komorna nélkül föl
se tudnak öltözni. Naponta háromszor
is más ruhát vesznek, akárcsak a
hercegnők. Az ebédet csöngetés jelzi,
a vendégeket be kell jelenteni. Elmúlt
a kártyajáték ideje: koncertet adnak.
A polgárasszony sem vacsorázik ott-
hon, éjjel kettőkor megy haza, reggel
pongyolában fogad, összejátszik a
szakácsnővel, hogy a háztartási kia-
dás nagyobbnak lássék és így kicsal-
hasson néhány louis-t a férjétől cico-

mára vagy egyébre. Nem pörpatvar-
kodik félig bosszúsan, félig engesz-
telékeny hangon a cseléddel, mint
azelőtt: előkelő hangra tett szert a
polgárság. Az asszony regényt olvas,
megbírálja, nagyszerűnek vagy ré-
mesnek ítéli, leányát pedig a lehető
legkorábban kolostorba adja, hogy
maga szabad legyen. Nem lehet töb-
bé a rangfokozatot megállapítani;
Saint-Honoré-utcai kereskedőnek után
szolga viszi a misére a szattyán-
bőrbe kötött vastag imakönyvet.

Mindennek ellenére van valami a
tizennyolcadik század polgárságában,
ami ellentáll a divat romboló hatá-
sának; hogy úgy mondjuk: a becsü-
let egészsége. A hitvesi erkölcs, a
családi élet tisztasága, tovább él, —
azt a néhány kereskedőnét leszámít-
va, akinek kacérságát üzleti érdek-
ből gyakran maga a férj éleszti. Rit-
kaságszámba megy a házasságtörés.
Ha pedig előfordul, nem játékról, nem
ötletről van szó, hanem a szenvedély
rohamáról vagy az asszonyi szív
gyöngeségének egy diadaláról, amely
szemérmét pillanatra elhallgattatja,

s a mámor percében a számára gyötrelmes jövőbe sodorja. A házasságtörés nem azt rabolja el a polgárasszonytól, amit az előkelő hölgy „becsület”-nek nevez, hanem azt, amit a kisemberek a találó „tisztesség” szóval jelölnek. Az erkölcsösen nevelt, kötelességtudó, rendszeres, jámbor polgárasszony végül is szinte megundorodik önmagától. A kísértésnek nem tudott ellentállni, de a ballépés után folyton küzd e ballépéssel. A félelem és a szégyen könnye vegyül a szerelmesnek adott csókjába, s vérzik a szíve. A mámor nyugtalanságot és szorongást hagy benne, mintha lassanölő mérget szedett volna, s mihelyt kissé lehült, megszakítja a viszonyt. Aztán sínylődik és szédül gyalázatának hatásától, bűnbánatba temetkezik és fölörli a kétségbeesés. Meghal a lelkiismeret mardosásától és a szerelmi vágytól és végső sóhajával megbocsátást lehel.

Így szeret, így hál meg a Rue Saint-Antoine-beli tükörgyárosné, a Riche-lieu által elcsábított tizenhét éves,

szőke Michelin asszony. A misén csaknem minden reggel valami elegáns, előkelő ismeretlent lát. Amikor aztán holmi banális bókra elpirul, Richelieu fölkeresi, — tükörvásárlás címen. És nemsokára Richelieu házacs-kájában van, a férfivel, akit szeret, ám ártatlanul szeret és „anélkül, hogy valami rosszat akarna tenni”. Menynyi könnyet hullatott azután, amit csak a büszkeség tudott fölszárítani, hogy „herceg úr”-nak szólíthatta a szeretett férfit, a szeretett férfit, aki oly kegyetlenül játszott lelkiismeretével, gyötrelmével, ártatlanságának utolsó maradványával! Lassankint el-sorvad a kispolgárnő. Richelieu maga is észreveszi a változást. Az élvezetnek közepette följajdul az asszony: „Ah! végem van, nagyon szerencsétlen vagyok!” — megcsókolja a férfi kezét és örökre elhagyja, hogy lassan halódjék. Egy idő múlva Richelieu talpig gyászban lévő embert látott az utcán: Michelin volt; két nappal azelőtt temette el nejét. Richelieu maga mellé ültette a kocsiba, hogy

végighallgassa kesergését.*)

Ez a szerelemtől széjjelfoszló, törékeny asszonyka, kinek bűnbánata egy sóhajtásban, halála úgyszólván egy imában olvad föl, talán a kor legkedvesebb és legmeghatóbb jelensége. E néhány szép lélek igaz szerelme pillanatra megvilágítja, s megtisztítja az évszázad botránnyal teli mémoires-jait. Így jelenik meg Monsieur Nicolas írásában a szűzies Madame Parangon. Milyen üdeség, minő tisztaság rejlik a fiatal Rétif iránt való viselkedésében! Vigyáz rá, asztalához ülteti, olvasnivalót ad neki. S milyen bájos jelenet az, amikor a Zaire olvasása közben karjuk gyöngéden érintkezik! Amikor aztán nem bízik többé magában vagy az ifjúban, — meg akarja házasítani. Gazdaggá, s boldoggá akarja tenni: a húgát ajánlja neki. „Gyerek”-nek nevezi a fiút és testvéri mosollyal igyekszik ránézni. Eljön a nap, amikor lázasan, szinte örülten fut ki a szobából, Rétif szenvedélyrohama után. Amikor magához

*) Vie privée du maréchal de Richelieu.

tér, megbocsát, ámde nem alacsonyul le; szíve felejt, ámde gyalázatának könnye, s szemérmének méltósága a legkisebb vágytól is eltiltja a fiatal-embert. Az anya szent érzelme marad csak meg benne. Átadja neki a nászajándékot, az órát. Apjának képmása előtt jegyzi el hűgát az ifjúval. És amikor Rétif már messze jár a Parangon-háztól, hátrafordulva fehér alakot lát a küszöbön, mintha halotti lepel borítaná: Parangon asszony az, aki még egy utolsó pillantást vet rája, — s aztán a halál útjára indul.

**A KÖZNÉPASSZONYAI.
A „MINDENKI
LEÁNYA”.**

Ha Chardin képeitől Jeurat jeleneteihez szállunk le, az utca élő, jóízű ábrázolásaihoz, amaz ötletes vázlatokhoz, amelyekkel Caylus Vade verseit díszítette, — akkor a kispolgárság alatt, e világ utolsó lépcsőfokán olyan nőtypusra bukkanunk, amely szinte más eredetűnek látszik, mint a kor többi asszonya. Paris alsóbbrendű iparágaiban, az utcai kereskedelemben, azokban a nehéz munkanemekben, amelyek a nőt férfias izmúvá alakítják, a kofától és a csarnoki árustól ama szájalomraméltó teremtésig, aki naphosszat kínálgatja szekérnyi fáját a Quai Saint-Bernard-on, — olyan lény tűnik elénk, aki csupán nemére nézve nő. s akiről első pillantásra látni, hogy köz-nép. Bouchardon pompás vázlati megörökítették e férfi-nő durvaságát,

tenyeres-talpasságát. Ligne herceg szerint a párisi söpredék asszonyaitól minden idegen félt; különösen a halárúsnők voltak borzasztók, akiknek szitkozódását a rendőrség akkor meglehetősen enyhességgel kezelte. A pór-nép testületeiben a halas kofáké volt az első hely, a szénaárúsokkal együtt. Az ezzel járó, mindig néhány korty pálinkával ösztökélt büszkeség iszonyú káromkodás-viharban jelentkezett. Senkivel, semmivel nem törődtek. Ismeretes az a mondás, amit holmi heringes asszony a régens anyjához intézett: — „Je ne mangeons pas de papier, que ton fils; prenne garde á lui!” („Mi nem papírgaluskán élünk ám; jó lesz. ha vigyáz magára a fiad!”)

Testileg, lelkileg nagyjában is alig mintázódott ki a közrendű asszony. A kor érett civilizációjának közepén, a fölvilágosodottság és az értelmesség középpontján, e lény agyában nem él több fogalom, mint egy hottentottáéban. Esetlen és faragatlan lény, amely a kormányzásból csak a Gréve-téri kivégzést, a közhatalom-

ból az éjjeli őrt, a bíraskodásból a rendőrt, a kereszténységből pedig csak a szent Genovéva ereklyetartója körül végzendő szertartást ismeri. Csak hébe-hóba villan át a szíven valami érzés: meghatódás, gond, szánalom, vonakodás. Megkeményíti mindezzel szemben a napi élet szigorúsága, a pörlekedéssel-, ütlegetléssel-teli ház. E háborgás közepett nőnek föl a gyerekek, a mindig ütésre kész tenyértől való félelemben. A nagyon is korán emberré váló jó módú gyermekkel szemben, ezek nagyon is sokáig gyermekek maradnak. A leányok a legsötétebb tudatlanságban élnek; még írni sem mindig tanulnak meg az iskolában. Az ártatlan együgyűség legszebb példája az a Lizetta, akit Houdon az Együgyűség mellszobrához modellül használt. D'Artois gróf lakodalmán ez a leány is férjhez akart menni; a tisztviselő, akinél jelentkezett, megkérdezte, ki a vőlegénye: „Nincsen,” — válaszolt a leány álmélkodva, — „azt hittem, azt is a város adja . . .”

Vigaszt, testi-lelki erőt, a fájdalmat,

a fáradság, a hideg felejtését, bátorságot, türelmet, kábulatot, mindent abban az egyetlen életadó tűzben keresnek ezek a nők, amelyet az utcai árúsok La vie! La vie! (Élet! Élet!) kiáltással kínálnak: a pálinkában. Az ittasság ez egész népréteg legnagyobb ünnepe, egyetlen álma. Vasárnap, valamely külvárosi csapadékben megült lakzin, a rossz vörösbor mellett fölújulnak a családi emlékek. Minden öröm forrása az ónkancsó, melyből az anyák, a nagyobb leányok, sőt, a kis gyermekek is iszogatnak. A vasárnapi mámor elpárolgása után elülről kezdődik a munka, a nélkülözés. Nincsen szén, nincsen kenyér az aprónép számára. Ez a nyomorúság okozza azután az öreg nőkben az értelem és az érzés eltompulását, amely legjobban akkor látszik, amikor az effajta nő a sokáig betegeskedő férje halálán kesereg. „Hogy van a férje?” — kérdezik tőle. — „Jól, köszönöm, nagyon, nagyon jól” — feleli. „Tegnap temettük el szegényt . . . Csütörtökön reggel egyszerre csak azt mondja, hogy:

megfulladok! Eh, ostobaság mit beszélsz itt megfulladásról! — mondok tréfásan. Mindig mondtam neked, szegény Jacques, hogy ez az asthma. Végy hát lélekzetet ... — Nem tudok. — Eh, mit, ne komédiázz; óh, Istenem, mennyit bosszankodtam azóta e szavak miatt! Mert igazán nem tudott. Megitattam vele az orvosságot, amit a doktor adott. Harminckét souba került, se többbe, se kevesebbe, — nem mintha szemrehányást akarnék tenni szegény jó uramnak: ámde nem múlt el a rosszulléte. Amikor ezt láttam, megkérdeztem: Mit szólnál ahhoz, Jacques, ha papot hívatnék? — Tégy, amint tetszik. — Elhívtam a papot és szegény jó uram meggyónt. Olyan ártatlan volt, mint egy gyermek. Gyónás után azt mondtam: Látod, fiam, ez mindenesetre jó, hiszen sose lehet tudni, mi lesz. Nem árt. Tíz óraker föladták neki az utolsó kenetet. Eléggé nyugodt volt. Azt hittem, el fog aludni. De csakhamar magához hívott. — Mit akarsz hát? — Oh, Istenem, hogy táncolnak ott a lábasok. Tetszik tudni, egy pár lá-

bas volt a falon, az ággyal szemközt. Elfutok, összehívom a szomszédokat, visszajövök. Már halott volt. Szinte hihetetlennek látszott. Szegény! Nem kínlódott. Semmi torzulás se volt az arcán. Most egészen egyedül vagyok. ... Jól láttam, hogy nem bírja sokáig. Amikor költözködtünk, azaz múlt csütörtökön, csak négy széket bírt el; még így is izzadt. De hát mindig lusta volt az istenadta, az igaz; de semmitsem mondott nekem. Mindent vissza kell adnom a társaságnak, még a nyakravalóit is; ketőt zálogba tettem, vagy talán el is adta szegény uram, hogy ihasson egyet. Ez az egy hibája volt. Most aztán nincsen uram, oh, édes Istenem, nincs uram! Nem volt valami nagy-eszű ember, ámde mégis csak ért valamit. Mindig mondta, hogy baj lesz azzal az asthmával. Tessék! Ha olyan lett volna, mint a többi férfi, azt lehetne mondani, — de Isten ments! Húsz év alatt egyetlen tükröt tört össze, akkor is én ingereltem föl. Sohase feleselt. Most aztán bánkódom. Soha többé nem lelek ilyen

embert. Ám ez még nem minden: magával fog vinni valakit a családból, mert, amikor a koporsóba fektették, féllába hosszabb volt a másikonál. Ez a legbiztosabb jel . . .”

És mégis a nép e söpredékéből származtak azok a nők, akik a kort elbűvölték és mint a szépség királynői, uralkodtak. Laguerre ostyaárúsnő leánya volt, Quoniam egy szakácsnőé, d'Herreux valami mosónőé, Constat pedig halárusítóé. Arnould Sophie volt valószínűleg az egyetlen, aki jobb polgári családból eredt; a többi mind a vásárcsarnok gyermeke.

A csöcselék leányai kora gyermekkoruktól kezdődőleg a rossz útra nevelődnek a cinizmusnak, a nyers és szemérmetlen beszédnek, rossz mintaképeknek körében. Semmi se táplálja bennük a tisztességérzetet. A vallásból is csak néhány babonás szokást őriznek meg, amit aztán a legnagyobb paráznaság közepett is megtartanak. A női kötelesség és erkölcs fogalmát csak abból az ócsárlásból ismerik, amit a szomszédokról és az utcán Szemérmetlenül viselkedő leányokról

hallanak. A házasság is legvisszataszítóbb képében tárul eléjük, mint valami szitkozódással és verekedéssel teli együttélés.

Az erkölcsi erőt, erkölcsi lelkiismeretet nem ismerő, védtelen és szabadjára engedett, az illúziót is nélkülöző leány kísértéséhez járul még a népelet és szórakozás fesztelensége, a szülőktől örökölt ízlés. Mennyi alkalom, mennyi veszedelem! A trágár szótól hangos, trágár szóval teleírt falu csapszékében töltött vasárnapok! A mulatóhelyiségek, ahol a kisleányok „íricassée”-t kezdtek táncolni. Ott ébredt föl a gyermekben a nő, a mulatási vágy. Tetőtőli-talpig cicomásán illegett-billegett, fülbevalóval, virágcsokorral, ujjatlan finom cérnakeztyűiben, aranykeresztel.

Ha takaros, ügyes volt a leány és jól táncolt, egy-kettőre a környék hírességei közé került. A Rétif de la Bretonne által leírt népmulattató nővé vált, azzá a „danseuse de guinguette”-té, aki így kiált: „Pincér, egy pohárka pálinkát, de jót, különben beverem a koponyádat!” — Énekelt

a külvárosi „szalón”-okban, amivel együtt járt az olcsó vacsorázás joga. A bájos utcai árúsok, a csinos köfák bemennek a mulatókba, s csak táncolni akarnak. Ott látjuk őket vörösesikű vászonruhájukban, nagy fekete tafotakötővel, amelyen zseb van és amely hat ujjal hosszabb a szoknyánál, vöröscsíkos fehér pamutharisnyájukban; ott látjuk őket karmazsinpiros szoknyájukban, fehér ujjasukban; vöröspettyes rövidaljú kartonruhájukban, zöld burát-kötőjükkel. Halljuk, amint legkedvesebb mulatójukban, a P a v i l l o n C h i n o i s-ban dalolnak:

Je suis íme fille d'honneur,
Ainsi, comme l'était ma mère;
J'ai pris naissance d'un malheur
Qui fait, que j'ignore mon pere.

Természetes, hogy az ilyen életben előbb-utóbb viszonyt kellett a leány-
Bak kötnie e helyiségek valamelyik csinos látogatójával, lakájjal, gárda-
őrmesterrel, toborzóaltiszttal, vagy az alsó nép más effajta ravasz képviselőjével, a népmulatságok veszélyes csábítójával. É viszonyból, e feslett

életből sok leány az üzletileg folytatott bujálkodásba sülyedt. Piszkos, nyomorúságos lakást bérelnek a Rue Maubée-n, vagy a Rue Pierre-aulard-on. Alkonyatkor az utcára mennek cserkészni. A legszerencsésebbek, a legarcátlanabbak megkapják valami orvostanhallgatótól vagy a feleségéhez hűtlen ügyésztől a kis bútorzatot, a Siam- vagy Bergamo-szőnyeget, a közrendű leány vágyainak netovábbját. Mások éjjeli csillaggá emelkednek a Pont-Neuf-ön. Még mások, akiket a gyalázatból kiragadtak, valami kolostorba kerülnek, ahol lehülnek, megtisztulnak.

El kell azonban ismerni, hogy kevés leány sülyedt önként a bűn fertőjébe. Gyakran lassankint sodorta bele a nyomor vagy egy csapással lökte be; az egész romlottság alapja legtöbbször a kétségbeesés. A nő kénytelen volt napi tiz-tizenkét souból megélni. Rétif de la Bretonne elmondja, hogy a szabónők ennyit fizettek a varróleányoknak, holott ezek lakása, ellátása húsz sounál többbe került. És még ez a bér is bizony-

talán volt, különösen a század vége felé, mikor csaknem általánosan férfira kezdték bízni a legsajátosabb női munkát is, amikor női cipészt, női szabót, női fodrászt alakított ki a divat. Micsoda kenyérkereset maradhatott a nőnek, amikor Linguet még az igazán női hímzést is az előszobában lévő lakájokra, az őrségen álló gránátosokra bízta? Ezek aztán az egész várost zaklatták a sok kézimunkával, ami az uniformisuk zsebét megtöltötte.*)

E feslett életű nők feje fölött, akik az alsó népréteg nyomorúságából kivickéltek, akik jobb helyzetre tettek szert, akik kalandról-kalandra bizonyos rangot, bizonyos társadalmi állást értek el a bűnben, mindig ott lebegett a rendőrség fenyegető karja, s változékony hangulata. Létének szemhatárán mindig ott látta a kitarított leány azt a Salpétriére-házat amelynek ajtaja oly könnyen megnyílt előtte holmi bacchanália miatt, amelyben részt se vett, vagy vala-

*) Figaro is megjegyzi a Figaro Házasságában, Marcelline kesergésére: — Még a katonáik is hímeznek!

mely előkelő család kiskorú fiával kötött viszonya miatt, gyakran esetleg pusztá gyanú miatt is. Saját tapasztalatából vagy társaitól tudta, mi az a borzasztó ispotály; tudta, mily gyorsan kimondja a rendőrbíróság az ítéletet, az egyetlen szót: „mars az ispotályba!” s milyen süket fülre talál ott az elítélt leány zokogása, jajveszékése. A hírhedt ház valami régmúlt évszázad szinte barbár maradványa volt; a nőt megnyírták és újabb bűnözés esetén, testi fenyítékre ítélték. Ha enyhítették is a gyakorlatban a törvény betűit, mégse feledhette el a leány, hogy a szunynyadó szigorúságot bármely pillanatban fölébresztheti holmi erkölcsös megrökönyödésű könyv, amely a hatóságot teszi felelőssé az uralkodó nyugtalanság miatt és a nyugtalanságot e leányoknak a családokba való befurakodásával hozza kapcsolatba. Ilyenkor minden ok nélkül is letartóztatták a leányokat, — kivéve azokat, akiknek bérelt kocsijuk volt.*)

*) Jeurat képe: Le transport des filles de joye á l'hopital (melsz. Le Vasseur).

Ám a rendőri törvénnyel szemben más, a nyilvánosságnak jobban tet-sző törvény is volt, amely mindettől a veszedelemtől megvédte a kitartott leányt. 1774 novemberéig elegendő volt, ha valakit az Opera vagy a Comédie-Francaise tagjai közé iktat-tak, hogy a rendőrség karmától meg-szabaduljon és úgyszólván absolut ura legyen önmagának. A legkisebb énekesnő, a kar vagy a ballet leg-utolsó tagja is szabad volt a törvény értelmében; a szülők hatalma meg-szűnt és ha férjhez ment a leány, az urának is ellenszegülhetett. Nem cso-da, ha mindenki a színpadra töreke-dett. Minden követ megmozgattak, hogy a színházigazgató félelmetes szobájának küszöbét átléphessék. Nos, a direktor is ember; őt is megindítja a fiatal arcocska, valami bájos mo-soly, a kivillanó lábikra, némi figyel-messég és jóakarat. Beiktatják a nőt és ha még oly ügyetlen is, három hó-nap alatt képessé teszik arra, hoírv a balletben föllépjen. És égszínkék vagy tengerzöld selyemben jelenik meg a lámpák előtt, tónak, virágnak,

napsugárnak öltözve, félig meztelenül, virágkoszorúsan, fátyolba burkolózva, úgy, hogy a teste átcsillan; és egy-kettőre itt az első kaland. Ámde még jobban hódít a kis táncosnő a hosszú, téli próbákon. Sikerül az orchestra peremén széket elfoglalnia, ott ül hattyúprémbe, cobolyba burkoltan, hanyagul keresztbevetett lábbal, karmazsinpiros bársonylábmelegítővel; szórakozottan hurkolgat valami aranyzsinórt, ki-kinyitja tubákos szelencéjét, megszagolgatja üdítő sóval töltött üvegecskéjét, véletlenszerű pillantásokat vet az emberrel zsúfolt kulisszák felé, s bizonyára meghódítja azt, akit akar. Néhány próba után eléje is jön a szerencse valami kerítő képében.

Ez volt tehát a nagy lépés a nagyvilágba, a bon ton hölgyeinek büszke körébe, ama világba, melynek mindene, költője, művésze, orvosa, szalonja, még igazgatója s templo-ma is volt; csatlósai is voltak, kiknek termetét az egész utca megbámulta, díszpáholyai voltak a leglátogatottabb előadásokra, ülései az Akadémia

fölolvasásaira. A kiállítás tele volt e világ képmásaival; szobrászok, építőkészművészek értük dolgoztak. Fényűzésük diadalmenetben vonult végig a sétahelyeken: porcellánkocsijuk ámulatba ejtette Longchampsot. Gazdagságuk akkora volt, hogy nyilvános aukciókon a legelőkelőbb és leggazdagabb hölgyekkel versengettek. Szinte tündéri volt ez a kápráztató pompájú világ. Mindent uralomra juttatott, amit megérintett. Ez a világ szórakoztatta adomáival a király esti társaságát; érdekelte az udvart; izgalomra gerjesztette Versailles-t. Csaknem hatalom volt, amelynek kegyeltjei s áldozatai holtak, hatalom, amely Rochon de Chabannes-t nagy hivatalba juttatta, Champcenets ellen pedig titkos elfogatási parancsot adott!

És különös, hogy a szinpad e leányai mind a magasba törnek kalandjaikkal. Valami elegancia, valami nagyság van a bűnözésükben, ami az antik hetérákhoz teszi őket hasonlóvá. Bennük nyilvánul meg a tizenyolcadik század szellemének legna-

gyobb varázsa, cinizmusának virágzása. Ők mondják a kor szójátékait; ők írják a hol jóízű, hol csipkedő leveleket. Ők adják elő a nyilvánosságra nem kerülő darabokat. Érintkeznek az irodalommal. Írók nekik köszönhetik első szerelmüket, költők hozzájuk viszik utolsó fohászukat. A filozófusok a Dervieux-k, Duthé-k, Julié Tahna-k, Guimard-ok vacsoráira viszik gondolataikat. Körülöttük zajlanak a legnagyobb nevek, a legnagyobb szenvedélyek, a hercegek, az ideák, a szívek és a szellemi erők. Egész Európában napról-napra növekszenek szeretőik, népszerűségük, attikai ízlésük révén; és nemcsak a kíváncsiság, hanem pillanatig a tizenyolcadik század géniusza is úgy rajong a hír e leányaiéit, mint megannyi múzsáért és meghitt istennőért.

Az igazán tehetséges énekesnőkkel, ballerinákkal, színésznőkkel együtt, a tündöklő léha nők e káprázatos világa mindjárt az évszázad elején megvetette lábát a társaságban, sőt a legelőkelőbb körök ormán. A tizenyolcadik század, amely a színész-

nőtől az esketési áldást megtagadja,*) nem veti meg a színházi nő életmódját. Nyoma sincs a polgári előítéletnek; a társaság nem zárkózik el a színésznő előtt, hanem inkább hízelegve keresi kegyét, vidámságát, szellemét. Mademoiselle Lecouvreur bájos naivitással írja egy levelében, mily nehezen rázza le az előkelő hölgyek meghívását, akik elvonják a saját bizalmas, kedves életétől. A legelőkelőbb nevű hölgyek virradatig táncolnak a szabadban, Mademoiselle Antiernak a király fölgyógyulásakor rendezett bálján.

Az egész Paris által visszhangzott társalgásban a színésznő, — Diderot öröme, — mindig megállja helyét.

Ott volt továbbá a házasság, amely e nők előtt a társaságot, sőt, az udvart is megnyitotta. Valami örülten

*) Ha színész vagy színésznő házasodni akart, el kellett a színházat hagynia. De megtörtént, hogy azután királyi rendelet visszaküldte a színpadra. A párisi érsek erre kijelentette, csakis akkor ad majd házassági engedelmet, ha a négy első kamarás kezeskedik., hogy nem jön ilyen királyi rendelet. (Correspondance de Grimm.)

szerelmes ember, vagy valami tönkrement ember, akinek csak a pusztaneve maradt meg, kiségitte őket múltjukból és az előkelő hölgyek közé, esetleg marquise-zá emelte.

E napfényen élő, diadalmas, vakító, szemérmetlen galantéria mellett valami más, kevésbé feltűnő galantéria is megfigyelhető, melyet kedvessé, szerénnyé tesz a körülötte lebegő tompa fény. Megvásárolható szerelmeket valami ártatlanságfélével, valami lenge idylli fuvalattal árasztja el vonzalmuknak üdesége, a jó levegő, melyet színek, a vidéki hely, ahol laknak.

Életük egy-egy jelenete Boucher valamely gazdagruhájú pásztoros tájképét varázsolja élénk, vagy még inkább, Fragonard könnyed vázlatait: az öröm és az Érzéki mámor népies mezben átsuhan a mezőn és félrehajtja a fa ágait.

E nő typusa az a sudár, szeretetreméltó lény, a bájosan kis kacsóval, az élénk, beszédes szemmel, a fitos orral, gödröcskés állal. Kikristályosodása az a Mademoiselle Mazarelli,

akit mindig lát az ember vagy a nagy fák árnyékában, a mezőn, amint a szénakazlon az éj közelgését figyeli, vagy a víz partján, amikor a charentoni Szajna-szigetek nádasai közt eltűnik, majd ismét előbukkan bájos csónakjában; verseny, kirándulás, mezei vagy vízi multság, az Olasz Opera vidéki ballétjéhez méltó dévajság és kacérkodás, gyönyörű parasztleány-jelmezek, ő a bálók tündére. Mindig nyitva lévő kertjébe az egész falut, az összes szerelmeseket meghívja, ő a környék ünnepeinek vezetője; s névnapján, szent Klára napján, meg is telik a háza a rengeteg kalácssal, virággal, ajándékkal, amit a falubeliek, a hajósok morszárdurrogatása közben, hozzája visznek. Hiszen ő a helység patrónája! Az ő kezében van az uralom! A carriéres-i búcsún megkérik, hogy ő ossza széjjel a szentelt kenyeret.

A pirosító alatt olyan fiatal, olyan üde, a gyönyörösztségben oly boldog nő lelke mélyén valami álmodozás, valami merengés lappang, amely a gonddal határos és úgyszólván a ká-

bulatot keresi. Éppen ez a talán valami regényből eredő, s lassankint igazi természetévé váló mélabú teszi olyan bűbájossá. Ez a szívből játszott komédia igézi úgy meg De Beauvau márkit, hogy föl kínálja nevét Mazarelli Klárának! És amikor sok évi lángoló szerelem után a márk meghal, a szenzációs pörök, Monciffa! folytatott nyilvános viszonya után, Saint-Chamond bárónévá lesz Mazarelli.

Egész kis csoport ilyen kurtizán élt a tizennyolcadik században; akik minden úton-módon megőrizték az illemet és szabad szerelmük tartósságával, őszinteségével bizonyos tiszteletre tettek szert, És nem sok híjjá. hogy épp ezekben a körülrajongott nőkben találjon valamit a szerelem tisztességéből az a romlott kor. És valóban, Marmontel megihletője is férjhez megy, d'Hérrouville grófhhoz! És Lolotie kapja az egész tizennyolcadik század legelragadóbb szerelmi szavát: „Ne nézd annyira, azt nem tudom neked ajándékozni,” — mondotta egy este a szerelmét megfizető

Albermale lord, amikor Lolotte szakadatlanul egy csillagra nézett a szabadban.

Mindezeket a ragyogó vagy szerény, érzelmes vagy cinikus kurtizánalakokat elhomályosítja egyetlenegy, amely úgyszólván mindnek költői szentséget ad. Árnyékuk olyan nevet idéz emlékezetünkbe, mely az övéket elfeledteti, s mihelyt e leányok történetéről a bűn hamvát, a botrány porát letöröljük, elénk száll édes gyöngédségében egy halhatatlan regény hőse, mintha balzsamillat szállna föl valami szemétdombról: Manón Lescaut. De őrizkedjünk egy remekmű csábító varázslatától. Tegyük különbséget az igazság és az író meseszövése között. Manón Lescaut sokkal inkább regénytípus, mint történeti; s nem szabad benne a tizennyolcadik század kurtizánjainak megtestesülését látnunk. Kétségtelenül csaknem olyan az alakja, félig olyan az élete, mint azoké. Ha utána megyünk az amiensi fogadótól a számkivetés ösvényéig, ugyanúgy cselekszik, beszél, ugyanolyan elbű-

völő, mint a kor többi leánya; ugyanazokat a szép tulajdonságokat és gyöngeségeket árulja el. Fokról-fokra, természetes úton, lelkiismereti furdalás nélkül sülyed a bűnbe; minden ösztönszerű megrökönnyödés vagy tiltakozás nélkül enged az élet sodrának, bátyja szavának, G. M. úr csábításának. Hol sír, hol nevet, finom-érzésű, vagy közönséges; igazi, de érzéki vonzalom marad meg benne a férfi iránt, amely azonban sohase növekszik a lelkiismeret mardosásává. Ezt a csak élvezetre, szórakozásra vágyó Manont a természetről mintázta Prévost. Az a kurtizán, aki a szerelem meggyónásával, a szenvedelem utolsó fohászával leheli ki lelkét, a mártír, a bűnbánó Manón. — Prévost szívéből-szelleméből fakadt. Ilyet nem ismert a tizennyolcadik század.

A fille du monde élethű képmását az az ötletes mesterkéletlen könyvecske örökíti meg, amelynek „Thémidore” a címe, s amelyet „Az igaz Manón Lescaut”-nak nevezhetnénk. Ez a mű elénk tárja azokat az

„imádatraméltó, minden dőzsölés mellett is végtelenül jólelkű leányokat”. Gondtalanul, játék, sikamlós beszéd, danolás, fűszeres ételek, durranó dugók, csengő porcellán, törött poharak között élük világukat. Egyetlen foglalkozásuk, hogy regényt olvasnak, csipkéről, kelméről csacsognak. Mosolyt, csókot hintenek; és, ha szerelmesük elhagyja, reggel, az ágyban, illetlen, mókás rajzokat nézegetnek. Ha akad is néhány megtérés e nők között, mint például a Mademoiselle Gautier, a Mademoiselle Luzi, a karmeliták közé lépő Mademoiselle Base; ha akad is néhány őszinte föllángolás, — semmi gyászosat sem észlelünk e ritkán könnyező nők életében, akikkel úgy bánik az élet, mint az elkényeztetett gyerekekkel. Nyoma sincsen önfeláldozásnak, katasztrófának; legfőlebb kolostorba zárja őket valami titkos parancs. Ámde máiszabadulásuk estéjén újra kezdődik előbbi életük. Ha néhány ezer livret megtakarítottak, férjhez mennek valami kereskedőhöz és nagyon ragaszkodnak üzletükhez, — esetleg a fér-

jükhöz is.

Ámde nem éppen ez az évszázad volt-e a nő alsóbbrendű hajlamainak legfőbb sarkalója? Mindenütt a környezet engedékenysége volt a fiatal leány büntársa. A kor gondolkodásmódja türelmet, szinte szociális rokonérzést tanúsított a nő iránt. Úgy rémlik, mintha a tizennyolcadik század a női nemet azokban tisztelné, akik azt megbecstelenítik, a szerelmet pedig azokban, akik azt árúba bocsátják. Nagyon nehéz ezeket a ma máinem létező gondolatokat helyesen értékelni. A tényeket könnyen megállapítja a történetíró pozitív, kézzelfogható dokumentumokból; ámde, mihelyt valamely század jellemébe akar hatolni, mihelyt a kor érzéseiben keresi a kor jelenségeinek magyarázatát, mihelyt az elmúlt társadalom bensejét fürkészi, vagyis azt, amit csak sejteni lehet, mert pusztá vélemény, pusztá idea volt: csak nagyon elmosódott nyomot lel; óriási hézagokat érez az ember lába, midőn e letűnt társadalomba hatol, amelyről jól mondották, hogy a szokások

helyettesítették benne a törvényeket. A tizennyolcadik századnak e leányokra vonatkozó erkölcsét csakis úgy érthetjük meg, ha a mi modern erkölcsünket mindattól megfosztjuk, ami az általános, legalább látszólagos, szeméremérzetre vezetett. Az akkori leány helyzete kívül volt a törvényen, ámde nem kívül a társadalmon, még kevésbé kívül az emberiségen. A rendőrségnek egyébként napról-napra enyhülő szigorúságán, a kórház gyalázatán kívül semmi sem fenyegette a leányt; a világ nem szidalmazta, nem vetette meg, nem szövetekezett a prostitúció elnyomására. Talán semmi se ritkább az egész században, mint a harag, a gyalázás szava a kicsapongó nő ellen, akit csaknem mindig a szépítő *f i l l e d u monde**) névvel neveznek. Foglalkozása nem sütött rá eredendő szégyenfoltot; a vérbeli herceget se fosztotta meg becsületétől, ha akár a legutolsó maitresse nevével kapcsolatban említették. Minden irányban ro-

*) „Mindenki leánya”.

konérzelmet lelt a nő, aki a kor szemében az Élvezetet jelképezte, s aki úgyszólván megszentelte az élvezetet. Magában a vallásban is élt még valamelyes irgalom a Magdolnák iránt. A legerkölcösbb asszonyok szemében is nő maradt egy Manón, his hogy is ne bocsátott volna meg a bukott leánynak az a század, amelyben a botrány a királyi maitresse trónjáig emelhetette azt? Micsoda jogcímen ítélik el könyörtelenül az utcai kicsapongást Versailles dőzsölésének közepette, mikor a század legtisztább asszonyainak egyike, Madame de Choiseul kijelenti, hogy őszintén tiszteli Madame de Pompadour?*)

Ámde minden szónál jobban megmagyarázza a kornak az efajta leányra vonatkozó érzelmét, gondolatát és magát a leányt egy kép. Nézzük csak azt a száz meg száz párt, amely a Saint-Martin des Champs templomból vaskos dévajssággal, ezer meg ezer sárga szalag libegése közben

*) C.orrespondance inédite de Mme du Dff-fand (I. köt.)

kiözönlik! Minő zsvivajjal sereglik egy kis lelkész köré! Semmi gond, semmi lélekwardosás nincs e teremtésekben; milyen messze vannak attól az ábrándozástól és búskomorságtól, amit Prévost abbé a Havre felé dőcögő kocsi szalmáján fekvő hősnőbe lehel! — így vonulnak el férjükkal, akinek kalapján az ő színük, a sárga kokárda leng; avagy táncolnak, mókáznak, nevetésre fakasztják az öröket, íme egy rendőri intézkedés végrehajtásának látványa a tizennyolcadik században; a Mississippi felé vezető útra készülődnek ezek a leányok, akiket gonosztevőkkel házásítottak össze. A rendőrség is nevet a büntetésen. Az irgalom halovány nyomá rejlik e karneválban, a lakodalom e mókájában, amely a számkivetésbe csempészi őket. A csilláradisz elfödi a béklyót, a szalag elfeledteti a köteléket. És legalább nincs egyedül az ember! Watteau egy előkelő mulatságnak a paródiája. S Watteau maga is megemlékszik erről: ebben az évszázadban alkotja meg „Utazás a szigetekre” című híres rajzát.

SZÉPSÉG ÉS DIVAT.

Vájjon milyen volt a tizennyolcadik században a nőnek az a mülékony és elbűvölő anyagi alakja, melynek ívönásait, úgy látszik, minden társadalom megújítja az isteni kéz segítségével, röviden, milyen volt a női léteknak a kort kifejező képe: a szépség?

Forduljunk a művészethez, e varázstükörhöz, amely megőrizte a múlt kacér mosoly át; nézzük meg a múzeumokat, gyűjteményeket, járjuk végig azokat a képcsarnokokat, amelyek valami más századból való, a jelent mozdulatlanul szemlélő alakokkal teli szalonnak látszanak; tanulmányozzuk át a metszeteket; és akármilyen alakban tárja is elénk e sok ezernyi képmás a tizennyolcadik század asszonyát, — három típusra fogunk a végén bukkanni.

Az első typus a XIV. Lajos évszázadából származó nő. Válasszunk egyet közülük találomra a hercegnők Olymposából. Kicsi, szűk, alacsony és büszke homlokot látunk. A sűrű, széles szemöldök szigorúságát még fokozza a nagy, kerek, nyílt, csaknem merev szem. A szempilla által nem szelídített tekintet valami hányivetiséget vegyít a lappangón izzó vágyba. Az orr széles cimpájú. a száj nagy és húsos; az áll nem nyújtja meg az arccsontnál erősen kiszélesedő oválist. Ezek a szép kor jól táplált szépségei, kiknél maga az egészség is kipirosítaná az arcot. Nem megnyerők; legfőlebb szemérmertlenségük bizonyos méltóságával, az erő, az akarat, a bátorság vonásaival ragadják meg az embert. Büszke nyugalmaiból pogányos megelégültség árad: mintha még szerelemről ábrándoznának. Vérmes külsejük emlékezetünkbe idézi Junót és Pasiphaet; valami esetlen antik grácia rejlik bennük, amely fölélészti Homeros és Vergilius hasonlatait és értetetővé teszi, hogy az egyiket az

Aeneis Venusanak, a másikat a kígyó által csípett Kleopátrának nevezték.

Az idő ugyan elmosza, a Palais-Royal orgiáival együtt eltünteti ezt a tyrust, ámde később újra föltámad; csakhogy addigra elveszti nagyságát: kikentté-kifentté, gyerekessé válik. A festő képzelete mosolyt lehel ajkára. s Boucher e vonásokból alkotja szerelmi jeleneteinek álarcát. A század végén mégegyszer fölhasználja a hatalom ez asszonyainak arcát Clodion, a szobrász, aki nem változtat ugyan vonásaikon, ámde fiatallá, könnyedé, bujává teszi őket, — nymphát farag e bacchánső-fejekből.

Már az istenségek e körében megjelenik valami egészen másfajtájú, finomabb szépség, az az asszonyka, kinek Rosalbától származó mellképe a Louvre-ban látható. Finomságában, közvetlenségében, takarosságában elragadó arc! A gyöngéd szín a meiseni porcellán fehérségére emlékeztet, a hollófekete szem az egész arcot ragyogóvá teszi; az orr keskeny, a száj kicsiny, a nyak hosszú. Semmi sallang; csak az a csokor az övben,

a friss virágkoszorú a féktelenül göndör hajban. Új grácia feslik itten, amely a jövő század szabálytalan és mégis oly kedves ideáljának közelgését hirdeti. Mindig jobban és jobban finomul a nő szépsége; nemcsak a fizikai már. Lerázza a vonalak abszolút uralmát. Szellemi életet él az arca, megjelenik rajta a gondolat, az impresszió. Megtalálja a modern szépség lelkét és báját: a physiognómiát. Töprengés, mosoly tükröződik beszédes szemében, irónia dereng az ajka körül. És amikor a tizennyolcadik század szelleme az arc minden idegszálát mozgásba hozza, minden árnyalat visszatükrözésére megtanítja a hajlékonyságát a tudatosságig fokozza, — Marivaux komédiáinak a maskja szerint mintázza meg a nő arcát, a minden kacérkodáson, bájon, jóízlesen át oly mozgékony, oly változatos és olyan élő mask szerint.

Igenis! A divat átalakítólag hat a nő arcára; maga a természet is mint ha a kor és a társadalom képére formálná. Vonásaiban ott dereng az él-

vezet, szemében ott ragyog a nagyvilági élet tüze. Élénkség, mozgékonyság, a kifejezés ezerfélesége — ez az új arc bája. Nem a szépségért eped a XV. Lajos korabeli nő, aki hevesen gesztikulál a megfontolt mozdulatok helyett, lorgnette-en át nézdelődik és ide-oda csapong séta közben. Semmitől se fél úgy, mint a fölségtől. A meglepetés, a hangulatváltozás, a Ligne herceg által említett „százféle jelenet, amely ábrázatának felső régiójában lejátszódik” — mindez meggátolja abban, hogy szépség legyen belőle. Áprilisi nőnek nevezte a kor, mert „jégeső, villám, mennydörgés, mindenfajta idő egymást érte nála”. Fölösleges a „tetszés” vagy az „elragadás”; az arc kifejezéssel, a vonások valami kis szabálytalanságával, a pajzánssággal kell hódítani, vagyis akármivel, ami a csodálatot és a tiszteletet lehetetlenné teszi. Kis kínaias szem, fitos orr, a napi divathoz gyúrt arc, kecses, sőt sovány alak, — ez az uralkodó típus, amely minden orcára bizonyos csintalanságot, gyermeki alattomos-

sáshoz hasonló kópéságot lehelt. *)

Az arc életét még mesterségesen is fokozzák, a pirosítóval, amelynek megválasztása olyan fontos föladat. **) Hiszen nem a piros festék volt a fő, hanem az, hogy „mondjon valamit” a festék. A pirosítónak jellemeznie kellett a nőt; az előkelő hölgy rouge-a nem olyan, mint az udvari hölgyé; a polgárasszonyé nem olyan, mint az udvari hölgyé, nem olyan, mint az előkelő nőé, sem pedig, mint a kurtizáné: hanem csak leheletszerű, alig látható piros árnyalat. A hercegnők Versailles-ban rikító vöröset használnak és az a rend, hogy a bemutatott hölgy arca a bemutatás napján még a szokottnál is rikítóbb legyen. ***) XV. Lajos korában mindamellett szelídülni kezd a rikító piros szín és már csak a színésznők arcán

*) L. a Goncourt-testvérek kitűnő mäsik korrajzát: Portraits intimes du XVIII. siècle.

**) Éjjel az úgynevezett demi-rouge-t használták a nők.

***) Voltaire egy leveléből tudjuk, milyen nehezen fogadta el e szokást a Franciaországba jövő Lesczinska Mária.

mutatkozik. Ámde továbbra is általánosan használják és óriási mennyiség fogy belőle. 1780 júniusában egy társulat öt milliót ajánl készpénzben azért, hogy valami páratlan minőségű pirosítót árusíthasson. A következő évben pedig d'Elbée lovag, aki az évi fogyasztást több mint kétmillió tégelyre becsülte, azt javasolta, hogy tégelyenkint 25 sou adót vessenek ki, s így nyugdíjalapot létesítsenek szegény katonatisztek feleségei s özvegyei javára. Többször is megkísérelték a században a rouge változtatását. Legalább egy hétig mulatott Paris valami lila festéken, amely a Palais-Royal kertjében fölbukkant. Aztán megjelent a mara-dandó sikerű „serkis”; ugyanolyan színű volt, mint a régi, hanem a föl-találó azt mondta: „sokkal gyöngé-debbé teszi az ártalmatlan serkis. amely a Korán szerint a paradicsomi hurik tápláléka, s amely a szultának bőrét örökifjúvá varázsolja”. A ser-kisre következett Madame Martin hí-res pirosítója.

A pirosító fölkenésével azonban

még csak félig készült el az arc; hátra volt a szellemesség, a pikánság: föl kellett ragasztani az ízlésesen és ugyanakkor véletlenszerű módon széjelszórt „mouche”-okat, legyeket. Micsoda figyelem kellett a híres Dulae által, a Rue Saint-Honoré-ban gyártott szív-, hold-, csillag-, üstökös-, sarló-alakú pöttyök elhelyezéséhez! Ennek is megvolt a maga módja: az *a s s a s s i n e* a szemszögletbe, a *m a j e s t u e u s e* a homlokra, az *e n j o u é e* a nevetőgödörbe, a *g a l a t i t e* az orca közepére, a *c o q u e t t e*, másnéven *p r é c i e u s e* vagy *f r i p o n n e* az ajak mellé volt ragasztandó. Még tovább is ment a divat: ideig-óráig bársony-mouche-t viseltek a nők a jobb halántékukon, fis a bájos Madame Cazes halántékán egy szép napon gyémánttal körülfogalt mouche tündöklött.

Az évszázad vége felé tökéletesen megváltozik a divat. Nem a pikánságban, hanem a szívrehatóságban rejlik a nő bája. XVI. Lajos uralma visszatér az érzelmességhez. Új szépségideálról álmodik a nő, a festők és

a regényírók művei nyomán. Szelleme helyett a szívét igyekszik arcával kifejezni, a gondolat mosolyát a lélek mosolyával akarja pótolni. Ártatlannak, hűségeseznek akar látszani.*) Gyöngéd, epedő ábrázatot ölt és a legjobban szeretne valami haldoklóhoz hasonlítani. Greuze érzékenységtől könnyes pillantású alakjai lebegnek előtte, azt a „fáradt és elhaló” pillantást szeretné megszerezni, melyet Mirabeau maitresse-ében úgy imádott.

A barna szépség, amelynek nagynehezen sikerült elismerést kivínia, teljesen letűnik. Csupán a kék szem és a szőke haj arathat tetszést. Anynyira lelkesülnek a szőke színért, hogy a vöröset is rehabilitálják, amelyet addig úgy megvetettek Franciaországban és amely miatt annyit csipkedte Madame Adelaide fivérét, XVI. Lajos apját, akinek a neje vöröshajú volt. Pillanatra le is győzte most a vörös a szőkét és földerült a tüzésárnyalatú hajpor napja.

*) L. Greuze „La cruche cassée” mellékeli képét (metsz. Massart).

Igazi forradalom dúlt az ízlés birodalmában. Még meg is köpölyözteti magát a nő, — például Madame d'Esparbés, — hogy sápadtsággal és bágyadtsággal ahhoz a szépséghez jusson. Ezt keresi a lazán előre húzott hajviseletben, amely félhomályba, a reflex áttetszőségébe borítja az arcot. Ezt a szépséget vadássza az új divatban, a hajadonias és egyúttal falusias divatban, amely hófehér, lány kelmébe, fátyolba burkolja, s egyszerűséggel ékesíti.

A divat e században körülbelül lépést tart a nő arcának változásával. Hozzáilleszkedik Ízléséhez, kiegészíti kelméjének anyagával, színével, mintázatával, szabásával, mindazzal, ami a nő cicomájának, öltözködésének stylusát megadja.

XIV. Lajos uralkodásának végén úgy látszik, mintha Ovidius Olymposának ruhatárából kölcsönözték volna a nők ruhájukat, fátylukat. Az allegória vezeti az ollót, amely a ruhájukat szabja, s a szín a Víz, a Levegő, a Föld, a Tűz színe; meglazul a derékra való, gyémánték kerül a

homlokra, virágkoszorú a csípőre. Pompás, égies öltözetek, amelyekben lebegő istennek látszanak a nők. Csupa fátyol, arany és brokát,- selyem, amelynek csak a test ad alakot és amellyel szabadon játszik a szél. A mese tündöklő, lenge köpenyegében lakozik a szépség. A lupercaliák mythológiai mezét ölti az udvar pogány karneválja!

A felhők közül és egyúttal e divatból leszálló nő a tizennyolcadik század szokásos ruháját ölti föl: a Watteau képeiből származó nagy köntöst, amely hátul, csaknem a tarkón, szűk és ráncos, mint az abbék köpönyege, de különben bő, csaknem alaktalan, mint valami pongyola vagy valami csinos dominó, melynek duzzadt csipkeujjából csupaszon nyúlik ki a kar. Vessünk egy pillantást de Troy Iris-Btre, s Phillis-eire. Valamennyien gyémántgombos reggeli kabátban vannak; fejükön kis csipkefőkötő, fölfelé csavart nyúlványokkal; a főkötő alacsonyra fésült, köröskörül kigöndörített hajon nyugszik. Nyakukon széfes redőjű fodor, vagy csipkegallér,

esetleg gyöngysor is. A nyaktól a föl-hajló orrú virágos papucsig eső tulajdonképpeni ruha a nő egész testét elborítja kelmetömegével; csak a kissé megszűkülő derékon csillan át a mellényke szalagcsokra. Ügy látszik, nem sokáig ragaszkodott a nő ehhez az oly rémítő terjedelművé növekvő óriásruhához. És megtalálta a módját, hogy az a ruha is hozzásimuljon tagjainak mozdulataihoz, éppúgy, mint a papucs, amellyel a lábujja játszik.

Ezt a szinte hihetetlenül bő ruhát továbbfejlesztette a krinolinszoknya,*) melynek divatját 1714-ben két angol hölgy hozta Franciaországba. Csakhamar akkora szoknyát viselnek a vérbeli hercegnők, hogy a meliettüik lévő széknek üresen kell maradnia; s évről-évre jobban terjed, növekszik és hóbortosodik. Ügy szabták, hogy az udvari hölgyek terhes állapotát leplezze: ezért terjedt oly hamar el a feslettségnek ama napjaiban. Polgári asszonyok, akik az

*) Crin=lószőr után. Nálunk „kávás roko-lya” és „abroncsos szoknya” is volt a neve.

urukat megcsalták, barommód dolgozó cselédek, nevelőnők, mankóval csetlő-botló vénasszonyok rohanják meg a krinolin-árúsokat a vásáron, mint egy 1719-iki karrikaturán láthatjuk. A *Journal de Verdun* 1737 októberi számában olvashatjuk, hogy Louise de Bussy száztizenegyéves korában meghalt, mert elesett, amikor krinolin-szoknyát akart fölpróbálni! A karrikatura után a szatíra, a dal, a röpirat özöne csipkedi a divathölgyet.

A chansonokra következik a vígjáték, amelyben így hirdeti portékáját a krinolin-szoknya- s tomporvánkös-árúsítónak öltözött harlekin: „Tessék parancsolni, kosár, karika, halcsont-ruha, káva, áthuzat, tűzött párna. Van kemény a szemérmesek számára, hajlékony a galánsok számára, vegyes a többiek számára . . . Tessék parancsolni, van itt mindenféle: angol, francia, olasz, spanyol ...” A divat azonban süket maradt. Még az egyház kárhoztatásával sem törődött, pedig a papok „nöstény majom”-nak, „az ördög ajtónállója”-nak nevezték

azt, aki krinolin-szoknyában járt. Hiába tették őket nevetségessé, nem használt, — tovább is ilyen öltözetben jártak templomba. Azt hitték, elegánszá, méltóságossá teszi testalkatukat ez a divat és kapva-kaptak a szabók minden újításán. Micsoda formák jöttek világra! Az en gond o l e-ban vízszállítónőnek látszott az asszony; másban meg hordóhoz hasonlított. C a d e t-nak nevezték azt, amely a rendesnél kisebb volt: csak két ujjnyira ért a térd alá. Az á b o u r r e I e t-szoknyán meg valami kelmedaganat volt alul. Az á c o u d e s-formát azért szerették, mert fölül kiszélesedett, úgy, hogy a könyök rátámaszkodhatott. Az egymás fölött lévő öt vízszintes karika, s a gummival erősített vászon úgy recsegett, hogy csak a színésznők és az egészen büszke hölgyek viselték. Egyébként mindez eltűnt a krinolin végleges divatjában, amelyet kosárszerű alakjáról, p a n i e r-nak is neveztek. A század közepetáján vászomból készült, halcsontgyűrűk segítségével.

A karrikatura közben tovább hadakozik a kétértelmű divattal. Az időnek kell a kávas-szoknyát letörnie. 1750-ben már legföljebb ha a j a n s é n i s t e*) nevű fél-szoknya volt látható. Tíz esztendővel később az udvari hölgyek nagyrabecsült szabója, Pomard úr, — aki azt az igazi virág illatát árasztó különböző művirággal díszített ruhát föltalálta, — megadta a kegyelemdöfést a krinolinnak**) Megteremtette a c o n s i d é r a t i o n-t, amely kecsesen megtámasztotta a ruhát és fölöslegessé tette a kávas-szoknyát vagy az alsószoknyák tömegét; eltűnt a j a n s é n i s t e is és csak az udvari szertartásokon használták.

A j a n s é n i s t e! A kor divatja nagyon kedveli az effajta különös elnevezéseket, amelyek mintegy csúfo-

*) Jansen és csoportjának (Pascal) szigorú tana a praedestinatio-ról a hivatalos katolicizmussal nagy harcra vívott a XVII. század közepétől. (Ford.)

**) Persze csak egy időre, mert a XIX. században Eugénia császárné újra feltámasztotta. (Ford.)

lódva visszhangozzák az épp uralmon lévő heves, szellemi áramlatot. A Franciaország szívét megdobbanta vagy ajkát gúnyos kacajra fakasztó események, botrányok nyoma él ezekben a szalagokban, főkötőformákban, hajviseletekben, amelyeket valami híres vagy nevetséges névről, valami diadalról vagy vereségről, nemzeti örömről vagy nemzeti dühről, szóval érzésről, gondolatról, balítéletről neveztek el. A hevesesség és a gúny által élénkített történelem színei adják ezt a par excellence divatot: a tizennyolcadik század divatját.

A század eleje óta folytonos érintkezésben van a divat a napi eseményekkel. Az 1721-iki tűzvész után, amely Rennes harminckét utcáját elhamvasztotta, mindenféle csecse-becsét készítettek a tűz által megolvasztott üvegdarabokból és kövekből. Amikor Law hírhedt bankrendszere megjelenik, föltalálják a „rendszer”-paszományt. 1730-ban egyszerre csak új kifejezés terjed el: az „allure”. Nyomban megszületik az a l'allure

legyező, az á l'a l l u r e szalag. Berwick marsallnak 1734-iki átkelését a Rajnán a p a s s a g e du Rhin-tafotával üneplik, amelyen hullámvonalak látszanak és p a s s a g e du R h i n-szalaggal, amelyre fehér és rubin- vagy szmaragd-színű sátrak között álló fehér vagy égszínkék muskétást festenek.

Lesczinska Mária királyné nagyon szereti a quadrillet: megjelenik a q u a d r i l l e á l a r e i n e-szalag. Az 1742-iki üstökös egész a l a c o m é t e-divatot teremt. Néhány évvel azután egy rhinocéros érkezik Franciaországba, s az egész divatot átalakítja. A parlament veszekedéseinek köszönhető a p a r l a m e n t , egy fajta

kámzsás kendő. 1750 körül a görög felé kezd hajlani a rokokó építészet: a nő is a l a g r e c q u e ruhát és haját visel. XVI. Lajos uralomraléptekor a nép IV. Henrik föltámadását ünnepli: a szabók vissza akarják varázsolni a IV. Henrik-korabeli viseletet. 1775 májusában nagy a nyugtalanság a drágaság és a gabonahiány miatt: létrejön hát az a l a r é v o l l e-sapka.

Turgot minisztersége elterjeszti a tubákos nők közt az á la Turgot-burnótszelencét. Később Montgolfierkalapnak nevezik a gömbölyded kalapot. És nemsokára megjelenik minden legyezőn Figaro.

De Troynál hagytuk el a divatot; folytassuk Lancret szép képeinél. A még mindig alacsony hajon virággal díszített lenge főkötőcske ül. A nő nyakán három sor gyöngy, egy igen nagy szemmel; a gyöngysor vége eltűnik a kebel között. A sok szalaggal díszített mellényke kilátszik a köntös alól. Baloldalt óriási, a váll fölé nyúló virágcsokrot, sőt köteget visel a nő. Háromszoros úgynevezett angol kézelő borul a karra, s a könyökig érő keztyűre. A széles, nehéz redőjű ruhát gazdag hímzés fűdi. Néha arannyal átszőtt, virággal, gyümölcssel, napsugárral telehintett bíborbrokátból, aranyfényű atlaszból, kékcsíkos ezüstbrokátból készül az öltözet. Ezüstös bokadíszű fekete selyemharisnya, ezüstzsínóros, gyémántcsattos fekete szattyánbőr-cipő látszik ki a szoknya alól. Tékozló ka-

cérság, rikító gazdagság, a merevség, a nagyszabásúság és a fény vegyüléke jellemzi a tizennyolcadik századbeli francia nő toilette-jét. És apróbb változtatásokkal, a monarchia utolsó pillanatáig megőrzi hagyományos alakját.

A sújtásos, kivágott, elől sohasem ráncos ruhájú derék úgy folytatódott a szoknyában, mintha valami óriási-drapéria kellős közepére pottyant volna. Már nem egy darabból készült a ruha, s mindig növekvő, jobban és jobban körülcifrázott háromszöget, f a l b a l a -t láttatott az alsóruhából. A háromszög közepén csokor himbálózott. Hátról fekete selyemcsipkegal-lér, *az úgynevezett medicis* burkolta a nyakszirtet. A fej elrendezése megfelelt e színpadias és királyi toilettnak: a homlokon magasra fésülték a haját, oldalt négy fürt lógott le, s a bal fülnél laza fürt borult a nyakra; gyöngy volt a fülükben és gyöngysor hullámozott a hajukon.

Az ízlésnek milyen ötletei, s kinövései támadtak, hogy ezt a megkötött ruházatot szakadatlanul változatossá,

mindig pompásabbá s pompásabbá tehessek! Hányféle arany- és ezüstkelme, hányféle virág- és csillámdísz! Egyidőben annyi mindennel díszíteték a ruhát, amennyit négyezer szarka se tud összelopni. Nem csoda, ha 10500 livre-be is belekerült egy ilyen ruha, amit aztán Madame de Malignon 600 livre-nyi évjáradékkal fizetett meg a szabónőjének és amely még semmiség volt Choiseul hercegnőnek gyémánttal és arannyal teleszórt lakodalmi ruhájához képest.

Ám ez az udvari etikett által megkövetelt szemkápráztató divat sernörökkévaló. Az egész évszázadon át harcolnia kell egy mindjobban terjedő ellentétes divattal. A nő főtörekvése a lehetőleg sokat lepletlenül hagyó pongyolaszerű ruhára irányul; és ezer finoman, agyafúrtan átgondolt, csak egy Marivaux által megérthető okból elhatározza, hogy viszatér a természetes bájhöz. Tudja, hogy pongyolában kevésbé lesz szép, kevésbé „précieuse”, ámde veszedelmesebb, meghatóbb lesz és könnyed leple között szabadon csaponghat a

férfi képzelete.

Ha nyilvánosan nem is, otthon már XV. Lajos uralmának első éveiben ezt a szabadabb, kényelmesebb, pikánsabb ruhát viseli a nő. Fátyolköponyeget ölt a kivágott vállfűzőre, a szoknya háromszögén átlátszik az alsó lábszár. Az ál alatt megkötött kecses, rózsaszínű reggeli főkötő simult a fejére. Csupa szalag, csupa csipke, csupa művirág. Rózsaszínű az egész ruházat és az ágynemű. A toilette legapróbb részecskéjét is ellepi a f o n t a n g e , a szalagcsomó.

Mindig vakmerőbb és vakmerőbb a nő a pongyola viselésében. Mindenképpen ki akarja domborítani termetét. Megkezdődik a p o J o n a i s e , a c i r c a s s i e n n e , a c a r a c o , a l é v i t e , a c h e m i s e örökös változása, mely minden rangú férj erszényét kiüríti. Első a caraco nevű sétaruha, melynek divatjához tartozott, hogy a nő félkezében elefántcsontmarkolatú hosszú ébenfabot, a másik karján pedig rózsaszínű szalaggal átkötött üstökű kutyuska legyen. A caraco-t követi a gáláns polonaise,

amely reggeli- vagy falusi ruhaszámba megy. Rendesen indiai, finomsávú tafotából készült, kétoldalt lebernyeggel, uszályos vagy lekerekített aljjal. Télen kámzsás polonaise-ben jártak. Ehhez tartozott a karmantyú, melyben szintén óriási volt a fényűzés. Erre következett az indiszkrét és buja d e m i-p o l o n a i s e, amelynek fátylán átcsillogott a kebel. Egyébként ez az udvari etikett által úgyszólván előirt reggeli toilette mintájára készült. A hosszú cserkesz-ujjú circassienne nem sokban különbözött a polonaise-tól. Fátyolszövetű nyári ruha volt amelynek szabadon kellett hagynia a csupasz keblet. Néhány igazi divathölgy nyitott haját viselt hozzá. Ezután azt a ruhát újítták föl a szabók, amely a jeruzsálemi templom padlatát súrolta, a leviták egyszerű, szorosán a testhez simuló ruháját. Jaucourt vicomtesse bizarr uszályal próbálta ez öltözetet díszíteni, de mikor a Luxembourg kertjében megjelent, olyan csődületet okozott, hogy az örök távozásra szólították föl. Végre megszületett a

c h e m i s e, mintegy a direktórium divatjának híradója: a rózsás ing, amelyen egészen áttetszett a nő teste.

Franciaország ízlése telíti a levegőt és csakhamar ellepi egész Európát. Egész Európát meghódítja a francia divat, a francia művészet, a francia ipar és kereskedelem. Páratlan csábítóképeség rejlik a francia szellemenben. Egész Európa a Saint-Honoré-utcai híres bábura szögezi szemét, a divatbábura, melyet a divathölgyek vacsoráin, az operai táncosnők páholyában, az előkelő szabók műhelyében fölvilanó minden ötletre átöltöztetnek. Még a szeralyba is eljut a modell.

Nem csoda, ha hihetetlenül meggazdagodnak a divatárusok és a szabónők! Senkinek se lehetett nagyobb hatalma, mint egy Madame Bertintiek, akit a divat miniszterének nevezett a kor. Milyen méreteket ölt a divatművészek elbizakodottsága! Bertin így felelt Monsieur de Toulongeonnak, amikor az az árat sokalta: „Hát Vernet-nek csak a vásznat és a festéket fizetik meg?” Minden téren

igazi művészekre bukkanunk; a kalapkészítő éppoly tökéletes, mint a cipész. A férfiak is valósággal rajonganak a tündöklő, drágaköves, szalagos, hímzett cipőért. Könnyen érthető a divat mestereinek arcátlansága. Mikor De la Luzerné lovag cipőt akar rendelni egy a vidéken időző hölgy számára, csodaszép kabinetbe vezetik, amelyben gazdagmívű fiókos-szekrényen ott láthatja az udvar legelőkelőbb hölgyeinek képmását. A csodaszép négligé-ben belépő művész. a nagy Charpentier fitymálólág beszél ez apróságokról. A lovag megmutatja a cipőmintát, Charpentier pedig így szól: „Oh, ismerem ezt a drága kis lábat; tudja, hogy a kis Guéménée hercegnő után az ön barátnőjének van a legkecsesebb lába a világon?” A távozni készülő lovagot aztán meghívja vacsorára. „Több szeretetreméltó hölgy lesz jelen az ismerőseink közül”, — mondja. S ugyanezt az isteni szemtelenséget tapasztaljuk Charpentier versenytársaiban. „Csinos kis lúdtalpa van, márkiné asszonyom . . .” — szól az elegáns

Bourbon, az udvar szállítója.

Mindez azonban semmiség a hajművészek kevélységéhez és gazdagságához képest, ebben a korban, amikor a hajviselet divatja változott a leggyorsabban, úgy, hogy Léonard a régi divat helyett a t e g n a p i divatról szokott beszélni.

1714-ben jelent meg a király versailles-i souper-ján a két kávás-szoknyájú angol hölgy, oly alacsonyra fésült hajjal, hogy alig akarták őket az ajtón bebocsátani. De megpillantotta őket a király és kijelentette, hogy a franciák is így fésülködnének, ha józanok volnának. Másnap reggel a misén ilyen angolos hajjal vettek részt azok a hölgyek, akik a kijelentésről tudomást szereztek. A király bókja véglegesítette az udvar átalakulását: eltűnt a tornyos haj.

Annyira mentek e divattal, hogy három ujjnyira vágatták a hajukat. Egészen férfi módjára fésülködtek, férfi fodrászt fogadtak. Frison, ez a praedestinált nevű divatos paróka-készítő volt az udvari hölgyek legmeghittebb hajművésze. Ennek a Fri-

sonnak mondja a chanson szerint az újdonsült d'Herbault márkiné:

Göndörítsen, göndörítsen, fodorítson engem,
 Fölérek egy hercegnővel én ma,
 Göndörítsen, göndörítsen, fodorítson engem:
 A királyhoz megyek én souper-ra !

Frison nem vállalt tanítványt és olyan irigységet keltett, hogy mindenki pártját fogta Guigne-nek, a király borbélyának, amikor az Madame de Resson lakájának öltözve Frison titkát meg akarta lesni; Frison azonban megismerte, s túljárt az eszén: a lehető legrosszabbul fésülte meg a hölgyet. Frison utódja Dagé, XV. Lajos menyének pártfogoltja, aki Madame de Pompadour fésülését is csak nagy kérések után vállalja, ő adta a hamar szálló igévé váló feleletet Madame de Pompadour-nak, amikor ez hírességének az okát kérdezte tőle: „Én fésültem a másik hölgyet”.

A tizennyolcadik század vége felé azonban egész más képességet követelnek a hajművésztől. Hisz a század elején a természethez való csaknem szolgai ragaszkodás jellemezte az alig-alig változó hajviseletet. Éppen

csak a göndörítést hagyják el lassankint, míg végre fölbukkan a fejdísz forradalmának megindítója: Legros. Bellemare gróf konyhájából addig az akadémiáig jut, amelyen három osztályt létesít, hogy az inasokat, komornákat és fodrásznőket a fésülés igazi művészetére megtanítsa. 1763-ban harminc különböző bábun mutatja be művészetét a Saint-Ovide-vásáron. 1765-ben száz ilyen bábuval illusztrálja ezt a fej mértékéhez és az arc kifejezéséhez illeszkedő művészetet. Ugyanekkor metszetekkel díszített könyvet ad ki a francia nő hajának művészetéről. Ez csak a kezdete, a kiindulási pontja annak a rengeteg találmánynak és elméletnek, ami a fejdísz a nők új bájához, különböző physiognómiájához akarja szabni.

Tág tere nyílik az ötleteknek és a versengésnek. Egymás után támadnak és tűnnek el a nagy fodrászok. Hihetetlenül elszaporodnak és folyton háborúskodnak a privilegizált parókakészítőkkel. Megvetik a parókakészítőt, „ezt a mechanikus munkást” és

a maguk szabad művészetét a költő, a festő, a szobrász művészetéhez hasonlítják. „A női öltözködés legfőbb tisztviselői”-nek nevezik önmagukat és ilyen bizalmas szolgálatra megbízhatatlanoknak minősítik a mindig más segéddel dolgozó parókakészítőket. Nagy pörre duzzadt a civakodás. A nők, még a fodrásznők is, a fodrászok pártjára álltak, úgy, hogy végül is fényes győzelmet arattak: egy versailles-i határozat megengedte, hogy a fodrásznők a nép és a polgárok körében tovább működjenek és hatszáz fodrászt beiktatott a borbélyok és parókakészítők céhébe. S nemsokára tanácsi végzéssel kellett megtiltani, hogy a megállapított számot túllépjék és hogy cégtáblájukon az *A c a d é m i e d e c o i f f u r e* címet használják.

Közben meghalt Legros: agyonnyomták a Marie-Antoinette lakodalmanak örömeire a Place Louis XV.-en rendezett ünnepségen. Neve hamar feledésbe merül a francia hajviselet új korszakában, a legcifrább, leghóbortosabb, legállhatatlanabb, a szőr-

nyűségig találékony divatban. Szinte óráról-óra változtatja, finomítja, tökéletesíti a hatszáz hajművész, a sok fodrásznő, az újdonságból élő divatárúsok tömege. Minden esemény, minden idea, a perc nagy embere, a nap tréfája, valamely állat, színmű vagy chanson sikere, a háború, vagy akármi más, amivel a társaság foglalkozik, új hajdíszet segít a világra, s kereszettel meg. Hol vagyunk a kortól amikor évek is elmúltak, míg a divat egyszer változott! Minden szélrohamra változik, növekszik a haj, amely a kor véleménye szerint tartalmat ad az üres ábrázatnak, szelídíti a vonásokat, kikerekíti a párisi nőnek nagyon is négyszögletes arcát.

Az allegória uralkodik a haj birodalmán és pásztorkölteményé, operai díszletté, panorámává alakítja. Egész kerteket, gyümölcsösöket, zöldségágyakat követel a divat. Tájéképpé válik a nő feje, patakot, nyájat, pásztorfiút, pásztorleányt látunk rajta. Duppefort vígjátéka nem túloz, amikor olyan divathölgyekről beszél, akik a Palais-Royal kertjét akarják

a kalapjukra másoltatni, szökőkúttal, házakkal, a nagy fasorral, a kerítéssel cs a kávéházzal egyetemben; amikor az özvegyekről beszél, akik ízléses ravatalt és nász-fáklyát vivő amoretteket rendelnek; asszonyokról, akik az egész naprendszer akarják viselni: a napot, a holdat, a bolygókat, a Plejádokat, a tejutat; vagy a szerelmesekről, akik a Bois de Boulogne-nál, vagy királyi díszszemlével a fejükön akarnak választottjuk előtt tündökölni. Beaulard állítólag a tengerdert kicsinyítette egy angol admirális nejének a fejére, a tengert, hajóhadastul! 1774 elején azt a „minden addigit határtalanul fölülmúló” hajviseletet látjuk, „amely mindazzal kapcsolatos, amit az ember a legjobban szeret”. Nézzük csak Chartres hercegné haját. Hátralátóban egy csecsemőt tartó nő ül, ami Valois herceget és dajkáját akarja ábrázolni. Jobboldalt papagály látható, cseresznyével a csőrében, balra egy kis néger, — a hercegnő két kedveltje. S az egészet át meg átszövi Madame de Chartres minden rokonának a haj-

szála: a férjéé, az apjáé, az apósáé, az orléansi hercegé! XV. Lajost azzal siratják, hogy ciprust és gabonakeresztre helyezett bőségszarut tesznek a fejükre.

Az egyik hajdász oly híven ábrázolta a kígyót, hogy a nők idegeire való tekintettel megtiltották a viselését. Másikon meg kifeszített vitorlájú fregattát hordtak.

Mintha a hajdani Rómát, Marcus Aurelius feleségének háromszáz hajdászét irigyelte volna Franciaországi

Pillanatig útját állja e szenvedélynek az az arányítva egyszerű viselet, amely sima szalaggal vette körül a magasra fésült haját. Ám a megrémült divatárúsok annál dühödtebben működtek. Az árak iszonyú növekedése nagyon meggazdagította a dísztolllkereskedőket. Az árakkal együtt emelkedett a frizura, s bizony alig túloznak az angol és francia torzképek, amikor úgy ábrázolják a fodrászt, hogy létrán állva fejezi be működését. A szobák ajtaján éppen csak hogy beférnek e vándorló építmények, — amikor Beaulard génusza ezt a kér-

dést is megoldja; olyan készülékkel szereli föl a hajdísz, hogy egy rugó megérintése révén egész lábbal lejjebb lehet bocsátani, ha alacsony ajtón kell átmenni vagy kocsiba szállni: ezt a hajdísz n a g y m a m a-frizurának nevezik, mert megvéd a nagyszülők kárhooztatásától: az öregek előtt összezsugorodott hajjal jelenik meg a fiatal hölgy; amint azonban az öreg nőnek hátat fordít, egy, sőt két lábbal is fölemelkedik a haj!

Beaulard! Álljunk csak meg pillanatra e nagy névnel, ő a divat legfőbb feje, teremtője, költője. Szám-talan találmánya van; +őie származnak a cicoma terén azok az elragadó nevek, amelyekről azt hihetné az ember, hogy Kytherából, Venus bűvös szigetéről jöttek. Az ő üzletéből indul útjára adivat kötelező színe, a vive b e r g é r e- (élénk pásztorleány) szín, a c u i s s e d e n y m p h e émue (meghatott nympa combja)-szin.

Mert a szakadatlanul változó divat kellős közepén is egy-egy nagyobb és tartósabb színáramlatot észlelhetünk. Besenval szerint 1775-ben csak

az arathatott sikert az udvarnál, aki *couleur de puce* (bolhaszínű) ruhát viselt. Ezt a XVI. Lajos elnevezte új színt minden lehető árnyalatban készítik a kelmfestők és ilyen neveket hallunk: tejlázás bolha mel- le, vén bolha, fiatal bolha, bolhafej. hát, comb.

Ámde diadalának delelőjén porba- sújtja a *couleur cheveux de la Reine* (a királyné hajszíne). E szín *Monsieur*-nek, a király fivérének köszönhető, aki gyöngéd hasonlatot mondott Marié Antoinette hajára, mikor egy ízben selyemkel- mét mutattak a királynénak. *Monsieur* szavára elküldenek egy fű- töt ebből a szép hamvasszőke haj- ból a nagy gyárakba, s álló eszten- deig e tompa aranyszínbe öltözik Franciaország. Marié Antoinette kü- lönben több haj- és ruhadivatnak volt a megindítója, s az ő példájának ha- tására pótolta végül a pazarul tele- cicomázott brokátöltözetet az egy- színű atlaszra lépcsőzetesen fölrakott csipkefodor.

1780 körül megkezdődik a divatban

a nagy forradalom, az egyszerűség forradalma. A férfiak már csak ünnepies alkalommal viselik a francia kosztümöt, karddal az oldalukon, a kalappal a karjuk alatt és az asszonyok is levetik nagy pomparuhájukat. Egyrészt elfödik nyakukat és keblüket, másrészt levágják hosszú uszályukat. Elhagyják a nagy kávaszoknyát és legföljebb kis párnákkal kerekítik ki magukat. Az óriási hajtornyokról is lemond a nő, s nem hord a fején egész font fehér púdert. Azt a keveset is, amit még ráhint, szőke vagy vörös púderrel tompítja. S még egy változás történik, ami Rétif de la Bretonne-t vigasztalanná teszi: megszűnik a magas sarok. Ki tudja, nem Winslow anatómusnak tulajdonítható-e ez a változás, aki megfigyelte, hogy a magas sarok eltorzítja a lábikrát, ami a lapos cipőben járó táncosnőnél nem észlelhető? A férfi- vagy az angol-divat szerint dolgoznak a szabónők. A l' a n g l a i s e, á l a t u r q u e, a l a c r é o l e, á l a J e a n - J a c q u e s R o u s s e a u-ruhát viselnek, — ez utóbbi

„megfelel az író alapelveinek”. A haját a fölfelé hajló fonatú katonai viselet vagy a bírói paróka mintájára fésülik; a nehéz kalapot rózsakoszorú helyettesíti. Az udvar is kénytelen az egyszerűség mozgalmának engedni. A gyerekek már nem kisebbített másai a szülőknek: szalmakalapot, matrózzubbonyt viselnek. Korukhoz illő lenge fehér musszelinruhában, rózsaszínű taffota-alsóruhában, rizspozatlan hajjal járnak és ugrándoznak a leánykák, a régi divathoz szokott öregek megrökönyödésére.

A könnyű batiszt lép a nehéz hímeskelme helyébe. Teljesen a fehérnek hódol a nő. Mindenütt azt a nagy kötőt, azt a széles f i c h u-t viselik, amely pikánsul valami szobalányra vagy világi apácára emlékeztet. Aztán megkezdődik a csakhamar minden regényt, fantáziát és szívet elárasztó falusi élet egyszerűsége. Acélkereszt és medaillon foglalja el a nyakon a gyémántok helyét, amelyeket nem mernek már fitogtatni. Kalap, főkötő, cipő, báli ruha, minden olyan, mintha valami parasztmenyasszony

lakodalmi kelengyéből szedték volna. S nem áll meg a nő a természet-hez való visszatérésnél, a külső naivitásra való törekvésnél: eljön az idő, a forradalom előtt, amikor a nő egész divatja a gyermek jegyében áll.

**A NŐ URALMA
S SZELLEMI LÉNYE.**

Az utókor minden időszakban, minden évszázadban, éppúgy, mint az egyes ember életében valami föjlemvonás, valami benső, egyetlen és könyörtelen törvény uralmát látja, mely minden gondolatnak és tettek a rugója, s a távolból a történelem forrásának látszik. A tizennyolcadik század általános és alapvető jellemvonását, társadalmi physiognómiájának legfőbb törvényét, az első pillantásra kihámozhatjuk: e kor lelke, c világ sugárzó napgolyója, tetőpontja, a kép, amelyhez minden mintázódik, — a Nő.

A nő a tizennyolcadik században az uralkodó elv, a vezetőszellem, a parancsadó. A nő a végzetes Ok, az események magva, a tettek forrása. Az ő hatalmában van a francia király akarata, s a közvélemény. A

szövetségek és a politikai rendszerek, a háború meg a béke, a tudomány, a művészet, a divat, minden az ő zsebében van. Ő emel föl és semmisít meg; kezében van a kegyelem és a harag. Minden katasztrófa, minden botrány, minden vakmerő vállalkozás a nőből indul ki e században, amely neki köszönheti regénybeillő csodáit, kalandos fordulatait. Duboisnak cambrai-i érsekké történő kinevezésétől Choiseul lemondásáig minden mögött egy Fillon vagy egy Dubarry lappang, mindig és mindig csak az asszony. A század elejétől a végéig a nő uralma az egyetlen látható s érezhető hatalom, amely nem ismer ingadozást, ernyedést, időközi kormányt: így látjuk egy Madame de Prie, egy Madame de Mailly, egy Madame de Châteauroux, egy Madame de Pompadour, egy Madame Dubarry uralkodását.*)

A nő képzelőtehetsége ül a zöld asztalnál. A nő mondja tollba a külső és belső politikát, ő adja meg az

*) L. a Goncourt-testvérek monográfiáját: *Les maitresses de Louis XV.*

utasítást a miniszternek, ihleti meg a követet. A nő bájosan közvetlen uccai kifejezéseit, bizalmas hangját találjuk meg a diplomácia nyelvében, Bernis sürgönyeiben. Még Franciaország vérével is ő rendelkezik; a francia hadsereg vereségeit is ő intézi azokkal a főhadiszállásra küldött haditervekkel, amelyeken szépségtapaszkok jelzik az állásokat!*)

A nő a fénye, de az árnyéka is e kornak, amelynek nagy történelmi titkaiban mindenütt ott lappang valami női szenvedély: gyűlölet, szerelem vagy féltékenység.

A nő uralma a király egész környezetére is kiterjed. Tencin bíboros Madame de Tencinnek engedelmeskedik, Choiseul herceget Gramont hercegné kormányozza. Madame de Langeacnak beleszólása van a titkos elfogatóparancsokba, Mademoiselle Renardnak a törzstisztek előléptetésébe, Mademoiselle Guimardnak az egyházi javadalmazásokba. A miniszterektől leszáll a nő uralma Versailles min-

*) Mémoires de Madame de Genlis.

den hivatalába. Lassankint a nő emberei végzik az egész államszolgálatot. Montesquieu így ír a *Lettres per sanes*-ban: „Az udvarnál, Parisban vagy a vidéken csakis az kaphat hivatalt, akit valami nő segít. Mindezek a nők érintkezésben vannak egymással és valami köztársaságfélét alkotnak, amelynek tagjai kölcsönösen támogatják egymást; új állam ez az államban. Aki az udvarnál, Parisban, a vidéken minisztereket, főtisztviselőket és egyházi méltóságokat működésben lát és az őket irányító nőket nem látja, olyan, mint az az ember, aki valamely gép munkáját szemléli s nem ismeri rugóit.”

Ehhez hasonlatos a nő uralma otthon. A férj éppúgy alattvalója, mint a király és a miniszter. Az otthon az ő királysága. Nem a férfi, hanem a nő nevében történik minden. A kor nyelve is megváltozik: *M a d á m e*-ot látogatják meg, *M a d á m e*-mal játszanak, *M a d á m e*-nél ebédelnek. *M a d a m e* diner-jét találják föl, — új kifejezések, amelyek a női tekintély gyarapodására vallanak.

Kinek tulajdonítható ez a példátlan uralom, ez a csaknem Isten kegyelméből való szuverenitás? Vájjon csak neme ősi képességeinek, lényé varázslatosságának köszönte a tizen-nyolcadik századbeli nő a hatalmát? Teljesen a kornak, az emberi ízlésnek, a gyönyörnek köszönte volna, mely a szerelemmel együtt mindent a lába elé öntött? Kétségtelen, hogy a báj révén minden időben némi természetes és szeretetreméltó tekintélyre tudott szert tenni a nő. Királyi hatalma elsősorban mégis abból az akkor benne általános és oly kivételesen nagy intelligenciából fakad, amellyel csak büszkesége vetekszik. Álljunk csak meg pillanatra a kor képmásainál, Latour festményeinél és pasztelljeinél: Az élő intelligencia ragyog e női arcokon. A homlok elmélkedésre vall. A szemből szinte a szellem néz a kép bámulójára. A száj finom, az ajak vékony. Valami férfias idea eltökéltsége s villámlása él ez arcokon, valami különleges élesség, amely még egy színésznő, egy Sylvia arcán is föllelhető.

Minél tovább vizsgáljuk ez arcokat, annál komolyabbá lesznek, annál jobban eltűnik a bájosságuk és előbukkan igazi jellemük: az éleslátás, a hidegvérűség, a szellemi erő, az akarat; élettapasztalat villan elő a jókedvű arcocska mögül és a mosolygás szinte az agy kivirágzása.*)

De elég a portraitból; vessünk egy pillantást a történelem könyvébe: a tizennyolcadik század asszonyának a szelleme nem hazudtolja meg az arcát. Meggyőződhetünk arról, hogy szorgalma, gyakorlata s akaratereje révén elért komolysága legalább részben érthetővé teszi, s igazolja legmeglepőbb, legbotránysabb jogbitorlásait. Meglátjuk, miképpen jut a legfontosabb érdekekbe s eseményekbe való beleszóláshoz; hogyan kaparintja meg a királyi akaratot; miképpen hatol a kormányzás félelmetes művészetének minden kis részletébe, anélkül, hogy elszédülne, sőt anélkül, hogy a kellő erőnek híján

*) Latour e pasztelljeit igen szép kiadásban adták ki legutóbb a St-Quentin lövészárkában harcolt német katonák. (W. ö.)

volna. Szóval, igaz, hogy a politikába viszi szenvedélyeit, ámde páratlan és tökéletesen meglepő tehetséget is visz bele. S nem egyszer elcsodálkozunk, amikor látjuk, mily méltán játssza a királyi maitresse a miniszterelnök szerepét.

Igaz ugyan, hogy a szerencse nem kedvezett a terveknek, amelyek az e nők által irányított férfiak fejében vagy éppen a nők fejében születtek; újításaik, systémáik, amiket az örülettel határos nyakassággal védtek, csaknem mindig összeomlásra, szerencsétlenségre vezettek. Ámde vájjon szerencsésebbek voltak-e azok az államférfiak, kik nevüket a tizennyolcadik század történetében hátrahagyták? Melyikük tudta az eseményeket megzabolázni, a tervezett művet befejezni? Nem hagytak-e még a leg híresebbek is romokat maguk után? Ott van Choiseul, Necker, Mirabeau! Ha ellene volt is a szerencse, ez az igazságtalan hatalom, mégis figyelemreméltó ügyességet, bámulatos képességet fejtett ki a század asszonya a legfontosabb ügyek terén. Nemének

ösztönein kívül igazi nagyságot is tudott a latba vetni, s tagadhatatlanul megvolt benne az, amit a politika szivének nevezhetünk: a dicsőségre való vágyakozás. Mindenekelőtt pedig az a két tulajdonság volt meg benne, mely azóta a modern kormányzás támasza, az uralkodás titka s művésze lett: a férfiak körülhálózása, meg az ékesszólás.

A tizennyolcadik századnak vájjon melyik minisztere értett jobban a törbecsaláshoz és az ékesszóláshoz, mint a kor női diplomatájának megszemélyesítője, Madame de Pompadour? Politikai ügyességének, különleges bájának, a cirógatásig simulékony és a parancsolásig szigorú asszonyi s ugyanakkor miniszteri hangjának értékes bizonyítéka az a párbeszédes jelentés, amelyet ellensége, de Meiniéres parlamenti elnök írt a vele történt kétszeri találkozásról, amikor parlamenti ügyekről volt szó. Méltán álméltkodott Monsieur de Meiniéres, amikor a kegyeltnő előszobáját elhagyta. Először is milyen tiszteletet parancsoló testtartás! Mennyire be-

lefúrja szemét a vele beszélő férfiéba! A gyakorlott szónok reszkető hangon kapkod szavakért. Madame de Pompadour-nak szempillája se rebben: azt mondja, amit akar és csak azt mondja. Az először nekibátorított férfi szavát kettévágja azzal, hogy a király hangulatát tárja elébe, a királyét, akit oly szuverén módon képvisel. Az atyai szívet érinti meg e férfiban, aki a parlamentet képviseli, — így akarja a király előtt való teljes meghódulásra bírni. Majd, — mindig a helyes szóval, — megbírálja a parlament egész viselkedését. És XV. Lajos hatalma cseng a hangjában. A király haragja lobban föl ajkán, amikor e kérdést intézi Meiniéres-hez: „De mondják csak, kicsodák önök voltaképpen, hogy Uruk akaratával szembe mernek szállani?” S azután évszámokat, régi rendeleteket idéz emlékezetébe, sohase téved, mindig világos és gyors és lesújtja ezt az államférfit, aki zavarodottan, kábultan távozik a tárgyalásról.

Már Madame de Pompadour előtt is nő rejlett a tizennyolcadik század-

ban az események, az udvaroncok és a maitressek mögött, olyan nő, aki bámulatos tevékenységet fejtett ki, hajlékony szellemű, hidegvérű s egyben fürge volt; aki kellő eszközök birtokában indult nagy vállalkozásaira; aki minden embert megmért, mindent megvilágított és az aknák mélyéből, amelyeket az udvar alá fűrt, a férfiak és a nők kegyét hozta fölszínre. Arra a madárcú ideges, gyöngé asszonykára, a cselszövés nagy gépére, Madame de Tencinre gondolok, aki néhány percig a királyt mind a két oldalával, a hangulatával és a szokásával, vagyis Madame de Châteauraux-val és Richelieuvel együtt a kezében tartja. Nem nagyszabású színésznő, nem akar tündökleni, mint Madame de Pompadour; — nagyravágyó, bolondos, ügyes, fáradhatatlan asszony, aki könnyörtelenül, ámde mindig fedezékből harcol a miniszterekkel és mindazzal, ami fivére szerencséjének útját állja. Minden álarcon keresztüllát, minden tehetséget, minden népszerűséget latba vet, mindenre kiterjedő éleslá-

tással tervezi meg a támadást és a védelmet. Madame de Tencin az első, aki a király apáthiáját, a trónról az egész birodalomra széjjelterjedő s az államháztartásban olyan fölfordulást okozó közömbösséget kihasználja. Ő sugalja Madame de Châteauroux-nak, hogy kedvesét, XV. Lajost a hadsereg élén Flandriába küldje s vele a francia királyhoz méltó dicsőséget megszereztesse. S minden illúziótól mentesen látja az igazságot: „Közünk maradjon a szó,” — írja egy levelében, — „egyáltalán nem az a fontos, hogy egy század gránátost vezényelni tudjon (XV. Lajos). Nem, hanem pusztá jelenléte is sokat ér. A csapatok sokkal jobban fogják a kötelességüket teljesíteni s a tábornokok sem merik majd a magukét elhanyagolni. Ez az egyetlen mód arra, hogy a háborút kevesebb veszteséggel folytassuk. Akármilyen legyen is valamely uralkodó, mégis az a nép szemében, mint a frigyszekrény volt a hébereknél: pusztá jelenléte is diadalt jelent.”

Ékesszólás, intelligencia, ítélőképes-

ség, a következtetés művészete, találékonyság, hadászati ügyesség, az udvar síkos parkettájának ismerése, — mindez valami felsőbb erőnek hódol e nőkben. Ez az erkölcsi s igazán kényszerítő erő, mely a legnagyobb tehetségűekben a szellemi erőt is fölülmúlja, a jellembe s a temperamentumba való behatolás, a nagy-ravágyó érdekek, a szenvedélyek, a titkos indulatok megértése, szóval az a finom érzék, amely a tapasztalatnak, a kényszerűségnek, az emberismeretnek köszönhető. Az emberismeret a tizennyolcadik századbeli nő legsajátabb ismerete, finom és törekeny természetének legnagyobb képessége, csaknem ösztöne. Ha nem is minden nőben, ha nem is minden levélben és emlékiratban ilyen kápráztató, a beszélgetésben jóformán mindig kiviláglik. Az udvar hölgyei csöppel sem maradnak az államot kormányzó, cselszövő nők mögött. Ezek is buzgón tanulmányozzák az embert. Minden látszaton, minden külsőségen áthatolnak Versailles subtilis levegőjében. Madame de Tencin

minden történetírónál tökéletesebben írta le XV. Lajos királyi gyöngeségét. És vájjon ki mondotta az utolsó szót e király emberi gyöngeségéről, ki bírálta meg a lelke mélyéig? Ki rajzolta le csodálatos pontossággal az ember és a szerető arcát? Ki ismerte jobban XV. Lajost, mint maga Pompadour asszony? — Az a nő, aki Madame du Hausset szerint „Madame de Pompadour tanácsának koronája”, Mi-repoix marsaimé, aki így nyugtatja meg barátnőjét, amikor Mademoiselle de Romans a kegyeltnőt komolyan fenyegeti: „Nem mondom, hogy Kegyedet jobban szereti, mint amazt., de ... A fejedelmek mindenekelőtt a szokás emberei. A király úgy szereti Kegyedet, mint a szobáját, a környezetét; bizony Kegyed az ő kedvtelésére van itt; egyáltalán nem feszélyezi magát, nem fél attól, hogy Kegyedet untatja: miképpen lehetne hát bátorsága ahhoz, hogy mindezt egy nap alatt gyökeresen kitépje?” Még a családban, a háztartásban is fegyver volt a nő kezében ez az éleslátás. Már fiatal leány korában élt

ezzel, amikor a kínálkozó parthiekat megbírálta, mikor a tetszeni akaró férfiak mosolya alatt az indulatosságot, a féltékenységet, — a zsarnokság fenyegető előjeleit kereste. S a házasesetben is egész hidegen, szenvedély és szájalom nélkül bírálta férjét. Akárhányszor jobban ismerte, mint önmagát; és mint értett ahhoz, hogy minden egyes szavával a férj elevenére tapintson! Minden szava fényesen bizonyította, mennyire ismeri férjének akaratát, hajlamait, hangulatát, önteltségét, bogarait. Darabokra tépdeste a férfi minden érzelmét, még a szerelmet se hagyta meg néki.

Az önszeretet legtitkosabb zugai, a fenköltség hazugsága, az előkelőség fitogtatása, mindaz, amit a férfi leplez, amit színlel, a lélek minden árnyalata nyitott könyv a nő előtt. A folytonos figyelem, uralmuk követelménye, társadalmi helyzetük, nemük érdeke szakadatlan, csaknem öntudatlan elemző, bíráló, összehasonlító működésre kényszeríti őket, — így érik el az éleslátásnak azt a fokát,

amely az uralkodó szerepre méltóvá teszi őket. Csodálatos tapintóérzékre tesznek szert és pedig oly gyorsan, hogy természetadta érzékről, intuítióról beszélhetünk, amely tanulás nélkül minden ismeretet megad a nagyvilági nőnek.

A meglátásnak ez adománya, a pillantásnak e gyorsasága s biztossága vezette a nőt a helyes viselkedésmódhoz és ahhoz a tizennyolcadik század külsőségei mögött sokszor elbújó, mindamellettt könnyen fölismerhető szellemi erőhöz, amit praktikus érnék nevezhetnénk. Ha az akkori nő lelkébe mélyedünk, ott, ahol a fölületesség megszűnik, zárt, hűvös és száraz területre akadunk, amelyben nyoma sincs illúzióknak: sőt amelyből gyakran a hit is hiányzik. „Jól-táplált, egészséges ész” ez intelligencia lelke. Ez a női értelem válaszol így a tanácsot kérő férfinak: „Inkább nőkkel kössön barátságot, mint férfakkal. Mert a nők segítségével mindent elérhet, amit a férfaktól akar; meg aztán nagyon is szórakozottak a férfiak, elhanyagolják az övéiket,

míg a nők gondolnak rájuk, ha másért nem, hát unalomból. Ámde vigyázzon, ne legyen egyéb, mint barát azok számára, akiktől hasznot vár.”*) Mennyi szédítő mélység és mennyi túlzás van néha a megfigyelés e pozitívizmusában, e természetesnek látszó skepticizmusban! Ez a mindenféle bizalmatlanságból és csalódásból keletkező, Istent, a világot, az érzelmeket ízekre szaggató okosság sugalja egy fiatal asszonynak a következő szavakat: „A szeretőjének sohasem mondja a nő, hogy nem hisz Istenben; a férjének nyugodtan megvallhatja, meri ez esetben mindegy; a szeretőnél azonban mindig gondolni kell valami kibúvó biztosítására. A jámborság és a lelkiismeret-furdalás a befejezés leggyorsabb módja.” Ez mondatja Madame Pironnal, amikor Colié valakinek a becsületességét dicséri előtte: „Hogyan! olyan okos ember, mint ön, még ragaszkodik az Enyém és Tied előítéletéhez?” És véül ennek az okosságnak tulajdonít-

*) Marmontel emlékiratai.

ható, hogy a nő úgy megvetette az emberiséget és annyira kételkedett a férfibecsületben; ezért csusszant ki Madame Geoffrin szívéből az a Schomberg gróf által úgy csodált kérdés. Madame Geoffrin fényes ajánlatokkal akarta Rulhiéret arra bírni, hogy Oroszországról szóló kéziratát a tűzbe dobja. Rulhiéret megdöbbenette a követelés és őszinte hévvel magyarázta meg a kívánt cselekedet gyávaságát. Madame Geoffrin nyugodtan végighallgatta; aztán megkérdezte: „Többet akar?” Ez volt egész válasza.*)

Ez a nő erkölcsi értéke a tizenharmadik században. Tanulmányozzuk most intellektuális, szellemi, irodalmi értékét. Egy szóból, egy könyvből, néhány levélből nemének hajlamaiból megismerhetjük ezt is.

A szellemi tények megértésénél és megbírálásánál az erkölcsi ereiének megfelelő kritikai érzék e női intelligencia főjellemvonása. Hallgassuk csak meg a tanácsot, amit egy tizen-

*) Grimm levelezése.

nyolcadik századbeli asszony valami kezdő költőnek ad, amikor az vígjátékát fölolvasta. „Az Ön korában lehet jó verset írni, de jó vígjátékot nem; a jó vígjáték nemcsak a tehetség gyümölcse, hanem a tapasztalaté is. Önnek még nem volt ideje a társadalom tanulmányozására, — örüljön ennek; ámde modell nélkül nem lehet képmást festeni. Járjon sokat társaságba. A közönséges ember csak arcot, a talentumos ember physiognómiát lel ott; és ne higgye, hogy az előkelő társaságban kell élni, ha az ember ezt meg akarja ismerni; nézzen körül és minden réteg hibáit, bűneit, fonákságait megláthatja. Főleg Parisban a nagyok minden ostobasága s hóbortja egy-kettőre elterjed az alsóbb osztályokban és talán hasznosabb is, ha ott figyeli meg a vígjátékíró mindezt, mert ottan kisebb a mesterkéeltség. Minden időnek megvan a maga alapvető vonása, színe, — ezt kell üstökön ragadni. Tudja, mi a jelenkor legkiáltóbb jellemvonása?” — „Azt hiszem, a galantéria,” — felel az ifjú. — „Oh, dehogy! A hiúság! Fi-

gyelje csak jól meg, hogy ez vegyül mindenbe, minden nagyon elront, minden szenvedélyt lealjasít és a bűnösségig erőtlentí.” — Hol találhatnék a komédiának helyesebb és rövidebb *Ars poetica*-ját?

Mindaz, amire ez a nő rámutatott, — a társadalom ismerése, a modell szerint való festés, a vonások között lappangó physiognómia tanulmányozása, — mindaz egyesül egy kiváló tehetségű írónőben. Remekmű fog egy nő kezéből kikerülni, remekmű, melyet nem a képzelet sugal, hanem a megfigyelés, a szívet megszólaltató, az indulatok mélyére hatoló megfigyelés mond tollba. Madame d'Épinay-t, e különös és vonzó könyv íróját, Rousseau egy regénye sarkalta művének megírására; ő maga azt hitte, hogy regényt ír, pedig úgyszólván levetkőztette korát. Úgy látszik, a Nouvelle Héloïse lebegett a szeme előtt és csakugyan találkozott a „Vallomások”-kal.

Rousseau „Confessions” című munkája egyetlen férfi tükörképe, Madame d'Épinay mémoire-jai egy társa-

dalomé. A házasság, a családi élet, a szerelem, a házasságtörés, a szokások és botrányok hosszú sora pereg le a szemünk előtt. Minden esemény körül ott lebeg a kor levegője; a társalgás szinte a fülünkbe cseng. A könyvben a szemünk előtt elvonuló nőalakok testet öltenek, lélegzenek. Duclos rémületre gerjeszt, Rousseau megriaszt; a legkisebb alak is testtel-lelkestül előttünk áll. Páratlan vallomások ezek, amelyekben a nő a világ, a férj, a szerető, a barátok, a család tanulmányozása közben minduntalan visszatér önmagához, összezúzza fejét gyöngeségének megvalósulásával, földúlja szívét gyávaságának boncolásával. Férfi tolla talán még sohasem jutott ennyire az önismeretben és a mások ismeretében és a nő tolla is aligha juthat tovább.

Ám a könyv e korban csak esetleges megnyilvánulása a nő intelligenciájának. Átható esze, éles vizsgálódása, élénk képzelete más alakban ragyog szakadatlanul: a beszédben. A tizenharmadik századbeli nőt mindenekelőtt a társalgásáról ismerjük

meg.

Ez a megfejthetetlen tudás, amelynek elemeit egy Swift, egy Moncrif, egy Morellet sem tudja kikutatni, ez a meghatározhatatlan tehetség, amely természetes, mint a báj, Franciaországnak ez a társadalmi géniusza, a társalgás művésze a nő géniusza e korban. Ennek szolgálatába szegődik egész szellemük, minden bájuk, az a tetszési vágy, amely az életmódba s az udvariasságba ielkef lehel, az a biztos ítélet, amely szempillantás alatt minden társalkodó ember rangjára, korára, gondoskodására s önszeretetének fokára kiterjed. A bántó kicsinyeskedést és a civakodást, a személyeskedést és zsarnokságot kivetik e képességükből. Különös, mindenki által elfogadott élvezetté alakítják. Bevonják a körbe a szabad szellemet, a vídamságot, a könnyedséget és a szájról-szájra járó véleményeket. Elérik azt az utánozhatatlanul tökéletes hangot, amely nehézkességtől és léhaságtól mentesen, szőrszálhasogatás nélkül mindenben járatos, zaj nélkül vidám, cicoma nélkül művelt, ízetlen-

ség nélkül udvarias és kétértelműség nélkül pajzán. Szállóige és móka, hízelgés, szemfényvesztés, gúny vegyül e csacsogásba, melyet majd az elméség, majd a józan ész vet a nő ajkára. Nem tudományos értekezés a társalgás, hanem könnyed, ide-oda csapong. A gyorsaság a főjellemvonása, a szabatoságban rejlik az eleganciája. S micsoda készséggel, a talpraesett kifejezések minő gazdagságával, minő hévvel érint a nő mindent: Versailles-t és Páris-t, a legújabb mókát és a legújabb eseményt, egy miniszter fonákságát és valamely szintí sikerét, egy házassági hirdetést és valamely könyv beharangozását, holmi tányérnyaló silhouettejét és egy híres férfi arcképét, a társaságot és kormányt! És Rousseau így ír a Nouvelle Héloïse-ban: „A filozófusok gyülekezetében se lehetne valami absztrakt kérdést jobban megtárgyalni, mint egy csinos párisi nő társaságában”.

Ámde hol találhatjuk meg a tizennyolcadik századbeli nő társalgásának, e halott szónak csöngését? Meg-

van a visszhangja a kor leveleiben.

A levelekben szunnyad a nő társalgásának hangja, de mégis él. Bájának e maradványa, a levél fülünkbe varázsolja csevegését. A helyesírással édeskeveset törődő női kéz alatt mintha a kor élete hullámszerűen; úgy ömlik tollából a szellem, mint a gyöngyöző bor a lakomán. Igazán ördögös egy stílus, amely ide-oda szökdécsel, itt eltűnik, ott fölbukkan; beszéd, amely semmire se hallgat és mindenre válaszol, tervnélküli rögtönzés, amely hangosan és szeleburdin össze-vissza dobálja a szavakat, gondolatokat, metaforákat és ezernyi képét hagyja ránk e világnak, mint valami tükör törmelékét. Nézzünk meg egy töredéket, a kor divatos fürdőhelyén, Forges-on keltezett női levelet:

„Ah, Istenem, mennyire igaza van, kis mormotám, milyen nyomorúságos út, milyen nyomorúságos lét, milyen nyomorúságos társaság, egyszerűen nincs is kifejezés ez emberekre, s a fönti nevek alig fődik őket, milyen ábrázatok és szokások,

milyen unalom, udvariaskodás, balgaság, feslettség és főképp micsoda hang, — egyenesen hajmeresztő, — olyan tehetségek láthatók itt, akik gályarabságra valók és istentiszteletek, amelyek a pokolba illenek, ámde madame Dantezy végtelenül kedves és Madame de la Grange, aki tegnapelőtt lett hetvenegy éves, még sokkal kedvesebb, gyöngé szegény, négy éve, utolsó gyermekágya óta, s tegnap éjjel váratlanul félrőf hosszú golyvát is kapott ráadásul, szegény asszony, hektikásan sovány állapotban aludt el és hájas szardíniái királyként ébredt föl, hja, ja, ezek már olyan sorscsapások, hogy ez a fürdő jobban használ a rokkant muskétásoknak, mint hetvenéves gyermekágyasoknak, ámde mit lehet tenni, az ég kétségtelen áldása után ezt a földi gyarapodást is megnyugvással kell fogadnia.”*)

De nem a bolondosság, a sziporkázás, a csapongó szellem a század női leveleinek fővonása. A levelezés

*) Chaulnes hercegnő levele.

még inkább elárulja a nő bizonyos komolyságát és mélységét, mint a társalgás. Nem a leírás a levélstílus magva, mint az előző században. A megfigyelés, a gondolat, az elemzés foglalja el a levélben a legnagyobb helyet. Igaz, hogy a chansonok, az adomák is visszhangra találnak benne, de csak egy-egy zugban, esetleg utóiratban. A legnagyobb és legkényesebb kérdésekkel foglalkozik a női ész e látszólag fölületes nőktől származó könnyű íveken. Valami új könyv sallangos szegénységének, valami nagy dobra vert hír csselfogásainak megállapítása mellett a jóról és a rosszról, az emberi erkölcsről, a szenvedélyek forrásáról és törvénytöréséről is elmélkedik.

Semmi se túlságosan meredek vagy ijesztő a nő levélfilozófiájának. A gondolkodó, bíráló, összehasonlító Ént, ezt a más véleményével nem törődő, a maga érzéseit, kétségeit, még a maga vallását is érző, hívő, mérlegelő Ént bámuljuk a tizennyolcadik század női leveleiben, amelyek annyi finomságot annyi éleslátással, annyi

gőgöt annyi gyöngéd érzelemmel, annyi szellemi erőt oly kevés erkölcsösséggel párosítanak . . . .

Hátra van a tizennyolcadik századbeli nő értelmességének még egy bizonyítéka: irodalomszeretete. Napról-napra megújuló bizalmas barátságban él a nő a tudománnyal és a költészettel. Mindegyikükben észlelhetünk valamelyes irodalmi alapot, irodalmi nevelést. Ebben a gondolat- és szellemmel foglalkozó társaságban, e palotákban, amelyek mindegyikének megvan a maga könyvtára, tovább is ragaszkodik a nő az olvasmányhoz, amit egykor a kolostor unalma kedveltetett meg vele. A könyvek körében é! és levelezése minduntalan elárulja a komoly szórakozást, a szellemi táplálékot, amit a vaskos kötetekben, a bölcseleti, történeti művekben, a napi röpiratban vagy a kelendő újdonságban keres. Még fokozza hajlamát a szalonok társalgása, az időtöltésből való fordítás, a társas multság. Egy fantóm, két synonyma, valami közmondás, mindennemű irodalmi játék izgatja gyor-

san működő agyát, élesíti találékony-ságát. A hivatásos írók mellett, akik az eposztól a vásári színházig a próza s a költészet minden fajtát megérintették, se szere se száma azoknak a társaságbeli nőknek, akik alkalomadtán tollat ragadtak. Volt idő, mikor Madame d'Épinay társaságának minden egyes nőtagja regénytervvel foglalkozott.

Ezen irodalmi hajlandóság révén a széptudományok védőjévé válik a tizennyolcadik századbeli nő. Érdeklődésével, tanulási s szórakozási vágyával magához láncolja az irodalmat, nemének varázskörébe vonja, kormányozza, uralkodik rajta. Valóban, mindaz, amit a tizennyolcadik század ír, olyan, mintha a nő térdén írták volna. A nő az írók Múzsája s tanácsadója, az irodalom bírója s legfőbb közönsége. A gyakran általa sugalt filozófiai elméletek kénytelenek rámosolyogni, ha sikert akarnak aratni. A tudományos kérdéseket Fontenelle kedve szerint kell fölcicomázni. Még az államháztartást is lendületessé, szellemessé kell tenni a

nők kedvéért. Minden gondolatnyilvánítás, minden forma, minden stílus hódolat a mindenható nő előtt, akin a mű értéke s az író dicsősége múlik. A nő dönti el tetszésével a már-már megbukó tragédia sikerét; az ő ásitása öli meg a már csaknem sikert arató vígjátékot. Ő adja elő a darabokat, ő hozza napvilágra az író fiókjából, átdolgozza, megjegyzéseket fűz hozzájuk és érti a módját, hogyan keltsen érdeklődést a színházban, a miniszterek között, sőt a királyban is. A nő viszi a színpadra a „Philosophe”-ot és a „Figaro”-t. Még a remekművek is rászorulnak a nő ajánlólevelére. La Harpe, Marmontel a nőnek köszönheti hírnevét. Mindaz a pénzbeli támogatás vagy kitüntetés, amit a minisztérium az irodalomnak juttat, a nők kegyeltjeié lesz. Ő a Siker, ő a Kegye; és mennyi adósa van! Robé Olonne hercegnő védettje; Roucher Bussy grófnőé; Rousseau Madame de Luxembourg-é; Voltaire Madame de Richelieu kegyeltje, aki a főpecsétörtől fogadalmat követel, hogy semmit sem tesz Voltaire ellen

az ő előzetes értesítése nélkül; Barthélemy abbét Madame de Choiseul, Colardeaut Madame de la Vieuxville, Guibert-t Mademoiselle de Lespinasse, Dorat-t Madame de Beauharnais támogatja. Az Akadémia éppoly kevéssé áll ellent a nőnek e korban, mint a közönség és a közvélemény. Hiszen az egész évszázadban a nő állítja össze a tagjelöltek névsorát! Az ő zsebében van az Akadémia kulcsa s minden szavazata. Némely szék úgyszólván a nő bérelt székének látszik, ő dönt az élők halhatatlanságáról; bizonyos népszerűtlenséggel sújtja a legnagyobb tehetséget is, ha ez nincs Ínyére. Diderot neve ma is messze alatta marad a Voltaire-ének és Rousseau-ének. Miért? Mert nem jutott bele a nő lelkesedése által megszentelt és megáldott hírességek forgatagába.

S nemcsak az irodalom Fortunája a tizenharmadik századbeli nő, hanem a művészetek divatának és sikerének is ő a megszemélyesítője. A nő adja meg a művészetnek a helyes hangulatot, az ízlést, bátorítja s rá-

mosolyos. És Watteau-tól Greuze-ig csyetlen nasy név sincs, egyetlen lánselme se tud elismerést kivívni, ha nincs arra képessége, hogy a nőnek tessék, pillantásával hízelgőn találkozzék és hódoljon nemének.

A nő szereti, becsüli a művészetet, éppúgy foglalkozik vele időtöltésből és természetes ösztönből, mint az irodalommal. Ez a kor adja a csinos nők kezébe a ceruzát, sőt a karcolótűt is. Ez a szalon-asztalkára hevenyészett rajzok és a melltűvel készített pikáns és naiv rézmetszetek kora. S a kész rajz nem mindig másolata egy Caylus vagy egy Mariette művészetének. Madame de Pompadour egész csomó metszetet hagy hátra, s a hercegnőtől a kispolgárasszonyig sok nő karcol rézlapra valami híres vagy ismeretlen arcot és szerez örömet a gyűjtőnek, aki a régiségüzlet ócska mapájában ilyen metszetre bukkan.

Íme: abból az uralomból, melyet a nő az írókon, az irodalmon, a tehetséges embereken és műveiken, a művészet embereivel és alkotásaival való közeli érintkezés folytán gyakorolt,

meríti ő azt az irányító erőt, amely az egész évszázadra kihat. Valóban, 1700-tól 1789-ig nemcsak a mindent mozgásba hozó páratlan rúgó a nő: felsőbbrendű hatalomnak, a francia Gondolatbirodalain királynőjének látszik. Ő a társadalom ormán ragyogó Idea, melyre minden szem szegeződik, melyért minden szív dobog. Ő a kép, amely előtt leborulnak, az alak, amelyet imádnak. Ugyanaz a nő hatása mint a vallásé, megszállja az agyat és a szívet és az istentagadó korban, XV. Lajos és Voltaire uralma alatt, helyettesíti az Eget. A bálványimádás fölemeli a földről. Minden író toll szárnyat ad neki: még a vidéki városokban is vannak neki hódoló, érette élő költők; és Dorat meg Gentil-Bernard tömjénezéséből keletkezik az apotheózisnak az a fellege, mely a nő királyi széke, s egyben oltára. A próza, a vers, az ecset, a véső, a lant érette működik: és végül nemcsak a szerencse, a gyönyörűség, a szerelem istenasszonya a nő a tizenyolcadik század számára, hanem a költői, a szó szoros értelmében

megszentelt Múzsza, minden lelki lendület célja, a megtestesült emberi ideál.

A NŐ LELKE.

Ha a XVIII. század, — mint láttuk, — konvencióival, példáival, a társaság jóizlésével és szép hangjával, életbölcseletével a nő nevelését és csaknem a természetét is megváltoztatja; ha mindez egész közvetlenségétől, gyámoltalanságától és egyszerűségétől fosztja meg a nőt, akkor a társadalomnak ama típusává kell válnia melyet *C a i l e t t e*-nek*) neveznek.

Duclos csak könnyedén, fölületesen vázolja ezt a típust. Külsőleg ugyan eleven, de banális rajzában legföljebb a minden idő jelentéktelen, üres aszszonyára ismerünk. Duclos holmi szakadatlanul kicsinyeskedő, tudálékos,

*) *C a i l l e t t e* az állattanban a kérődzők gyomrának oltórészét jelenti; átvitt értelemben „pletykafészek”. (Ford.)

hideg, száraz szívű és szellemű, szalonka-fecske, piperéskedő, a szeretőt szép ruhának tekintő, nehézkes és unott fajtáról ír. Nem merül mélyebbre mérő-ónja.

Pedig a XVIII. század „caillette”-je sokkal különösebb, jelentékenyebb alak. Nemcsak az utolsó, végleges kifejezése a nőnek, a nő gondolatvilágának és általános hangulatának; nemének idegrendszerével, agyával és ingadozásával a kort képviseli. A nő Franciaország szellemi pompájának és szellemi hangulatainak legfőbb terméke, eredménye, legjobban érzékelhető példája. S talán csak a nő vezethet bennünket a nő e századának bizalmas ismeretébe, a nő, akiben mintha egyidejűleg a nő is, a kor is bennfoglaltatnék.

Amit a XVIII. század lelkének nevezhetnénk, a mozgékonyság, a vídámság, a csapongó báj, a hiú fecsegés zűrzavara, — mindez a „caillette” tulajdonképpeni lelke. A „caillette” képviseli a körülötte élő társadalmat, a társadalom megvetését az élet komolyságával szemben, mindent palás-

toló mosolyát, a kötelességtől való ir-
tózását. Korlátolt gondolkodás, szök-
décselő megfigyelés, változékony han-
gulat, sekély szórakozás, szóval min-
den alapföltétel megvan benne az áll-
hatatlansághoz és minden pehely-
könnyű, gyorsan elpárolgó hajlamhoz.
Lerí róla nemének új filozófiája, min-
den megszokott polgárias, régimódi
gondolattól való idegenkedése, min-
den előítélettől való szabadulása, me-
lyekben az előző századok a nő bol-
dogságát és becsületét látták. Ideál-
juk mindig és mindenütt a jelenték-
telenség, a rövidség és a szórakozás
vegyüléke. Csak olyasmi tudja érde-
kelni, amivel mindenki foglalkozik,
ami az agyat csiklandozza, amit kéz-
bevesz, átlapoz és hamar elhajít az
ember. Úgyszólván a túlhajtott civi-
lizáció ízléséhez szabott modellbabát
látjuk benne. Csupa fecsegés, cico-
ma, s raffinált móka. Mintha az ér-
zések és kifejezések furcsa romlott-
sága szállta volna meg az egész ala-
kot. A végletekig hajtott mesterkél-
tség révén válik aztán a nő „a Szép
és a *Szeretetreméltó* quintessenciá-

jává”, ami akkor az emberekben az elegancia legnagyobb tökéletességét, a tárgyakban a föltétlen szépet jelentette. Jóformán új társadalmi lényt gubóz ki magából, és e lény számára, — túlfinomult érzékenysége révén, — a benyomások, gyönyörúségek és gyötrelmek hosszú sora nyílik meg, amelyekről az előző nemzedékeknek, az 1700 előtti embereknek fogalmuk se volt. Olyan nővé válik, akinek idegei folyton reszketnek az izgalomtól, akit lázassá tesz a társaság, a vacsorák sziporkázó paradoxon-áradata, a nap és az éj zshivaja, s akit ez a forgószél a XVIII. század bájának ama hóbotos, csípős, évődő mámorába sodor, amit p a p i l l o t a g e n a k*) nevezett el a kor.

E tarkán csillámló mesterkéeltség, az élet és a fantázia minden összevisszasága alatt azonban a XVIII. századbeli nő lelkének mélyén valami kielégítetlenség, valami üres tér lappang. Vidámságán, mesterkéeltségén, hangulatváltozásain átérzik va-

*) Csillámlás, sziporkázás.

lami nyugtalanság. A rosszkedv ingerlékenysége jelenik meg a szórákoszás, az élvezet e szakadatlan hajszolásában. Mintha meg akarna szabadulni önmagától. Ámde hiába keresi maga körül a szabadulást; hiába süllyed „a társaságok Óceánjába”, hasztalan kísérel meg minden elképzelhető szórakozást; hiábavaló a sok új arc, új szerelem; a lakomák, ünnepek, kéjutazások, a méhrajként zümmögő szalonok mind nem tudják a nőt egészen megtölteni. Mindig, mindig önmagára bukkan a végén, holott menekülni akart önmagától és végre mégis csak meg kell halkan vallania a benne dúló bajt. Megismeri magán a titkos, gyógyíthatatlan betegséget, amelyet ez az évszázad. — ha mosolyogva is, mindenüvé magával hurcol: az unatkozást.

Mert ne tévesszen meg bennünket e társaság pusztá látszata; menjünk a fölszínről a bensejébe: miben rejlik nyugtalanságának oka, botrányainak mentsége, ballépéseinek bocsánata? Az unalomban. Ez a kor alapköve, e társadalom titka s főjellemvonása.

Másutt*) megkíséreltük már e halálos elemet leírni, mely XV. Lajos uralma alatt mindenüvé belopózik és Franciaország szívét úgy meggyöngíti, bátorságát és kezdeményezőképességét úgy ellankasztja. Megmutattuk a társadalmi lépcsőn fölülről lefelé, fokról-fokra súlyosbodó betegséget, amely alul az öngyilkos cinizmusában kerül napvilágra, fönnpedig a királyban ölt alakot.

S az éppen szellemével, szellemének rideg ügyességével büntetett túlszellemes évszázadnak ez a gyötrelme, a csak az élvezetnek, az elme vakító játékainak élő, a kötelességre nem is hederítő társadalomnak ez a gondviselés által elrendelt megfenyí-
 íése, ez a XVIII. század finomságához méltó válogatott kínzás: a nőben találta meg mártírját, ösztöneinek nagyigényű volta, egész lényének változékonysága előre is sokkal inkább a nőnek szánta e betegséget, mint a férfinak. Amikor Walpole a XVIII. századbeli nőt „Szellemtékozló”-nak

*) Goncourt E. és J.: Les Maîtresses de Louis XV.

nevezte, már meghatározta s megmagyarázta. A nő jóformán tetőtől-talpig szellem, — éppen ezért valami pusztaságfélét érez magában. Nyoma sincsen benne érzésnek, mélyebb támasztó erőnek, nem buzog benne a gyöngéd szerelem forrása, mely szomjúságát elolthatná: csak az agya működik, olyasvalami gondolatledérség, amelyből minduntalan visszazuhan az élet józanságába. szíve semmiben se tud megfogózni. Szellemi tulajdonságai nélkülözik az összetartó pántot, a felsőbb célt, a hitet, az önfeláldozást, vagy más nagy lelki vonást, amely a nőt erkölcsi akaratának engedékenységből kiragadhatná. Ez az oka fásultságának, erőtleniségének, a lelkiismeretét eltompító fáradságérzetnek és a minden gyönyörben érezhető poshadt íznek. Mindent megkísérel, hogy ébren maradjon, hogy gondolatait táplálja vagy legalább fölrázza. Csak úgy falja a történeti, szépirodalmi műveket, az újságcikkeket és az unalom becsapja ujjá közt a könyvet; a társaság karjába omlik, majd szinte örülten, gör-

esősen kapaszkodik a magánosságba; elragadja a tömeg iránti vélt rokon-
 érzés; az önutálat azonban nem tudja
 a mások utalásától visszatartani.
 Csakhamar észreveszi, hogy az una-
 lom mindenütt jelen van.

Nincs e korban levél, emlékirat,
 amelynek nem az unalom volna a ref-
 rain-je. Csak a tunyaság és a gyáva-
 ság lehet tartós ebben a közömbös-
 ségben, a tudnivágyás és minden
 életenergia bénultságában. Az unalom
 az akkori nő nagy betegsége, vagy,
 amint ő maga nevezi: „az ellenség”.
 Ezek a jóízlésű, mértékletes nők a
 legdurvább szót is természetesnek
 érzik, ha az unalmat akarják kifejez-
 ni. A szív és a lélek unalma a nő
 testére is kihatott. Gyöngévé, pety-
 hüdtté tette, fizikai szomorúságot,
 tompa kényelmetlenséget támasztott
 benne, ami a kor a bizonytalan v a-
 p e u r s*) szóval nevezett el. „A
 v a p e u r s, — azaz unalom,” — mon-
 dotta Madame d'Épinay. A XVIII. szá-

*) Szó szerint „gőzök”; föliúttásnak tulaj-
 donított agyizgalmak, hysterikus szeszélyek.
 (Ford.)

zad csak könnyű, nevetséges balgaságot látott e betegségben. Mindig; csak erőtlenül, tompultan heverő nőket látott, akik szinte félholtan panaszolták el rémes állapotukat, tehát azt hitte, vagy azt akarta hinni a kor, hogy előkelő divat az egész és semmi komoly oka sincs. Gúnyos epigrammákkal és chansonokkal akarta ezt az egyszerű főfájásszámba képzelt bajnak, affektációnak vélt semmiséget megfojtani, — pedig bizony a civilizáció nagy betegsége, az idegrendszer túlcsigázása, a titkos hypochondria, a borzasztó, homályos hystéria rejlett a túlzás és a színészkedés alatt. És még a század végén is, amikor a „vapeurs”-ből le *nem* tagadható idegválságok lettek és a nők kénytelenek voltak rohamok miatt hálószobájukat kipárnáztatni, merő hóbortot látott a gúnyolódó közönség a meg-megújuló ájulásokban.

Kutassuk ki azokat a korban gyökerező okokat, amelyek a nőt e betegségre, e csodálatos unalmi kórra hajlamossá tették, amely előtt tanácstalanul hebegett az orvosi tudomány.

A pólya elhagyása után azonnal valami páncélfélébe kényszerítették a nőt; már zsenge gyermekkorukban mintegy kiesztergályozták azzal a halcsonttesttel, amely nélkül a kisleány, — a kor véleménye szerint, — csupán alakatlan lény, falusi liba volna. Sokan egyedül a szervek összesajtolásának, a halcsontfűző használatának tulajdonítják a „vapeurs”-t. Az egész évszázad fölszólal e viselkedés ellen, a közhit szerint, — sok gyermek halálát és Mazarin hercegnő halálát is ez okozta, — a nők azonban semmi szín alatt sem mondanak le a halcsontról. Ehhez járul a púder és a pirosító használata. Kezdetben csak a házasság után éltek ezzel, ámde később a fiatal leányok arcán is ott látjuk és mennél öregebb a nő, annál túlzottabban keni magát. A kor által használt anyag még ártalmasabbá teszi az amúgyis káros szokást; a púder korántsem mindig a tojáshejéből készülő kandia-fehér, hanem sokszor bismutkészítmények, Saturnus-por és ólomfehér összetétele; a pirosat nemcsak

állati vagy növényi anyagból, bíborból, szántál- és pernambukó-fából gyártják, hanem cinóberből és miniumból, vagyis ólom-, kén- és kén-esős ásványokból. Mennyi rosszullét írható ez anyagok számlájára, melyek közül a legártatlanabbakat: a karmint, a r o u g e v é g e t a l-t és a híres szépségű r o u g e d e P o r t u g a l-t is elhagyja idővel a nő, mert főfájást és viszketegséget okoznak. Nemcsak bőr- vagy foghúsgyulladás okoz a festék és a púder; nemcsak a fogat teszi tönkre, hanem a szemet is a legnagyobb mértékben, — a megvakulásig, — fenyegeti; megtámadja az egész idegrendszert és az egész testben zavarokat okoz, amelyek nem szűnnek meg, amíg a nő e szokást abba nem hagyja. E zavarokat még fokozza a bódító illatszerek pazar használata, a rengeteg ámbra, valamint a XIV. Lajos korában nem ismert konyha, — az a raffinált erőlevesekből, erősen fűszerezett ételekből, pikáns nyalánkságokból összetett konyha. mely fölizgatja a szerveket, anélkül, hogy táplálna, s maró

elemet csempész a vérbe meg a nyirokba. Mindennek tetejébe addig ismeretlen lotharingiai likőröket fogyasztottak a csemegénél. Minden homlokegyenest ellenkezik az egészséggel, az étkezés beosztása és a mélyen az éjszakába nyúló s o u p e r is, amely újabb és újabb étel befogadására kényszeríti az elrontott gyomrot. Tele is van minden női le-
 vél az emésztési zavarok panaszával. Ráadásul ott a kávé, a csokoládé meg a tea, csupa olyan ital, amely az akkori orvosok szerint, a legnagyobb mértékben izgató hatású.

Van még más oka is a „vapeurs”-nek? Az orvosok a kor gyógyításmódjában és orvosságaiban látnak ilyen okot, az érvágással és a hasajtószerrel való visszaélésben. És még egy bizonyára különös okot neveznek meg: a regényolvasást. Némelyek szerint éppen az olvasás a nő rosszlétének kútfeje s egyben szíve. Már gyermekkorában megszállja a leányt a regényolvasás örülete, s az a leány, aki tíz éves korában nem a szabadban ugrándozik, hanem

regényolvasással, értelmetlen és rendszertelen agymunkával tölti nappalait sőt éjjeleit is, a csak úgy habzsolt bűvös lapok megrázó s érzéki hatásának mámorában, — az a leány, az *Affections vaporeuses* írója szerint, okvetlenül „vapeurs”-ben szenvedő asszonnyá fog válni.

De voltaképp mindez csak másodrendű oka a „vapeurs”-nek. Elsősorban a társaság, a társasági élet okozza ezt a betegséget. A nő erőtlensége ebből a mindig virrasztó életből származik, ebből a teljesen éjszakai s csak hajnalban nyugovóra térő életből, amely miatt a nőt „lámpá”-nak nevezték. E botor életmód lázas izgalmanak következménye volt a kétségbeejtő álmatlanság. Pedig mi ez a nő egészsége ellen irányuló testi élet a lelki életéhez képest! A nagyraágyság, a féltékenység, a versengés, a szellem folytonos izgalma, a csalódás, a bosszankodás, a megsértett hiúság, a lángoló szenvedély egészen más lázzal rendíti meg a nő tökékeny szervezetét!

Az orvosok nem tudták, mitévők

lesyenek e napról-napra jobban elharapózó járvánnyal szemben. Némi-lyikük, abban a hiszemben, hogy pusztá képzelődés az egész, orvos-ság nélkül gyógyította a „vapeurs”-t; így például a híres Sylva a nők hiú-ságát ijesztette meg: egyszerűen azt mondotta, hogy nyavalyatörés az, amit a nők „vapeurs”-nek neveznek. Amikor azonban kénytelenek voltak az igazi fájdalokat komolyan venni s betegségként gyógyítani, zsongító-vagy izgatószerrekhez folyamodtak, az éthert, a mosuszt, a Hoffmann-csöppeket és az úgynevezett magyar vizet, Stahl és Geoffroy piruláit használták. Azonban ez az erős és erő-sítő kezelés már-már lejárt, amikor olyan ember jelent meg, akit néhány éven át csaknem annyiszor emleget-tek, mint a betegséget magát. Ez a körülrajongott orvos a híres Pomme. Szerinte az egészséges ideg olyan, mint a nedves pergamen és a „va-peurs” oka az idegrendszer kiszára-dása, megkeményülése. Csak arra kell tehát törekedni, hogy ismét ned-vesség jusson az idegekbe. Célját

mindenféle híg anyaggal akarta elérni: sótlan borjúlevessel, csibe-bouillonnal, savóval, mindenekelőtt pedig öt, hat, sőt nyolc óráig tartó langyos fürdővel; egyik betege, Madame de Clugny, négy hónap alatt ezerkétszáz órát töltött a vízben! Kezelési módja nagy sikert aratott. Igaz, hogy két előkelő betege, Bezons márkiné s Belzunce grófnő meghalt a keze alatt és haláluk nagy port vert föl. Kollégái folyton rágalmazták és annyira mentek, hogy megvesztegetett cselédekkel ártalmas szert önttetek az uborka- és cikórialevesekbe, melyeket pácienseinek rendelt. Így aztán elhalványult a híre, s ő maga visszavonult szülővárosába, Arles-ba. Ellen ségei azt híresztelték, hogy meghalt. Ámde Pomme mindennek ellenére nyugodtan tovább élt és egész csomó híve volt Parisban, aki Arles-ba is elutazott, hogy tőle tanácsot kérjen. Vakon hitt neki például Boufflers grófnő, aki Arles-ba költözik és az egész télen Monsieur Pomme által kezelteti magát. Kétségtelenül ő hitta vissza az orvost Parisba, s vezette

hozzá összes régi pácienseit. Támogatásával mindent elért az orvos: a királyi család házi orvosa lett és 1782-ben a kormány rendeletére, a királyi nyomtatóműhelyben új kiadás készült *Traité des affections vaporeuses* című munkájából.

Pomme-mal szemben még egy orvos jelent meg, akinek neve ma is él: Tronchin! Tronchin, az összes szép nők orákuluma. Képzeljünk el egy orvos-Rousseau-t. A *Nouvelles Héloïse* nem keltett nagyobb forradalmat a nő szívében, mint amelyet Tronchin előírásai keltettek a nő szokásaiban, mindennapi életében. Tronchin készítette a nőt tunyaságának, lankadtságának leküzdésére. Mozgásra, testgyakorlatra kényszeríti. Durva munkát, padlósikálást, kertészkedést, nagy sétákat, futkosást ír elő; egészséges munkában kell a nőnek kimerülnie. A nevére keresztelt ruhával együtt a szabadságot adja a nő testének. A gyaloglás a divat.

Tronchin módszerét nem sokkal toldották meg az utána következő nagy orvosok, — sem Lorry, aki

olyan köszvényes volt, hogy a betegek lementek a kocsijához, sem Barthez, a kor csinos és szeretetreméltó nőorvosának typusa, aki aranydíszű kötést használt az érvágásnál és aki Madame de Montesson megmentéséért 2000 livre-nyi évjáradékot kapott az orléansi hercegtől.

Ha a nő testi rosszullétének gyógyítását az orvosi tudományban vagy a kuruzslóknál kereste, lelki betegségének orvosságát egyedül önmagában kereste. Mit talált, amikor bajának forrásához jutott? A komoly agymunka teljes hiányát, az üres szórakozásba vesző lélekpazarlást. Miből származott semmiségek és badarságok iránti hajlama, ez a mindenre, még az élvezetre is átragadó tulajdonság? Az önnön értéktelenségéből, a csillogó léhaság alatt rejlő ürességből, abból a mindenfelé irányuló, de semmivel se törődő munkából, amely mozgásba hozza ugyan, ámde nem ad erőt neki. Életének főbaja, megmérgezője annak a valaminek a hiánya volt, amit ő maga „objekt-nek („tárgy”-nak) nevezett.

Az egész évszázadban ezt a valamit, ezt a célt hajszolja a nő. S a szellemnek e komoly és biztos magvát, ezt az érdeklődést, ezt az alapot, ezt a hiányzó súlypontot keresi most a nő, lángoló, szinte dühöngő hévvel, nem törődve a keresési mód furcsaságával vagy nevetséges voltával; és pedig nem közelfekvő szórakozásban, hanem olyasmiben, ami nemének képességeivel és hajlamaival tökéletesen ellenkezik: komoly, óriási, mély vagy éppen iszonytató tanulmányokban, vagyis abban, ami a férfi intelligenciát foglalkoztatja.

Eltűnik a regény az öltözőszobából és fizikai, vegyészeti értekezések hevernek asztalkáján. A legelőkelőbb és a legfiatalabb hölgyek is a legelvonítabb gondolatokkal foglalkoznak és vetekednek Madame de Chaulnes-nal, aki férjének tudós vendégeit is zavarba ejti. 1750 körül már Mau-pertuis a nők dédelgetett kedvence s az előkelőséghez tartozik, hogy Nollet abbé villamossági előadásait elragadtatva hallgassák. A század vége felé húsz-huszonöt tagú csoport-

tok alakulnak a szalonokban, hogy fizikai, kísérleti kémiai, természettudományi vagy izomtani fölolvadásra járjanak. Már nem az Olympos fellegén, hanem valami laboratóriumban festeti le magát a nő. Csakhamar megjelenik a kor kívánalmainak, a nő ízlésének megfelelő lap, amely minden tudományt és művészetet fölöl. Ez a *Journal polytypique*, amely a költemények, színházi kritikák mellett gépleírásokat, csillagászati megfigyeléseket, fizikai ismeretéseket, növény- és lélektani tanulmányokat, matematikai, közgazdasági, hajózási, történeti, törvényhozási cikkeket és akadémiai ülésjelentéseket közöl. Megalapítják az államilag támogatott akadémiákat, gimnáziumokat és múzeumokat, amelyek sikerét a női közönség biztosítja. S milyen bájos egy látvány, amikor ez a sok csinos fejecske a hosszú asztal végén, kristályok, földgömbök, rovarok és ásványok között trónoló tudósra figyel! Festetlen arccal ülnek itt, mintegy éjszakai munkától sápadtan, három ujjukra támasztott fejvel,

mozdulatlanul figyelve, — vagy pedig gyakorlatilag vizsgálják az asztalon lévő tárgyakat.

Ámde nem elég a gimnázium. 1786-ban a Collége royal-nak, az összes művészetek és tudományok főiskolájának az ajtaját is bezúzzák a nők. Messze vagyunk Madame de Lambert szavától: „A nőnek a tudománytól éppoly szemérmesen kell tartózkodnia, mint a bűntől”. Még a legférfiasabb tudományok is erősen kísértik a nőt. Az orvosi ismeretek iránti szenvedély úgyszólván általános. Sok nő féltékeny Voisenon grófnőre, aki úgy-ahogy tanulta az orvosi tudományt és birtokán boldogot, boldogtalant gyógyítgat; oly lelkesen működik, hogy elhiszi azt a közleményt, amelyet néhány kópészkodó ember a *Journal des Savants*-ba csempészett, hogy tudniillik a Collége de Médecine elnökévé választották. Íme, Voyer márkiné az anatómiával foglalkozik és nagy gyönyörűséggel kíséri a nedvek körforgását a belekben. Az anatómia tetszett legjobban az akkori nőnek. A 18 éves Coigny grófnő úgy

rajongott e hátborzongató tanulmányért, hogy ha bárhová utazott, olvasni való könyv helyett boncolni való holttestet vitt a kocsiján!*)

Általános, egyetemes tudásról, valami tehetség-encyclopaediáról álmodozott a nő a XVIII. században. Megihlette az az élénk és természetes génusz, amely látszólag mindent felölelt, ámbár mindent csak könnyedén érintett: Voltaire, aki hogy a szenvedélyek világában okozott hatását kipihenje, időtöltésből a tudományos világot lázította föl. Mi keletkezhetett ebből az álomból? Semmi más, mint az a kis, bájos szörnyeteg, az a nő, aki eret vágott és hárfázott, földrajzra tanított és színpadon játszott, regényt írt és virágot rajzolt, növényt gyűjtött, prédikált és verset faragott, vagyis tökéletes typusa volt annak, amit a kor virtuóznak nevezett, szóval: Madame de Genlis.

Egy nő mégis akadt a XVIII. században, aki nem engedett a nemével tökéletesen ellenkező két divat-

* Madame de Genlis mémoiresai.

áramlatnak, amelyek közül az egyik a hangulat, a negédeskedés, a könnyelműség, a változékonyság minden rafinált tetszelségéhez sodorta a nőt és a valóságos életből, mondhatnók a földtől, elragadta; a másik pedig a tudományok terére, a fizikai s kémiai szórakozások terére vitte, ahol minden ismeret csak hiú, felületes módon halmozódott össze. (De ez a nő is hiába küzdött a két bajjal, az utóbbit nem tudta levernii: a tudományok és a gimnáziumok kedvelése túlélte őt, még a forradalomnak is fittyet hányt és a Direktórium idejében minden döreségével együtt újra fölbukkant.) A túlzás és ha szabad így mondanunk: a báj láza is távol állt e nőtől. Ez a polgári származású nő egyetlen túsúrassal összepetyheszti az egész fölfuvalkodottságot és a természetesség útjára tereli. Az eredetiséggel és szórakozással, amit az akkori nő az erőltetett érzésekben, a fellengős beszédben keresett, — hagyományos, természetes egyszerűséget állított szembe ez a nő, bensőséges, származásának és hajlamának megfelelő,

hideg, világos agyából, jámbor lelkéből merített egyszerűséget. És nemcsak természetadta jellemvonás volt benne ez az egyszerűség, hanem csiszolta is azáltal, hogy mindig foglalkozott vele; nagyon büszke, jóformán hiú volt rá; gondolkodott rajta s tökéletesítette. Fegyvert kovácsolt belőle az akkori társaság ámítása, hazudozása ellen. Amikor mindenki csak tündökölni, kápráztatni akart, abban az általános örületben, amikor mindenki csak a külsőséggel törődött, amikor ez a szó: „egyszerű” lesújtó ítélet, iszonyú sértés volt, — ez a nő azt a jelmondatot írta magára s szobájára: „Csak semmi föltűnés”. Az „egyszerű”-t játszotta egész évszázadával szemben, annyira, hogy nagyszerű gondolatait pórias képekbe, pongyola hasonlatokba igyekezett burkolni; s e korban, amikor élet, gondolat, szerelem, szóval minden kijött a rendes kerékvágásból, ez a nő józaneszü s erős maradt, még büszke is volt tudatlanságára.” Minden küzdelmet, minden rázkódtatást került és így bizonyos közömbösség-

ben, valami tunyaságfélében élt. Ezt a filozofikus nyugalmat rendszeres, állhatatos életmóddal védte meg. A mértékletesség, a mindig egyenlő temperamentum volt a titka ennek a tökéletes egyensúlynak, amelyet ez a nő még a szíve működésére is kiterjesztett.

A papillotage nem sokáig állhatott ellent e derűs, világos, száraz alaknak, amely a nőt ismét összekötötte a valósággal, a józan ésszel; ez a báj- és szellemnélküli nő, ki- nek egész iróniája a többiekétől teljesen elütő életmódjában rejlett, ez a Madame Geoffrin az, aki a negédes nő fajtáját pillanatra megváltoztatta, a maga képére mintázta. Megengesztelte, fölvidította a női nemet, kiszabadította görcsös és mámoros állapotából. A Nyugalom elemével, az Igaz elemét is bevezette e társaságba, mely már teljesen elveszítette ahhoz való érzékét. Tekintélye az Igazat az érzelemben és a társalgásban egyaránt méltó helyére juttatta. S csakhamar az igazságban rejlik a minden egyebet fölülmúló báj. Made-

moiselle de Lespinasse helyesen válaszol a saját kérdésére, mikor abban látja a többi nőénél nagyobb sikerét, hogy mindig az Igazhoz ragaszkodott.

Amily mértékben ment végbe a nőnek ez a megbékélése, kijózanodása, amily mértékben tért vissza lelke, nyelve az igazhoz, olyan mértékben igyekezett a nő minden megszkottat kihajítani magából. Minthogy a megismerés lépett az impresszió helyébe, minthogy agyát már csak hasznos gondolatok számára tárta ki, lassankint elvesztette az előbbi élet ösztönét és illúzióját. Képzelete nem csapongott, érzései nem rakoncátlanokdtek. Az egyéniség szűk birodalmába zárkózott. Megkeményedett, hogy széjjel ne szóródjék. Kerülte az izgalmat, mindig jobban és jobban belesülyedt az önzés nyugalmaiba, mindig kevesebb és kevesebb teret adott érzéseinek. Agyának hidegsége ellepte a szívét, eltiltotta a dobogástól, gondolkodásra kényszerítette, s Madame de Tencin szívére tett kézzel kimondotta a nagy szót Fontenet-

le-nek: „E helyen agyvelő van”.

És a fagyosság, e gazdag szellemű század utolsó jellemvonása határozott jellemvonássá válik a nőben. Sok szóban, sok levélben a Fagyosság géniuszának rémlik a XVIII. századbeli nő. Minden gyöngeségén, minden érzelmén diadalmaskodik a fagyosság. Lepletlenül, hányavetiesen mutatkozik mindenben: a cinizmusban vagy a bájban, irtóztató vagy gyöngéd módon. Tapintható, belehelhető; s végigborsózik az ember hátán a hideg, ha azt a nőt hallja, aki így szól, amikor valaki egy gyermeket megölelt előtte: „Én soha, semmit se tudtam szeretni”. Nem kevésbé borzasztó e fagyosság az ifjúság minden érzésében; még az öregek szokásaira, barátságaira is szörnyű hatással volt.

Egy este, a Palais-Royal-ban, intim vacsora után, éppen kézimunkáztak a hölgyek a kerek asztal körül. Chartres herceg három-négy úrral föl- és alá járt a szalonban. A Nouvelle Héloïse került szóba; az egyébként annyira kimért és

merev Madame de Blot oly élénken és nyomatékosan dicsérte e művet, hogy a férfiak is az asztal köré álltak. Madame de Blot folytatta magasztalását és körülbelül így fejezte be: „Minden igazán érző nő csak nagynehezen szabadulhatna a vágytól, hogy egy Rousseau-nak szentelje életét, ha biztosan tudná, hogy ennek következtében lángoló hévvel fogják őt szeretni”.

Ez a XVIII. századbeli nő általános fölkiáltása. Madame de Blot megvilágítja Rousseau csodálatos hatását, lángelméjének hódító természetét, könyveinek ittasító voltát, a női képzelőtehetségen gyakorolt uralmát, a lelkesedést, a hálát, a vallási s a szerelmi kultuszt, amellyel ez a képzelet magát az író személyét is körülveszi, még pedig oly őszintén, hogy mindezek a nők Rousseau legkisebb nyomtatványát is ereklyeként vásárolják és kezevonását csókkal borítják.

Csakugyan erre a kultuszra, erre az imádatra gerjeszti Rousseau a nőt.

Amije Voltaire volt a XVIII. Század

férfijának, ugyanazzá volt Rousseau a nő lelkének. Fölszabadítását, megújítását köszönheti neki. Életet és illúziót kölcsönöz a nőnek, a magasságokba csábítja, szabadságra és szenvedésre szólítja. Oly roppant mélységű és kiterjedésű erkölcsi forradalmat gerjeszt benne, amely még a messze jövőt is foglalkoztatja majd! Rousseau jelenése hasonlatos a sziklát megérintő Mózeséhez: ő újra kifakasztja a női lélek minden eleven forrását.

A kéjektől kimerült, fáradt lelkű világnak, amelyben a legraffináltabb társadalom teljes önzése és szárazsága a legagyafúrta romlottsággal frigyeshül, visszaadja a teremtő s fejlesztő erőket és erényeket. S mi az, amit ez az embergyűlölő apostol a világnak adott; ez a gondolatviselés-szerű férfiú, akit a nő vár, akiért szíve unalma eseng, akit maga ez a kor idézett föl; ez a kor, amely szenved, mert nem tud szeretni, amely meghal, mert nem tud odaadó lenni? Lánegot, egy könnyet, szenvedélyt adott. Azt a szenvedélyességét, amely el-

lentétben épp azok véleményével, akik a XVIII. századba bevezették — a XIX. században épp a nő intelligenciájának lesz igazi sajátjává, olyannyira, hogy géniuszává válhatik nem két főírójának és ihletévé mesterműveiknek. (Mme de Staél, G. Sand.) Rousseau lehellete felszítja a nő lelkét; fölébreszti. Végigborzong lényé legtitkosabb mélyéig. Érzések, élénk benyomások, ezer kavargó gondolat remegő izgalomba ejti. Simogató gyönyörök, amelyek egész szíve öntudatába hatolnak, új életre szülik. Fantáziája szívébe árad. S a szerelem friss, új, halottaiból új életre támadt, megszentelt érzésként jelen meg szemének. A XVIII. század gáláns, sekélyes, csillogó szerelmére következik a szerelem, mint a bírás, elragadtatás. A szerelem már nem szeszély, amely játszik a vonzalommal: lelkesültséggé válik, amelybe egy szinte vallási őrjöngés eleme vegyül. A szerelem szenvedéllyé válik, s csupán csak szenvedéllyé. Lángoló nyelvet vesz föl, amely szinte hymnus hangjaként ujong. Bálványozza,

a mennybe emeli ideálját. Isteni álmokban szendereg és a paradicsomot, az angyalokat, a szenteket, a menyeyei élet gyönyörúségeit látja. Térdenállva ír és könnyel áztatja a papírlapot. Lelkiismeretével küzd a bal lépés mámorában. Megtisztul az önfeláldozásban, a bűnbánatban és kötelességteljesítéssel oltja el a gyönge séget. Szent örületre kelti, csodálatos ideálért hevíti a N o u v e l l e H é l o í s e a n o egész lelkét.

Ámde nemcsak a szerelemnek adta vissza Rousseau ezt a regényei tűzében megolvasztott női szívet, hanem az anyasághoz is visszavezette. Közelebb hozza a gyermeket a nő kebléhez; ismét összeköti a anyatesttel és megtanítja az anyát, hogy e csöppnyi teremtésben „második ifjúságot lásson, amely akkor kezdődik számára, midőn az első elmúlt”. És még többet tesz Rousseau: fölfedi az anya előtt annak a morális anyaságnak kötelességeit és gyönyörúségeit, amelynek nevelés a neve. Belesugallja a gondolatot, hogy szellemével is táplálja gyermekét, amint

a testével táplálta, s hogy csók között nevelje. Iskolává alakítja a házat.

Általa történik meg a társadalom általános visszatérése ahhoz a lelkivilághoz, amely a nők szívéből az ajkukra is föltolul és amelyet érzelmességnek híznak. Új nyelv, új erkölcsi s érzelmi törvénykönyv alakul, amelynek egyedüli elve az egész világ képét, minden megnyilvánulását, még a nő kacérságát is annyira megváltoztató érzelmesség. Érzelmes, — csakis ezzé akar a nő válni, ez az egyetlen dicséret, amelyért eped. Életének főfoglalkozása, hogy érezzen és láthatólag érezzen; csak az érzést csodálja, melyre, — mondotta, — „nagyobb a szüksége, mint a levegőre”. Szinte szokássá vált, hogy a leghitványabb semmiségért az egész éjjelt könnyek közt, az egész nappalt halálos aggodalomban töltse a-nő. S bánata a „legfőnségebb fájdalomban” nyilvánul. És minő gondot fordít a szeretett emberre! Ha bánatot fedez föl valami hozzá közel álló ember szívében, a magáévá

teszi e bánatot, mindig erről beszél és mindig csak könnyes szemmel. Ha valamelyik barátja beteg, odarohan, segít, intézkedik. Ha nagyobb a veszedelem, nem tűri, hogy cselédei aludjanak, — óráról-órára hírt kell hozniok. Valamelyes erőszak vegyül a gyöngédségbe.

A nő szelleme is a szív vonzalmait veszi föl. Megható regényekre áhítozik. „Ariste, vagy a tisztesség bubája” — s más efajta címekre, könyvekre, melyek magasztos és szeretetreméltó erkölcsöt tárnak föl és jutalmaznak meg. A könnyezésig akar a nő ellágyulni. Abban a furcsa lelki állapotban van, amikor Madame de Staél azt mondhatja édesanyjáról: „Az szerzett neki örömet, ami könnyre fakasztotta”. A szhíházba is azért megy a nő, hogy sírjon. Diderot család a p ájában ugyanannyi a zseb-kendő, mint a női néző. Csak úgy tó-dulnak a nők „Romeo és Júlia”, „Hamlet”, „Gabrielle de Vergy” elő-adásaira, s a görcsös vonaglással teli némajátékokra.

Mintha nem is tudna már önmagá-

ért élni ez a könnytől duzzadó, az érzelmességtől kitágult női szív: ellenállhatatlan vágyat, kényszerűséget érez arra, hogy mindenben részt vegyen, ami az embereket egymáshoz kapcsolja. Az érzékelhető lényekről idegen népfajokra, távoli nemzetekre, az egész emberiségre kiterjed a nő rokonérzése. Az emberiség! ez az a nagy fogalom, amelyhez a nő érzelmessége legvégül eljut; ezt tanulmányozza a természettudományban, a társadalmi, politikai, közgazdasági, emberbaráti tudományokban. Az emberiség nevében csodálják a nép javára működő férfiakat, polgárokat, földműveseket, gyarmatosokat és jótevőket. A humanitás gondolata, Rousseau műveinek e csalóka képe vitte a nőt az absztrakt igazságok Álomországába, ez halmozta föl benne a lelkesülés dús kincsét, amely a forradalom napján csaknem az utópiákra való fölkészüléshez hasonlított!

Ámde még ez sem minden; még egy érzést adott vissza Rousseau a női léleknek. Ritka szellemi nagysá-

ga, minden tehetsége mellett tökéletesen hiányzik a XVIII. századbeli nőből a lélek egy bájos vonása: érzék a természet szépségei iránt. A túlzott civilizációnak, a példátlan társaséletnek e korában a társaság a nő számára nemcsak az élet nagy színtere, hanem érdeklődésének egyetlen rugója, benyomásainak egyedüli forrása. Ezen a mesterkéltn cifrázaton túl minden "megszűnik. Sem akkordot, se harmóniát nem érez a nő ott, ahol az emberi zaj elül és Isten csöndje kezdődik. szíve nem nyílik meg a természet előtt. Szeme nem látja a simogató zöldet; a szántóföld és a mező nagy semmiség, amelyet észre sem vesz.

A legszebb vidéken, valami kastély nyitott ablakú szobájában írt levélbe vagy naplóba se kerül soha semmi az égből, a fákból. Hiába keresnők a mezei munka, a madárkeringés vagy a levelet az írás közben körülvevő levegő más visszatükröződését: a hang, a toll, a tinta, minden párisias. A nő szelleme ugyanolyan a falusi reggel harmatos leve-

gőjében, mint a párisi kövezeten.

Semmi se volt akkor a falusi élet fogalmában, ami a női képzeletet ingerelte volna. Csak az unalom érzete szállja meg a természetben, semmi más.

És mi is voltaképpen a falusi élet a nő számára XV. Lajos korában? Számkivetés, ha nem is a szó szoros értelmében, de legalább képes értelemben. Az udvartól, a Paristól való távollétet jelenti a falusi élet, a korlátozottság és a takarékoság idejét, amikor a téli költségekért vezekel és azokat pótolja az ember. És az évszázad már hanyatlóban van, amikor végre a nyaralás nem száműzetés többé, hanem fölemelkedés, nyugalom, divatos és a családnak nagy örömet szerző visszavonulás. XVI. Lajos korában észlelhették a vidéki kastélyok új életének jelenségeit, amikor a nagyurak kényelmesen kezdtek birtokukon berendezkedni, tartósabban időztek ott és hallani sem akartak Paristról. Addig azonban hogy éltek a vidéken? Mint Parisban. Naphosszat folyik a játék az erdőre-mezőre

néző nagyablakú szalonban, — senki se gondol a sétára; vagy ha nem játszanak: társalognak; és a lefekvés órája ugyanoly későn üt a kastélyban, mint a párisi palotában. Fölkeléskor pedig csak a párisi postát lesi az egész társaság és a nap nagy eseménye a *Mercure de France* megérkezése.

A természet iránti vakságnak és közömbösségnek még egy különösen feltűnő jelét kell megemlítenünk. A XVIII. századbeli nő még a szerelemben sem érzi a természetet. Az ég, a föld, a vihar vagy a napsütés sohasem vehet részt a nő szenvedélyében. szíve sohasem köthet frigyét a teremtéssel. Boldogsága nem hallja a pacsirta dalát; a körülötte lévő táj derűje vagy komorsága nem vegyül bele a nő örömébe vagy búbánatába. S a részegítő illat, az idegesítő napfény, a tikkasztó hőség olyan kevéssé szédíti el fejét vagy érzékeit, hogy ez ügyes csábítási módot jóformán sohasem iktatja harci eszközei közé.

A szerelmi regényekből is hiányzik minden természet. Csak hébe-

hóba van szó holmi határozatlan, nyugodalmas vidékről. Semmi perspektíva, semmi szélfuvalom,- mindig ugyanaz a szűk színpad, a boudoir, a szalon, a kis szoba félhomálya vagy gyertyafénye, ugyanaz az emberi kéz által faragott keret. Napnak, csillagoknak, madárnak nyoma sincsen sehol.

Clarens kies elziumában Rousseau megnyitja a nő előtt a mezők és az erdők elveszett paradicsomát. Eléje tárja a széltől szertefútt virágszirmot, a rózsabokrot, az árnyékos utat, az orgonacserjét, a forrást, a csobogó patakot, a magánosságot. Szeme elé teríti a rónát és dombot, a tavat és a hegységet. Fölfedi előtte a természet költőiséget. Rousseau hangjának csengésére megtalálja a XVIII. század a Természet harmóniáját. Visszaszerzi Franciaország, az irodalom számára, azt az addig ismeretlen érzést, amit Sainte-Beuve oly finoman a „zöld iránti érzés”-nek nevezett.

Egészen belebolondul a nő minden falusiba, örömmel él a vidéken és fitogtatja örömét. A szél fuvalata, a

nap nyájas sugárzása, a szántóföldek hullámozása behatol lelkébe, mint a Rousseau alakjaiéba. Nemcsak gyönyörűséget, hanem mély meghatottságot is érez a természetben. A lélegzetét annyira megkönnyítő szabad, üde levegő gondolatainak is mintegy szárnyat ad. Hangosan dicsőíteni a természetet, — ez most a női divat. És egy szép este, az alkonyodó, s lassankint csillaggal megtelő égboltozat láttára, Madame Roland így fohászkodott a leáldozó naphoz: „Oh, Te, akinek létezését okoskodó agyam már-már tagadta, de akit szívem forrón áhított, Te legfelső szellemi Lény, Te magasztos Világintéző, Te hatalmas és jóságos Isten, akiben minden kellemesség megadóját látom, fogadd hódolatomat és ha csak délibáb vagy, légy az számomra örökkön-örökké.”

A NŐ ÖREGKORA.

Háromféle életmód kínálkozik a már nem fiatal nőnek a XVIII. században: az ájtatosság, az irodalmi szalon és az udvari cselszövény. Az öregség közeledtekor sok asszony a vallásos életbe vonult vissza; a lemondásnak szentelték hátralévő napjaikat. Egy este elhagyták a társaságot, másnap reggel leszedték a szépségtapaszkot, a szegényeket kezdték látogatni, s állandóan templomba jártak. A gyóntatoszékhez illő sötét ruhában, egyszerűen fésült hajjal mennek a templomba. Lakáj viszi utánuk az imakönyvet piros bársonytokban. Ámde, ha mélyen belepillantunk e jámborságba, semmi nagy, igazi, erős vallásos áramlatot nem látunk e korban. Az előző század jámborsága, ez a komoly, kemény, lángoló türelmetlen, a vallási háborúk-

tól még egészen lázas jámborság apadóba, tűnöiéibe jutott e számára kicsiny és elpuhult évszázadban: egykor mindent elnyelő láng volt, mostan pedig kis tűz, amelyet gondosan kell szítani. Semmi sincs ebben az édeskés, lágymeleg ájtatosságban, ami Istenhez emelhetné a nő szenvedelmét; nem ragadja el a nőt és nem bír rajta tökéletesen uralkodni. Csakugyan kevés példája akad a XVIII. században a világtól való szigorúan vallásos elvonultságnak, amelyben a nő életét befejezné. E társadalomban egyszerűen kényelmes eszköz a valóságosság arra, hogy a nagyvilági fáradalmakat lerázza az ember; jó módszer, amely az anyagi életet meg egyszerűsíti, s az erkölcsi életet rendben tartja. Továbbá a finomság, csaknem az elegancia, a jó családból való származás jellemvonásának látszik. Mindenki szerint ez a legelőkelőbb, legillegelmesebb útja az öregségnek. Tehát a kényelmesség, illő határok közt, a nő jámborságának alapelve. S miképp lehetett volna más alapja a vallásnak a kritikai szellemek és

a lángoló hevű szívek e századában, e korban, amikor a kisleányok már a kolostorban kételkedni kezdenek, e korban, amely hallani sem akar lemondásról!? Divat ez a jámborság, világi buzgalom, merő külsőség. A nőnek megvan a templomban a maga ülőhelye, nevével, címerével; azért megy a misére, hogy helyét elfogd lalja, s mert fél a világ ócsárlásától. És csak hirtelen, átmeneti riadalmak vezetnek valóban vissza az istentisztelethez, az elhanyagolt gyóntatószékhez: valami szörnyű napnak, például a világ pusztulásának megjövedölése, ami egy akadémiái székéből zúdult az emberiségre, vagy egy üstökös megjelenése, s Lalande az üstökösökromboló hatásáról szóló tanulmányának elterjedése. Böjt Idején megtelik ugyan a templom, de hát inkább a látvány' és a prédikáció vonzza a tömeget. Ha valami híres prédikátorgyöngélikedik és ismeretlen pap lép: a szószékre, senki se törődik Isten igéjével. Úgy mennek a templomba, s úgy hagyják el, mintha színház volna. A nők épp úgy mennek oda,

mint a páholyukba; szórakozni akarnak, hangosan viselkednek, a papot éppúgy zavarják, mint a színészt: hiszen valaki fogadott, hogy ki fogja hozni a sodrából a híres Renaud atyát, a divatprédikátort és szüntelen kacérkodás, kacsintgatás és szemérmetlen öltözet révén meg is nyerte a fogadást!*)

És vájjon a szószék tiszteletreméltó maradt-e? Megőrizte-e az egyszerű, szívhezszóló szavak méltóságát? Nem vált-e szónoki emelvénnyé, melyen a pap tehetsége Isten dicsőítésével versengett? A hit ékesszólása akadémikus, pikáns ékesszólássá alakul, amelyet új gondolatok, adomák és személyeskedések tarkítanak. A világhoz beszél, a világ nyelvén. Az udvar és a város forgataga, az állam politikája hangzik át világosan a szentírásból vett idézeteken, amelyek a legnagyobb szónokoknál is unalmas refrainekül hatnak már.

E mellett a néha mégis fönségre, férfiaságra törekvő ékesszólás mel-

*) Mercier: Tableau de Paris.

lett lassankint másfajta nyelv is születik a szószéken. Tetszetős, mesterkélts, kacér, ezer színben csillogó nyelv, amely csak illedelmes témával foglalkozik, csak könnyű vétkeket kavar föl. A társaság kísértései, a játék, a színház, az ékszer, az élvezetvágy körül forog; bájos keret, amelyben rózsás színű a pokol tüze, s amelynek tanulságát a költészetből és a regényekből veszi a prédikátor. Hízalgó hangú ajkán csak Salamon forró versei csengenek. A Szentírás ilyenén elrontásának nyomait mindenütt fölleljük, még a kor vallásos és erkölcsi könyveiben is. Mit tehetett ez az ékesszólás a század elsodrő forgatagával szemben? Miképp int-hette volna a lelkeket, miképp támaszthatta volna föl Istent az ember szívében? Hiszen őmaga is a kornak egy hangja volt és nem a legkevésbé buja.. Semmi se volt benne, ami megragadhatott, parancsolhatott, a hallgatóság lelkében nyomot hagyhatott volna. Az operazenéhez hasonlított: csak az érzéket tudta csiklandozni. Mi okozta hát a XVIII. Században

a nő jámborsági rohamait, hirtelen, sőt néha — pillanatig — izzó megtérését? A szerelem, a bosszúság vagy a kétségbeesés, amit a szerelem okozott. Rendesen ez sugallta a nőnek a gondolatot, hogy papot hívasson. A szerelemi elhagyatottság pillanata az egyetlen pillanat, amikor a nő a vallás hiányát érzi, mikor a lelkipásztorban keres vigasztalót.

Mindazonáltal néha már a vénség megérkezte előtt fölkelte a nőben a jámborságot a társasélet rengeteg fáradalma, vagy a folyton lazuló házasság. E néhány szelíd és gyöngé nő időelőtt fölcseréli a zajos világot a vallás nyugalmaival. Ámde mennyi gáton és kísértésen kellett e bágyatag nőknek átmenniök! A jámbor nő a század szerelmi lovagjainak a szemében körülbelül olyan, mint a tiltott gyümölcs. A kor rarinált ledérsége az ilyen egyszerű ruhájú, festetlen arcú, nyugalmat sugárzó nőben látja a királyi falatot. Mégis a nagy ritkaságok közé tartozik, hogy e festlett emberek sikert arattak volna.

De mennyivel nagyobb veszedelem

volt az ájtatos nőre a kor szelleme, a hitetlenség, amely lassankint a nőbe is behatolt és kétséggel, lelki lázongással háborgatta? Ez vonta el a nőt napról-napra jobban a vallástól.

A lelkiatya már nem a XVII. század félelmetes, zsarnoki hatalma, nem az az egyházi fölügyelő, aki a házi élet tulajdonképpeni ura, aki a lélekre, az akaratra, a háztartásra döntőleg hatott. A XVIII. században ez az ember is társadalmi lény, whist-játosztárs, titkár, fölolvadó, gazdatiszt, aki a konyhát és az előszobát rendben tartja.

A nő új, igazi lelkiatyja a filozófus. Az egyházi uralom minden munkája s jelentősége a filozófia kezébe került. A filozófusok foglalják el a főhelyet a kandallónál, az asztalnál, a családi tanácsban minden valamirevaló házban, minden eléggé fölvilágosodott nő mellett letelepül egy-egy szentje az Encyklopaediának: a Geoffrin-házat d'Alembert vezeti, Holbachnál Grimm kormányoz; Madame d'Épinay családostul tökéletesen a zsarnokoskodó Duclos kezébe kerül.

Egyetlen tény gátolta meg a filozófusokat és a filozófiát abban, hogy a nőt tökéletesen a hatalmukba kerítsék. A XVIII. századbeli nőből, éppúgy mint bizonyára minden századbeli nőből, hiányzott a hitetlenséghez szükséges erő. Talán ez a hiány volt ájtatosságának egész alapja; talán az ürességtől való félelem vezette vissza lelkét Istenhez. Galiani abbé helyesen írja: „A hitetlenség a legnagyobb csapás, amit az ember szelleme az ősi ösztönökre s a természetes hajlamra mérhet ... A képzelet minden örömről a csodálatos iránti vonzalomról való lemondást jelenti az . . . Minő pusztaság, milyen áldozat! Kétségtelen tehát, hogy az emberek, főleg a kétszeres képzelőtehetségű nők legnagyobb része nem lehet hitetlen és aki mégis hitetlen, csak a legnagyobb erővel és lelkének virágzó ifjúságában hozhatta meg ezt az áldozatot. Az öregedő szívben ismét fölbukkan némi hit . . .”

Ez a hit azonban maga is áldozat. Mert, ha a század legőszintébb, legerősebben hívő asszonyait vizsgáljuk

is, azt fogjuk látni, hogy hiányzik belőlük a buzgó áhítat. Nem tudnak bizonyos hidegséget és szárazságot lerázni. Megőrzik kritikai szellemüket és kritikai érzésüket. Az istenimádás e jámborságban voltaképp az agy alaptételének látszik. Teljes elméjükből hittek e nők, — ámde nem tudtak teljes szívükből hinni.

A XVIII. században a divat új teret nyitott e száraz ájtatosságnak. Üi célt, csaknem új nevet adott neki. A jámborság, amely már nem elégedett meg önmagával, másutt keresett táplálékot: jótékonysággá, embertarsi szeretetté alakult. E században lépett az emberszeretet a vallásba: s a jámborság leszáll az Alkotó magasztalásától a teremtett lény gyámolításához. Egy szélroham szinte kiveti a *nőt* önmagából: azontúl a többi emberé az élete. Magánosan, gyalogszerrel, esőben-fagyban a nyomor és a betegség egyik tanyájáról a másikra megy a nő. Ez új jámborságnak köszönhető, hogy a *Concierge-ri e-t* kórházzal szerelik föl, a *H o t e l-D i e u-t* újjá alakítják, hogy el-

tűnnek azok az ágyak, amelyekben nyolc embert zsúfoltak össze, beteg, haldokló s halott embert egy takaró alá! S ez a tisztán emberi erkölcs, a jótékonyság, amely a század vége felé mindig jobban és jobban terjed, az igazi s talán az egyetlen ösztönszerű, egyetlen gyümölcsöző vallása a nőnek a XVIII. században.

Még egy hit él a nő legmélyebb mélyében, ha titokban és szégyenlősen is. E női lélek egy zugában, az előítélettől, a hagyománytól megszabadulnak látszó józan ész egy zugában megmarad a nép közt általánosan elterjedt gyöngeség: a babona. A legelőkelőbb hölgyben is él még az a gondolat, amely a szegény pórnöben élt, aki vízbefúlt gyermekét úgy akarta megtalálni, hogy égő gyertyájú teknőt bocsátott a folyóra, s tüzet rakott az H o t e I-D i e u melletti kis hídon. E bölcselkedő század kellős közepén elhiszi a nő, hogy a hóhér kötele szerencsét hoz, hogy a kiömlött só, a keresztberakott villa jelent valamit. A horoskop sem merült a feledésbe; s e csillagjósítások oly iz-

galmat okoztak a nőkben, hogy a félelem és a „fixa idea” következtében nem egyszer valóra vált a jövendölés. Conti hercegnő hintót és inast ígér bizonyos Leroux abbénak, ha az a bölcsek követ megtalálja; mások, például Ruffec hercegnő, mindenféle boszorkánnyal töltik idejüket, mert meg akarnak fiatalodni; sajnos, a nagyon drága szereknek mindig van valami hibájuk, úgy, hogy sohasem használnak. Hallatlan hiedelmek fordulnak elő, de nem aránytalanul nagyok azokhoz a babonákhoz képest, amelyeket a legférfiasabb női intelligenciák is magukról megvallanak. Hiszen Mademoiselle de Lespinasse a halálos ágyán is kérve kéri Monsieur de Guibert-t, hogy új lakásának szerződését ne pénteken írja alá!

A jövendőmondókba vetett hit makacsul tovább él. És a század elejétől a végéig a legelőkelőbb hölgyek is ott várákoznak a kártyavetőnő előszobájában, bicegő széken. Éjjel, incognitóban, fátyolozva, némelykor ál-orcával lopóznak be hozzá; s Madame de Pompadour egy este, mikor

sikerül a versaillesi palotából kisurrannia, nagy titokban jövendőt mond a híres Bontemps-mal, aki a kávéüledékből Bernis és Choiseul sorsát kiolvasta. XV. Lajos uralma előtt néhány vakmerő hölgy is akadt, aki első kézből, magától az ördögtől akarta a jósigét megkapni. A régens egyik maitresse-e, Madame de Sérv, ördögidézéseket rendezett szalonjában, amelyek egyikén Boyer, a híres varázsló, még XIV. Lajos életében az orléansi herceg homlokán látta a királyi koronát. Özvegy Conti hercegné jóstársaságot alapított, amely a pásztorok révén a rossz lélek által megszállott nyulakat szerzett. Madame de Charolais kastélyában boszorkányszombatokat ültek, amelyeket bizonyosan inkább bujaságuk, semmint ördögi voltak miatt jelentettek föl. A század közepén, XV. Lajos uralmának delén, bizonyos De la Fosse úr egy egész női társaság számára ördögöt, beszélő ördögöt idézett a Montmartre gipszbányájában és Madame de Montboissiert kolostorba küldték, hogy e varázslói jelenetben való részvételéért

vezekeljen. Az ördögre való kíváncsiság folyton izgatta a nő agyát; és 1752 tavaszán mindenki két marquise póruljárásán kacagott: az ördögidéző nő azt mondta, csakis akkor láthatják az ördögöt, ha tökéletesen levetkőznek; meg is tették és az asszony minden ruhájukat, fehérneműjüket, pénzüket ellopta, úgy, hogy egy rendőr egész csupaszon találta meg a két hölgyet.

Az ördög! Igazán különös jelenség Voltaire századában! Azt bizonyítja, hogy a nő dühödten vágyakozott a természetfölöttire. A tudomány és a logika lehűtötte, kiszárította, a vallás nem lelkesítette többé fantáziáját, így aztán ösztönszerűleg a csodát, a lélekcsillapító csodát kereste. Vakon hitt e hamis csodáknak, amelyek elvonták agyát, sőt érzékeit is, az élet, a tények igazságától. Az egész századon át megfigyelhetjük, hogy bizonyos türelmetlenséggel igyekszik a csodatévők varázskörébe jutni. Aki nem idéz ördögöt, a Belle-Chasse kolostorban látható a század elején, a vallási elragadtatottak izgató előadá-

sain. Azután a bálványozásig belebolondulnak Mesmerbe, aki a magnetizmus titkait, a holdkórosság csodáit beiktatja a tudományba. A legelőkelőbb asszonyok is fanatikusan hirdetik a mesmerizmust és üldözik ellenségeit vagy kinevetőit. És mindennek koronája a Mesmerrel egyidejűleg föltűnő Cagliostro; itt a martinizmus, amely árnyakat idéz és holtakat hí az élők vacsorájára.

Ezen a hiten vagy hiszékenységen kívül még egy menedéke volt az akkori nőnek, az öregek számára kitalált második életmód, az úgynevezett *Bureau d'esprit*, vagyis az értelem gyönyörűségei, az irodalom kedves multságai közé való vonulás. Pompás találmány, amely a nő utolsó éveinek, utolsó szenvedelmeinek valami tetszetős szellemeséget és finomságot, lelkének valami fölülmúlhatatlan eleganciát adott. Egyébként ez a szerep, amelyben a XVIII. század értelmes asszonya menedéket keres, egyáltalán nem kicsi

szerep, sőt, talán a legnagyobb, amit nő ebben az irodalomért lelkesülő társaságban játszhat. Ezek az irodalmi társaságok a közvélemény szalonjai, s akár polgári, akár pénzügyi körből származott légyen is a vezetőjük, legyőzik és elhomályosítják Paris legelőkelőbb szalonjait. Egész Európa figyelmét magukra vonják. Bennük rejlik a hírnév, a kegy, a siker. Ezek vezetnek az Akadémiába. Közönséget szereznek e szalonok az íróknak, nevet a névteleneknek és halhatatlanságot a nőknek, akik bennük elnökölnek. Átaluk jut annyi nő a pillanat ízlésén való uralomra, s oly nagy, oly ittasító e társaságok hatalma, hogy nem csoda, ha a nő visszaél vele, s pártoskodása, eszeveszett irama a mértékletesség hiányára, exclusiv gondolkodásra vall. Előfordul, hogy mindegyik „Bureau d'esprit” a vacsoraasztalához köti lángelméjének, fantáziájának, tehetségének körét.

Sok szalon a nevetségesen rátartó személyek kis családjává növekszik, amely senkit és semmit nem enged be a világból maga közé. Föltámad a di-

csőségvágy, a népszerűség bitorlása, az intrika; a művészetet alattomosan dicsérik, hogy az viszont őket dicsérje. De hát ezek nem is olyan feltűnő hibák és nem is oly nevetségesek az efajta társaságokban és az utókor bizonyára jobban megbocsát majd ezeknek, mint a kor vígjátéka.

Mert e szellemi körök ellen irányul Dorat „Proneurs” (Fecsegők) című komédiája, melynek portrait-szerű alakjaiban az egész közönség fölismeri az irodalom és a filozófia hőseit, Mademoiselle de Lespinasse-t, Madame de Norville-t, Madame Geoffrin-t és a többi hírességet.

Madame de Norville nagy szalonját külön szatírában is ismertették, abban a meglehetősen durva hangú persiflage-ban, amely, álnéven, La Harpe-ot, Marmontel-t, Thomas-t, Arnaud abbét, Condorcet márkít, d'Alembert-t, d'Holbach bárót, Diderot-t, az akadémikusok egész szemináriumát, az encyklopaedisták prytaneumát elvonultatja előttünk.

Ámde hagyjuk a szatírákat és lépünk az emlékiratok, a történelem karján

a Bureau d'esprit-be. Az első, melylyel találkozunk, megőrizte a XVII. század hagyományait. Vezetője, Madame de Lambert, a fegyelem és a mintaszerű rend asszonya, gyöngéd és szigorú volt. Ritka léleknagysággal iskolázott, egyszerű szellemet párosított. Legfeljebb azt a szemrehányást tehetnék Madame de Lambert-nek és szalonjának, hogy nagyon is hívek voltak Madame de Maintenon-hoz, az Hotel de Rambouillet-hoz. Ebben a szalonban sohasem láttak kártyát; minden szerdán, ebéd után, a legjobb akadémikusok jelenlétében, nyomtatásra kész műveket olvastak föl. És nemcsak a könyvek, hanem az emberek szerencséjét is kovácsolták. Madame de Lambert volt az első, akinek szalonja mintegy az Akadémia előszobája. Az irodalmi tárgyalás foglalta el az egész délutánt. Este azonban megváltozott a szín: a fényes vacsora vidám hangulata elfeledtette az olvasmányokat és elriasztotta a reggelt.

Madame Fontaine-Martel csaknem csupa szépszellemű embert fogadott

— ha nem is sokat értett a beszédükből, — és ritka, legalább akkor ritka nőket, akiknek nem volt nyílt viszonyuk. Madame Denis kis szalonjában jó, polgári vacsorákhoz juthattott az irodalom és Voltaire is szívesen ment oda, hogy kényelmet szíhasson, ha a nagyvilági lakomákról el tudott szelelni.

Madame Doublet szalonja viszont a napi események, az emberek, az Akadémia, az udvar, a pletyka visszhangja s laterna magicá-ja volt; nagyon félték ettől a szalontól — és mindenki versengett, hogy oda bejusson, mert a befogadás nagy tiszteletet jelentett. Az összes „hívek” mindig ugyanabban az órában jöttek, mindig ugyanabba a székbe ültek, mindegyik a maga képmása alá. Az asztalon két nagy, nyitott könyv feküdt; minden új vendég az egyikbe valami bizonyosat, a másikba valami bizonytalant, az egyikbe abszolút, a másikba relatív igazságot írt. És amikor ezek a lakájok által lemásolt hírek az egész várost bejárták és szép előfizetési díj fejében a

vidékre is eljutottak; amikor „Feuille nianuscrite” (kéziratos lap) címen meglehetősen szabadszájú folyóirattá váltak, a rendőrfőnök lefoglalta Madame Doublet „híreit” és a miniszter megbízásából megérttette vele, hogy jó lesz, ha mérsékli a nála divatozó hangot, meggátolja a beszélgetés világgákürtölését és eltávolítja házából a főbűnösöket. Madame Doublet javulást ígért; ám a pletykázok tovább is beírták híreiket a könyvekbe, s Madame Doublet unokaöccse, Choiseul miniszter, kénytelen volt a királynak is jelentést tenni. A király parancsára figyelmeztette szeretett nagynénjét, hogy, ha még egy „hír” talál a házából kiszívárogni, öfelsége kolostorba fogja záratni.

Madame Doublet mindennek ellenére folytatta játékát, amelyben nagyon ismert nevű férfiak és hölgyek vettek részt.

A pénzvilágban is volt irodalmi szalon, a Madame Dupiné, akinek fiát egy ideig Rousseau nevelte.

De a szellem igazi székhelye a XVIII. század első felében az a sza-

lón, amelyben mintegy otthonos volt az intelligencia, s amelyben szíves tanáccsal, tetszéssel, bátorító mosollyal fogadta az irodalmat az a minilenre figyelő, mindent megértő háziasszony, aki nőként érzett és férfiként bírált. Ez a szalon Dubois egykori kedveséé, Madame de Tencin-é volt. Ez Franciaországban az első szalon, ahol mindenkit szellemi értéke szerint fogadtak; itt tanulta meg az író azt a szerepet, amelyet a XVIII. század társadalmában játszania kellett; innen nőtt azzá a hatalommá, mely a század végén oly nagy tért foglalt el az államban. Madame de Tencin-nak lelki kényszerűség volt az ilyen emberekkel való érintkezés; cselszövés-sel telt fejének lázas izgalmában a lángelméjü vagy tehetséges embereket kereste ez a látszólag közömbös, ámde valójában heves nő; mohón falta a szellem mindenfajta termékét. Ezért volt olyan ötlet- és szósziporkázás. olyan pezsgő szellemi élet a szalonjában. Marivaux, Montesquieu, Mairan, Fontenelle tudása s elméje ragyogott e szalonban, amelynek társalgását

Madame du Deffand, Madame Geoffrin és Mademoiselle de Lespinasse szalonjában sem feledték el azokat, akik egyszer hallhatták.

Madame du Deffand lemondott a boldogság reményéről, ámde szívósan hajszolta a szórakozás álmképét; csak mások társaságában érzett nyugalmat és meglepültséget, önmagát halálosan unta. Vak volt, sötétségét és fagyosságát egyedül a szellem világította s melegítette. Szórakozásul, mintegy élete gyámolítójául, ragyogó társaságot és társalgást, föltünéstkelítő személyeket és gondolatokat gyűjtött maga köré. Alig-alig pihenhetett ez a tűzvörösmintájú moiréval tapétázott szalon. Nem elég, hogy napon-ta három-négy és gyakorta tizenkét-tizenhárom vendége volt vacsorára, Madame du Deffand minden vasárnap vagy szombaton nagy souper-t adott, amelyen a legelőkelőbb nevek és a legelőkelőbb hölgyek jelentek meg. Az év végén pedig, az éjféli mise alkalmával, a Saint-Joseph-templommal kapcsolatban lévő csarnokba hívta meg összes barátait, hogy a misét és

a zenét hallhassák.

Ez a szalon csakis irodalmi kérdésekkel és újdonságokkal foglalkozott. Különös jellemvonása, hogy csak az előkelő világ fordulhatott meg benne, s csak az ehhez tartozó írókat fogadta be; a művészeket kirekesztette. A Madame Geoffrin minden csábításának ellentálló udvaroncok és gáláns hölgyek értelmes, kellemes társasága volt itt.

Az írók társadalmi tekintélyének és főleg a közvéleményen való hatalmának legmeglepőbb példája mégis éppen Madame Geoffrin szalonja, — az Encyklopaedia szalonja. Ez a polgári szalon az egész irodalom befogadása által a párisi szalonok első sorába került, az intelligencia középontja lett, az ízlés törvényszéke, melyet egész Európa fölkeresett, hogy az ígét meghallgassa. E polgári származású nő, egy tükörgyáros felesége, alig negyvenezer livre-nyi jövedelemmel, megérte azt, hogy meghívása kegyesszámba ment, a neki való bemutatás dicsőség lett, amely nagy és egyáltalán nem félénk embereket is

zavarba ejtett, — és mindezt azért (Marmontel szava szerint), hogy egy omelette-et és csirkét, meg parajt vacsorázhassanak. Megnyerő öreg arc; természetes, igazságos, éles ész; vendégeinek szellemén úgy tudott játszani, mint valami hangszeren; műveit, okos egoizmus; még a halálos ágyán is gondoskodik a szórakozásról; jókedvűség az elbeszélésben; nem mes büszkeség; a megfigyelésből, nem az olvasmányokból merített emberismeret; kérges, ámde lágy szív; elég-gé könnyen irányítható ítélet; nem nagy törődés a külsőséggel, — ime Madame Geoffrin hibáinak, jótulajdonosságainak összessége; ezeknek köszönheti, ha nem is báját, legalább tekin-télyét és szalonjának tündöklését.

A házat, éppúgy, mint asszonyát, világosság, rend, tisztaság, kényelem, bizonyos egyszerű választékosság tette vonzóvá. Még a férj is kényelmes volt e házban, a férj, aki egész életén át illedelmesen eltűnt és csak az üzletvezető és a cégtábla szerepét játszotta. Ennek az asszonynak szalonjába sereglett mindenki, aki Mada-

me de Tencin szalonját túlélte. Szerdán az egész irodalom, hétfőn az egész művészet ott ebédelt. Odagyűltek mindazok a tehetséges emberek, akiket a legelőkelőbb társaságok nem fogadtak maguk közé. Madame Geoffrin munkát szerzett nekik. így került hozzá Vanloo, Greuze, Vernét, Vien, Lagrénée és Róbert. Ezek az irodalmi, s művészeti ebédek a XVIII. század legszebb, legbarátságosabb, legközvetlenebb ünnepei voltak volna, ha közbe nem vág némelykor a háziasszony hideg lelke, józansága, mogorva hangulata s az az örökös „Jó, jó, elég!” — ez a dermesztő szélrohamként a beszélgetésre s a gondolkodásra zúduló kifejezés.*)

Mademoiselle de Lespinasse nem volt eléggé gazdag, hogy nagy lakomákat rendezhessen. Ámde szalonja mindennap nyitva volt és öt órától kilencig tarka össze-visszaságban jöttek-mentek az egyház, az udvar, a hadsereg képviselői, s az encyklopaedisták d'Alembert vezetésével. Mada-

*) Marmontel emlékiratai.

me Geoffrin hidegsége, a szigorú, néha túlzott rend, amire szalonjában Burigny benediktinus szerzetes ügyelt, bizonyos korlátok közé zárta az embereket, a gondolatokat és a kifejezéseket is. Mademoiselle de Lespinasse szalonjában nem volt ilyen korlát: szabadon viselkedhetett, szabadon beszélhetett mindenki mindenről. Jóízű adomák között filozófiai módszereket fejtegettek nagy hévvel, — csak az illetlenség volt tilos.

Mademoiselle de Lespinasse nemcsak a legnagyobb mértékben eszes, páratlanul jószívű, mindenki iránt érdeklődő, ragyogó, termékenyítő, rendkívüli olvasottságú s általános tudású nő, — aki alkalomadtán el is tud tűnni, hogy mások eszének adjon teret, — hanem szeretetreméltó, figyelmes háziasszony is. Főképpen pedig mindenkinél jobban értett ahhoz, hogyan kell az egyes társalgási csoportokat mindenkit érdeklő főtémához vezetni. Madame Geoffrin szalonja az Encyklopaedia hivatalos szalonja, Mademoiselle de Lespinasse szalonja viszont barátságos találkozóhely, bon-

doir és laboratórium.

Madame d'Épinay szalonja, mely nagy összeköttetései ellenére, nem tartozott a legjobb társasághoz, lassankint encyklopaedikus szalonná alakult, amelyben Madame d'Épinay a m o r g ó m e d v é i v e l filozofált és kacérkodott.

Az Encyklopaedia másik temploma Madame Marchais szalonja, melyet a Tuilériákban tartott, amikor éppen nem játszott a versailles-i operában nagy barátnője, Madame de Pompadour mellett. Azonban ez a filozófiai szalon eltért a többitől, és pedig különös módon: a T i s z t a j ö v e d e l e m szalonja volt, A kandallópárkányon, az asztalokon csupa gazdasági könyv hevert. Madame de Pompadour ugyanis híres barátjának, Quesnaynek a hívei közé térítette Madame Marchais-t és ez olyan buzgalommal karolta föl ügyét, hogy szalonjában a nagy nemzetgazda minden alaptételét megkoszorúzták és istenítették. A pedantériától azonban Madame Marchais-t megmentette csinossága, takarossága, fürgesége, fantáziája, mo-

solya, gyorseszűsége. Szenvedélyesen olvasott és olvasmányáiból rengeteg különböző fajtájú témát merített, amivel a társalgást élénkítette, s oly bámulatosan tudott adomát előadni, mint talán senki más Parisban. Udvariassága meg egyenesen igéző volt; mindenki a kellő pillanatban, a kellő hangon, természetes könnyedséggel tudott beszélni. Végre pedig erkölcsössége tette olyan vonzóvá, az a sok szép tulajdonság, amely őt tette egy Thomas mintaképévé az évszázad által megálmodott szeretetreméltó nő leírásában.. Ez az a nő, aki, ha mégannyira lecsiszolja is a társaság ízlése, szelleme, bája, megtudja védeni eszét és szívét a fagyos kevélységtől, az érzelgősségtől, az önszeretet lángjától; aki, ha meg is kötik a társaság erkölcei, szokásai, időről-időre mégis tud a természethez visszafordulni; aki, ha el is ragadja az általános forgatag, a barátság karjában keres nyugalmat, üdülést; aki, ha rangjánál fogva kénytelen is fényűző módon élni, jobban szereti a hasznos kiadást és józan szerénysé-

get kapcsol össze vagyonával; aki-
nek, minden könnyelműsége mellett,
jelleme van és aki az élet minden ör-
vénységében megőrzi lelkét és a bá-
torságot, hogy azt meg is szólaltas-
sa.*)

Thomas szívesen hízelgett és így
elhagyott egy jellemvonást: Madame
Marchais-nak sok ellensége volt és
megérdemelte, hogy legyen; becsü-
letesen szerezte őket. Szellemes és
ugyanakkor kissé rosszmájú volt. Ezt
leszámítva mindenki szerette s min-
denki örömmel ment vacsoráira, me-
lyeket híressé tett a Monsieur Angi-
villiers által a királyi gyümölcsös-
kertből ajándékba küldött felséges
gyümölcs. Megjelent nála az udvar,
Madame Geoffrin, Madame Necker,
Madame du Deffand társasága, s ma-
ga Madame du Deffand, aki barátja,
Pont de Veyle halálának estéjén e
naiv mondatot szalasztja ki ajkán:
„Ah, igen, ma délután hat órakor
meghalt, különben nem is volnék itt”.

Madame Marchais, akit mindenki

*) Thomas: Essai sur les femmes.

Franciaország legkisebb és legbájosabb asszonyának nevezett, nem volt szép, ámde csábítóvá tette lelkének finomsága, fiatalos tündéralakja, arcának kápráztató mozgékony-sága, csodálatos, csaknem földigérő hajának szépsége.

Szemlátomást emelkedett ugyanakkor egy szalon, amely csakhamar minden mást elnyelt. Pontosan azt az utat tette, mint urának, Mónsieur Necker-nek szerencséje; s a miniszter felesége minisztériummá varázsolta.

Madame Necker-t Genfből hozta d'Anvrille tábornagné, s ennek nővérénél, Madame Thélusson-nál nevelőnősködött. Meg is látszott rajta a tanítónő. Udvariassága egyáltalán nem volt közvetlen, magába zárkozó szellemi bája, meglehetősen pedáns lelke, erkölcsi regénybe illő érzésvilága, módszeres illedelme, rideg mosolya korrektségét és — ha szabad így mondanunk — purizmusát mgfosztotta minden melegségtől. Galiani szellemi tüze hiába próbálkozott, nem tudott belőle semmi szikrát kicsiholni; az

olyan élénk és heves Moreilet abbé pedig egyszerűen abba hagyta indulatrohamait és filozófiai explózióit. Ám ez a nő koronázta meg Marmon-tel-t; az ő szalonja kezdte Voltaire-t fényesen ünnepelni s az ő egyik pénteki diner-jén bízták meg a hírhedt rossz konyha ellenére, jelenlévő vendégek Pigalle-t, hogy Voltaire szobrát, — még a nagy író életében, — megmintázza. Leánya, Madame de Stael egyébként a ház egész fagyosságát fölolvasztotta egy időre tüzével, gondolatkincsével, az ifjúkor minden vakmerőségével, az életet sugárzó, szabad, természetes lángelme minden bátorságával. Akkor aztán Madame Necker szalonjába torkolt minden: a közvélemény és az irodalom, a politika meg a költészet. És ugyanakkor, amidőn Necker népszerűsége az egész nagy nemzetet elárasztotta, az egész társadalom e nő szalonjára szögezte szemét, e nőére, ki nevének nagy híréhez a jótékony-ság nagy hírét fűzte, s akinek házat „a szellem és a szánalom székhelyének” nevezték.

Ha e nagy irodalmi szalonokból, a közvélemény e valóságos akadémiáiból leszállunk a másodrendű, csendesebb, kevésbé híres, a vendégek és a hatás szűkebb körére szorítózkodó irodalmi szalonokba, legelőször Madame la Ferté Imbault-nak, Madame Geoifrin leányának szalonját találjuk. Madame Geoffrin éppúgy csodálkozott azon, hogy ő ennek a nőnek az anyja, mint a tyúk, amely kacsatojást költött ki. Ez a fürge fiatalasszony, akinek vidámsága győzhetetlen, sőt Maupertuis szerint egyenesen halhatatlan volt, mert semmin sem alapult, — házának terraszán, amelyet falusi birtokának nevezett, „bureau d'esprit”-t, helyesebben „boudoir d'esprit”-t rendezett be, ahol a szellem úgyszólván a friss levegőn, szabadon, korlátlanul mozoghatott. Csak úgy sustorgott itt a sziporkázó beszéd, a könnyed epigramma; csípős szavakkal labdáztak, amelyeket ideoda hajított a háziasszony és pedig rendszeren a jelenlévő filozófusok ellen. Madame de la Ferté Imbault Rendet alapított a benne s körülötte fölgyü-

lemlő gúnyolódásból és ő maga volt a Rend nagymestere.

Madame du Boccage különböző napokon adott souper-t. Ámde szalonja teljesen az ő hideg, zárkózott, egyáltalán nem vonzó udvariasságára ütött. De unalomig komoly beszélgetés folyt itt politikusok, tudósok és az irodalom néhány képviselője között; a beszélgetést Madame du Boccage bizalmasa, Mably abbé vezette, aki oly kérlelhetetlenül bíraskodott itt Necker könyvein. — Madame de Fourqueux szalonját és társaságát a híres Goys turpiskodása vidította föl. Goys a különös Eon lovag női szerepét szokta játszani. — Choiseul herceg orvosának özvegye, Madame de Vernage, a Rue de Ménars-ban tartott szalont az irodalom és a filozófia embereivel; azt hitte, hogy Paris legelső szalonja az övé, mert a toulouse-i érsek, Loménie de Brienne, megtisztelte látogatásával. — Ott volt továbbá annak a Turpin comtesse-nek a szalonja, kiről a kor költői azt mondták: „Minerva, ha gondolkodik, Erato, mikor ír”; Voisenon ra-

gyogott e szalonban, amelyet az ő barátai töltöttek meg. — Madarrie Brittant szakácsnő leánya volt és kereskedőhöz ment feleségül, akit Madame Dubarry lovászmesterre tett; Paris legcsinosabb asszonyai között említették, aki úgy akart csiszolódni, hogy írókból, tehetséges emberekből, művészekből állította össze társaságát. Madame Pannelier szalonja kis irodalmi körével és szerdai dinnerivel Madame de Beauharnais szalonjától akarta elvitatni a pálmát. — Az író Madame Élie de Beaumont minden este *souper-t* adott szalonjában, amelynek középpontja La Harpe volt. — Szalonja volt az öreg Quinaultnak is, aki 1742-ben visszavonult a Comédie Francaise-tól és nyolcvanhárom éves korában halt meg; e szellemes öregasszony szalonjába ment öreg barátai után, minden szokásával együtt d'Alembert is, amikor Mademoiselle de Lespinasse és Madame Geoffrin meghalt. — A művészet és az irodalom e középpontjaihoz sorozhatjuk még a Madame Suard-nál és Madame Saurin-nél a

színházi előadások után rendezett irodalmi összejöveteleket és végül azt a szalón-t, ahol az udvari társaság állítólag sokkal jobban mulatott, mint Versailles-ban; Mme Vigée Lebrun-ét. akinek egyedüli törekvése az volt, hogy jelentéktelen öccsét igen nagy írónak láttassa; ez volt az egyetlen „bureau d'esprit”, melynek élén fiatal nő állott; szerzők és kritikusok nyüzsögtek benne, s itt készítették a tapsot Vigée darabjai számára.

Madame Geoffrin és Mademoiselle de Lespinasse szalonját bezárta a halál; e két szalon törzsvendégeinek és jelentőségének jórészt örökölte egy szalon; d'Alembert megpróbálkozott azzal, hogy e két szalont egy újban ismét megnyissa s folytassa. Meddő vállalkozás volt és a filozófus hamar abba is hagyta, mert megértette, hogy igaza van Madame Necker-nek, amikor azt mondja: „A nők töltik ki a társalgás és az élet közeit, mint a védőgyapot a porcelándobozt”. Az irodalom és a filozófia e két nagy szalonjára Beauharnais grófné szalonja következett,

amely mintegy a Necker-ház feszes hangjától irtózó összes irodalmi emberek menedéke volt. És csakhamar e féltékenység- és rosszmájúságnélküli, mindig dicsérésre kész nő szalonja lett Paris első, legtekintélyesebb köre, melyben a házigazda szerepét egymásután Madame de Beauharnais udvarlóí, — Dorat, Louis de Boissy és Cubiérés — játszották. A közvetlenül a forradalmat megelőző években az írók és a tudósok egész köztársasága a grófnénál gyűlt össze; csak úgy tódultak az emberek pénteki fogadónapjaira. Félitzenketőtől a souper idejéig, beszélgettek; éjfélkor visszamentek a szalonba, s a háziasszony egészen öt óráig ott tartotta őket. Három óráig fölolvassással telt az idő; a legkülönbözőbb műveket olvasták föl, verset, tragédiát, önéletrajzi részleteket, regényfejezeteket; Rétif de la Bretonne itt olvasta föl Monsieur Nicolas-jának kezdetét. Akkor, az olvasás hangulatában és lázában, úgy beszélgettek, mint valami premiere után; az éjszaka végét hírek, szájról-szájra

járó pikáns históriák, titkos újságokból szedett adomák elmondásával töltötték, Legrange márki érdekes emlékezeit hallgatták és a háziaszszony ezer történetét, amelyekből Rétif de la Bretonne a P o s t h u m e s-nek csaknem valamennyi kalandját merítette.

*

Íme láttuk, hogy a XVIII. századbeli nő már ifjúságában és abban a korban, amidőn élvezetre, szórakozásra hajlik az asszony, jóindulatát, eszét és természetadta képességeit a politikának és a pártfogásnak szentelte. Láttuk, hogyan utánozta Madame de Prie-t és hogyan „vitette az ügyek sodrával a szerelmesét”.*) Minden előléptetésnél, minden kinevezésnél hallottuk a hangját: „Tenni kellene valamit ezért a fiatal ezredesért; tudom, milyen értékes ember, majd beszélek a miniszterrel”. Vagy: „Igazán meglepő, hogy erről a fiatal abbéről így megfélekedtek; püspök-

*) Mémoires du président. Hénault.

ké kell kinevezni; nemes férfiú, s jótállok erkölcsének szeplőtlenségéért”. Nyomon követtük állhatatos és szenvedelmes ajánló-, protegáló-munkájában, az udvarra, a miniszterekre, a maitresse-ekre s a társaságra kiterjedő kényuralmi működésében. Végül láttuk az akkori nőt abban az aktív szerepben és uralomban, amely nemét a királyság legelső hatalmává tette.

Ha ez a nő megöregszik, ha eléri a negyvenet és a jámborságtól elfordul, ha szellemi szórakozásokban, a képzelet örömeiben, az irodalmi tiszteletben sem talál gyönyörűséget vagy kielégülést: akkor a közügyek lesznek a főfoglalkozása, főérdeklődése, szóval, egészen azoknak szenteli életét. És amint az ifjúkor minden öröme, az illúzióért és a mámorért lángoló minden szeretete egymásután eltűnik; amint a társaság forogtatagában való elmerülésért, a szerelmi kék mámoráért való epedés elhagyja, — teljesen a nagyravágyás és az uralom felé fordul. Barátai, védettjei, összeköttetései, elvei, gondo-

latai révén, minden révén, ami sarkalja s előbbresegíti, be akar surranni a hatalom kapuján. Érintkezést kell teremtenie a közigazgatással, a kormánnyal, kezének bele kell nyúlnia a történelem regényébe, a legnagyobb kalandokban mélyen benn kell rejtőznie, mindig a kezében kell tartania az állam egy részét, röviden: a beleszólásért, a hatalomért, a szerencséért, még a hírért is cselszövés-sel kell játszania.

Az évszázad elején az összes intrikánsok patrónája, Madame de Tencin, az a nagy intrikáns, akiről máig beszéltünk; aki, ha árnyékba burkoltan is, mindenütt jelen van, kémeit kihallgatáson fogadja; részt vesz a miniszterek titkos összejövetelein: szünet-szünetlenül jegyzeteket ír, tudósításokat és tíz oldalas leveleket diktál; gondolatait mindenüvé becsöpögteti, Richelieu-nek direktívát, parancsot, tekintélyt ad; egy udvarlóból személyiséget, eszközt alakít és veszedelmessé teszi Maurepas számára, akit kikutat, akin körösztüllát és akit legjobban sebezhető pontján

talál e szavakkal: „A tengerészet tizennégy milliót kapott az idén és egyetlen hajót sem bocsátottak vízre; ez az a pont, amelyen Maurepast meg kell támadni”. Madame de Tencin alatt, mintegy a kíséretében, egész csomó előkelő hölgy működik, ha nem is olyan vakmerő, s mindenre kiterjedő lángésszel, de gyakorlatiasabb, a közvetlen kihasználáshoz jobban értő fejjel; ezek a nők nem azért intrikálnak, mintha a cselszövés jellemük alaptörvénye volna, olyan működés, amelyet semmiképpen se nélkülözhetnek, láz, amely fenntartja őket és az élet tudatát leheli beléjük, — hanem azért, mert a cselszövés út és eszköz számukra. Semmiben sem maradnak Madame de Tencin mögött, sőt még nagyobb bennük a dicsőségvágy; fáradhatatlanul, mindenrekészen lótnak-futnak, mindig számítás vezeti őket; mindig azért dolgoznak, hogy állást, tekintélyt szerezzenek a házuknak, hogy nagyságot és gazdagságot halmozzanak föl benne. Valamennyinek a megtestesítője az öreg Noailles tábor-

nagyné, születési nevén Bournouville, ez az aggodalmaskodást nem ismerő asszony, aki nyugodtan megvallotta, hogy családjának előléptetése érdekében, a fejedelmi kegy megnyerésére a lelkiatyát és a maitresse-t egyenlő mértékben használta föl! Sokszor mondták erről az ősanyáról, tizenegy leány és tíz fiú anyjáról, ennyi meg ennyi unoka s dédunoka őseről, hogy Izrael tizenkét törzsének az anyja, s hogy fiai el fognak szaporodni, mint az égboltozat csillagai; — erre az elégületlen öreg tábornagné fölsóhajtott és néha kiszaladt az ajkán a kesergés: „Hát még mit szólnának, ha mindazt a szép vállalkozást ismernék, ami nem sikerült nekem!” Ez az intrikálási hajlam idővel a nő általános hajlamává alakul. Elterjed a társaságban, sőt az alsóbb körökbe is leszáll. Azokról a nőkről, akik a miniszter tanácsadói s megihletői, átmegy az alantas miniszteri tisztviselő maitresse-ére. Brionne hercegnénél kezdődik és valami névtelen színpadi hercegnőnél végződik. Az előszobában mindenütt minden le-

hető és lehetetlen ügyel foglalkozó nőket lát az ember, akik audienciát tartanak és a titkároknak az udvar legközelebbi utazásával kapcsolatban jegyzeteket diktálnak. A boudoir-juk mellett dolgozószoba van. Fontolgatnak, elhatározásra jutnak, rávetik magukat a politikára; kötés közben főleg a hatóságok visszaélésein gondolkoznak. Társaságuknak a gyorsposta-utasításokról beszélnek, amelyeket naponta megfogalmaznak és a hivatalokban lévő összeköttetéseikről. Ha igazat mondanak, nincs olyan miniszter, aki a kezük írását ne ismerné, nincs olyan tisztviselő, aki ne venné őket tekintetbe. Ismerőseikkel eszmékről beszélnek, amelyeket kifejtenek; és hiába minden ellentmondás, hiába vitatkoznak: ők érvényt szereznek gondolataiknak; és azzal hagyják el ismerőseiket, hogy nagy utánajárást követelő ügyük van valami közismert személyiségnél. A *Tableau du siècle* La Bruyére módjára bájos karrikaturát készített a kor intrikánsáról. A r a m i n t e folyton kérkedik, mily gyakran jár a mi-

niszterhez; titkos tárgyalást kér: mindenki látja, hogy irattal a kezében, a fogadószobába lép és fontoskodó képpel hagyja el a kabinetjét. Amikor hazaérkezik, ajtónállójának megparancsolja, csak azokat jelentse be, akik Martin-féle lakkozott kocsin vagy címeres hintón, díszesruhájú inasokkal jönnek. Ha egyedül találja valaki A r a m i n t e-ot, ezer bocsánatot kér az illetőtől, akit pillanatig-megvárakoztatott. De miképp készüljön el azzal a rengeteg levéllel, amelylyel a hivatalok elárasztják! Kandalója párkányán egy tucat iromány látható, fölül a pecsétes résszel: a leghatalmasabb urak címereit ismeri meg az ember. „Rendkívül nagy lehet a Kegyed munkája,” — szól a becsületes ember őszinte meggyőződéssel. „Ah! kedves uram, igazán nem is tudom, hogy intézzem el az egészet; azt kell hinnem, az egész Udvar összebeszél, hogy próbára teszi a türelmemet. Végtelenül hosszú levelek vannak itt. A lehető legfontosabb ügyekről van bennük szó, képzelheti.” — Közben belépett A r a-

m i n t e bátyja, egy dragonyos kapitány és a levelek egyikébe cukrot csomagol valami kis gyerek számára. „Tessék vigyázni”, — szól hozzá az idegen, — „óriási fontosságú iratok azok, amiket Kegyed meggondolatlanul elhasznál.” — „Dehogy is fontosak,” — felel a kapitány, — „hiszen csak köszönőlevelek újévi üdvözetekre.”

Ennek az elfoglaltsági mániának legfurcsább alakját egy más könyv komolyabban írta le, s d'Ercy bárónőben személyesítette meg; a kor e képmásban egy szalon „igazán udvari hangú” asszonyát, egy mozgékony, dévaj, gúnyolódó arcot akart megpillantani, azt a nőt, aki minisztereket teremtett: Madame Cassinit.

Ez a csinos és bámulatosan elegáns Madame Cassini már XV. Lajos idejében megalapította hírét a galantéria s a cselszövés terén: alaposan megvizsgálta a minisztereket, tábornokokat, a divat embereit; a maga embereit igyekezett állásba juttatni; a minisztériumot rossz hírbe hozta, s a kormány vállalkozásait rosszalta

vagy helyeselte. Aztán, hogy fölebb juthasson, be akarta mutattatni magát az udvarnál, ámde XV. Lajos meggátolta ezt a következő szavakkal: „Untig elég itt az intrikáló nő, — Madame Cassinit nem fogják bemutatni”. De XV. Lajos meghalt és az új uralommal fölragyogott Madame Cassini szerencsecsillaga. Mint Maillebois kedvese, megmutatta fivérének, Monsieur de Pezay-nek, szeretője kézíratait, amelyek között Pezay az 1741-iki itáliai hadjárat terveit és naplójegyzeteit is megtalálta; könyvet szerkesztett ezekből „C a m p a g n e s de Maillebois” címen és ezáltal gyökeret vert a társaságban. Ez első lépés után Madame Cassini gazdag házassághoz segítette fivérét. Ahhoz is ő segítette, — ami még fontosabb volt a tervei kiviteléhez, — hogy Montbarrey hercegnő kedvese legyen. A hercegnő kénye- kedve szerint irányította Madame de Maurepast, Madame de Maurepas irányította Monsieur de Maurepast, Monsieur de Maurepas irányította a királyt úgy, hogy Madame de Montbar-

rey ura, abban a pillanatban, amikor azzá vált, mondhatnók egész Franciaországon uralkodott vagy csaknem uralkodott: Monsieur de Maurepas királynak is nevezte Monsieur de Pezay-t, az igazi királynak. Ámde nemcsak e viszonyból, hanem még inkább a fivér és a nővér által kieszelt titkos levelezésből származott Madame Cassini bűbajos szalonjának a befolyása, — abból a levelezésből, amely az ifjú királynak szólt, hogy tapasztalatlanságában vezesse, s amely Pezay-t XVI. Lajos bizalmas levelezőjévé, meghitt tanácsosává tette. E levelezés következményei csakhamar mutatkoztak: Terray-t erőszakkal eltávolították; Montbarrey-t a hadügyminisztériumba hittak, a pénzügyek intézőjévé először Clugny-t, azután Necker-t nevezték ki. E siker után, a mindinkább növekvő nagyraevágása Cassini-szalón az egész minisztériumban alapos nagytakarítást akart rendezni: megpróbálta, hogy megbuktassa Maurepas-t, de Maurepas maradt a győztes. Maillebois kiszolgáltatta Pezay titkos leve-

lezését, amelyet Madame Cassini rábízott, mire Pezay-t száműzték.

Így összeroppant ez az egész szerencse, ez az intrikus-álom; semmi sem maradt meg belőle, még Madame Cassini szalonja sem, amelyet a kegyvesztettség tönkretett és a botrány csakhamar diszkreditált. Madame Cassini sürgősen háromezer livrenyi nyugdíjat kért Monsieur Necker-től, mint Pezay nővére, vagyis annak a nővére, aki a miniszter karrierjét megindította; azzal fenyegette Necker-t, hogy az összes leveleket nyilvánosságra hozza, s bebizonyítja „a manővereket és az intrikákat”, amelyeket fölhasznált, hogy „ennek az ő politikája által tönkretett gyermeknek” a segítségével a minisztériumba jusson.

*

Az életnek e három befejezési módján: a jámborságon, az irodalmi szalonon és az udvari fondorkodáson kívül még egy lehetőség kínálkozott a XVIII. század éltesebb asszonyának. Fájdalom nélküli befejezés volt ez,

csöndes, nyugodt életalkony a nő számára, aki negyvenöt éves korában ennek megfelelő ruhát és gondolkodásmódot öltött és anélkül, hogy szokásaival, társadalmi s családi kapcsolatainak ápolásával szakított volna, anélkül, hogy életének keretéből kilépett volna, békességben éldegélt éveinek nagyobb számával, mint valami barátnővel. Sok idősebb nő sem az ájtatosságnak, sem a szellemi törekvéseknek, sem pedig az ármánykodásnak nem szentelte életét: ezek a nők, akiknek, a kor kifejezése szerint „jellemük volt és nem mulasztották el eszüket táplálni”, — nem vágyakoztak új életkörülményre, hanem szépen megelégedtek azzal, hogy önmaguknak az öreg nő szerepét játsszák, a legtökéletesebb és legkezelebb szerepet, amit a XVIII. század ránk hagyott.

Az a mód, ahogyan a nő az öregkorban él, vagy még inkább a fogadtatás, amelyet számára készít, egyike ama gyakorlati filozófiai főjellemvonásainak, amely már a házasságban is támogatta. Kapálózás

nélkül jut az öregkorba, páratlan könnyedséggel és vidámsággal, üde bátorsággal és mókára hajló heroiz-mussal, amely nem tűri, hogy akár egyetlen morgás, egyetlen panasz, egyetlen sóhaj vagy egyetlen sajnálat is osonjon el ajkáról. Nemének szép álma véget ért; ámde hiszen megmarad a lehetőség, hogy „szere-tetreméltó ember” legyen és ez a vi-gasz fölemeli. Csaknem azt hihetnők, hogy az összes szeretetreméltó tu-lajdonságok között egy csapással megtalálta a léleknek azt a jóhangu-latát, a gondolatoknak azt a szeren-csés egészségét, az életnek azt a ki-engesztelődését, amit az őszinte jámborság az öregkor és a halál között keres. Az öreg nő eltávolodik a kor emlékirataitól és egész szelíden tűnik elő a történelemben, mint valami régi pasztellkép elkenődött felületén, jóságos, de egyúttal gyanakodó arccal, a kíméletesség és a tapasztalat szűr-kületi mosolyával. Szemében, ajkán még ott dereng a múlt, amelyet a szívből jövő sugár világít meg és amelyet megkímél a ránc: „A sze-

relem hagyta itt a nyomát,” — mondotta mindent kifejező szóval Ligne herceg, amikor meglátta.

S valóban, nem a szerelem nagyanyjának látszott-e minden öreg nő e korban? A kosárszék, amelyen a szoba egy kuckójában télen zárt életet élnek, arra a székre emlékeztet, amelyen a rézmetszet Lepicié leányát mutatja meg nekünk, arra a füles fűzfakosárra, melyet rózsatő és virág fon körül: ez volt a gyóntatószék, amelyhez az ifjúság jóakarató tanácsért, erkölcsi tanításért, bátorításért, segítségért és föloldozásért zárandokolt. Az éltes nő kötötte össze a szerelmes párokat, ő hozta létre az eljegyzéseket, ismét fiatal és meleg lett, amikor a maga kezében az egymást keresők kezét egybekulcsolta; s noha minden körötte élő fiatal lény tetteire, áradozására, szenvedélyére odafigyelt, sem a bosszúság, sem a keserűség, sem a féltékenység érzése nem szállotta meg: megbocsátott a jelennek, amiért az is élvezte az életet, amidőn rákerült a sor. A mások ifjúságában a saját ifjúsága tért visz-

szá, s a múlt, amelyet ez a sok fiatalos hang az emlékezetébe idézett, még lágyabbá tette a világ örömeivel, még jobban együttérzővé gyöngeségeivel szemben. Lankadatlanul ösztökélte a vidámságot, amely eléje került, vendégszeretettel fogadta házába a mulatságot, egyengette a kezdők útját, mindenkit jóakarató figyelemmel kísért, élénkítette a pajzán beszélgetést, rendezte a táncot, *vezette* s végül minden időben bátorította a társaságot azzal a bűvös mankóval, azzal az igazán tündéri varázspálcával, amely tele volt arannyal a szegények számára, s alamizsnát szórt az úton mindenütt.

Akárhányszor a legcsinosabb, leggalánsabb nők, akiknek ifjúsága csupa ragyogó diadal volt és annyi ostromot élt át, rendkívül simulékonyan mutatkoztak az aggsággal szemben és a legcsábítóbbak voltak ebben az új szerepben. Megszokták, hogy hódolnak nekik és meg tudják a hódolatot őrizni a társadalmi érintkezés bájjával, tapintatossággal, közvetlenség és kellem révén. Amikor a

szerelemről lemondottak, barátokat kerestek, abban a hiszemben, hogy öregségükben „jó spekuláció” lenne, — mint mondották, — „ha imádatják magukat”. A világismerettel összekötötték a nagyvilági hang három főtulajdonságát: a szellemességet, a tapintatosságot és a jóízlést. Bátor és ugyanakkor gyöngéd, hízelgő, s egyben fölényes beszédmódjuk pikánsul vakmerővé tette a társalgást. Ezek a nők voltak a francia szalon uralkodói; ők vezették a társalgást, adták meg a hangját; az ő gondolatuk és véleményük élénk temperamentuma természetes és mindig helyes összhangja szállt át arra. Láthatatlan kötelékekkel, számtalan kedveskedéssel, bársonyos, anyai hangjuk, barátságos józanságuk ígézetével mégegyszer a nőkhöz láncolták a férfiaknak azt a körét, amely a század vége felé már lassankint cserbenhagyta a társadalmi életet a klubélet kedvéért. Az értelemmel, amely bennük úgyszólván a kacérság legfinomabb virágjává feslett, mindenben uralkodtak, mindent irányítottak és

rendeztek; ők alkották a hírességeket, diktálták az ítéleteket, kürtölték világgá vagy mentegették azt, ami nevelés volt. Még többet is tettek: féken tartották a jó társaság erkölcsseit, megmutatták az illendőség és a kihívó viselet között vezető utat. ők képviselték a türelmes hagyományt és az álszemérem nélküli illedelmet, örködték a renden, vigyáztak az etiketre ebben a társaságban, mint annak lieutenant de police-jai, — ahogyan egy kortársuk nevezte őket, — egy tiszteletreméltó „doyen”: Madame de Luxembourg vezetésével.*)

Álljunk csak meg egy pillanatra ez asszony képmásánál; mert nem akármilyen idősebb hölgyről van itt szó, — Luxembourg tábornagné az akkori öreg nő, az a nő, aki a XVIII. század öregkorát a legkedvesebb módon személyesíti meg. Semminek se látta híjját a maga idején: fiatalkorának üdesége csaknem fölülmúlta csélcapságát és hajdani szerelmei-

*) Mélanges du prince de Ligne.

nek maradványaként híres dal szállott róla szalónról-szalónra. Később oly tökéletesen rendbe szedelőzködött, oly természetszerűleg tudta múltját elfeledni, hogy a körülötte élő világ hasonlóképp elfeledte ezt a múltat és senkinek se jutott az eszébe, hogy a bájban rejtett e nő egész méltósága. Éles esze, mindig biztos izlése révén olyan tekintélyre tett szert a társaságban, hogy tisztelték, szerették és félték tőle. Legfőbb törvénytörés gyanánt ítélkezett mindazonkon, akik a társaságba beléptek; elismerte vagy tagadta azt a személyi értéket, amely, ha megvolt, kitarja az ember előtt a bizalmasság ajtaját, ámde bezárta, ha Madame de Luxembourg nem ismerte el; szóval, ő döntötte el, ki vehet részt és ki nem, azokon a kis válogatott *souper*-kon, amelyekre csak az előkelő világ képviselőit bocsátották be. ő szentelte föl az ifjú világot azzal a legfőbb ítélettel, amely Paristól Versailles-ig az illetők külsejének vagy eszének fémjelzése volt. Szórszálhasogatás nélkül, harag nélkül, hangos jelszavak

nélkül nagyon helyes ítéletet mondott a személyekről, az érzelmekről, a formaságokról, a hetykeségről, a hetvenkedő hangról, a bizalmaskodásról, mindenről, ami a jóérzést sérti; epigrammákban és ötletekben fejezte ki ítéleteit, amelyek eléggé tréfásak voltak ahhoz, hogy a bennük megbüntetett vagy kicsúfolt alakok háta mögött maradjanak. A nőket általánosabb kacérkodásra készítette, a férfiaknak tiszteletet parancsolt, — az egész fiatal udvar nevelője volt, az udvariasság minden megnyilvánulásának hódolatot keltő bírója, a francia illem legfőbb cenzora az anglománja kellős közepén, amely már elterjesztette köntösének és faragatlanságának divatját.

A hangban rejlik szerinte minden: az egész férfi s az egész nő. A hang nemcsak forma, hanem jellemvonás is és bizonyos tekintetben a lélek és az érzelem külső öntudata. A rossz hang, szerinte, a gyöngéd érzés hiányára vall, s az a meggyőződése, hogy szoros kapcsolat van a viselkedés finomsága meg a gondolatok

finomsága, sőt a szív között is. Betűről-betűre ragaszkodik az előkelő világ szokásaihoz; ámde, mikor e szokásokat a legkomolyabban tanulmányozza, s alkalmazásukat nyomon követi, értelmet, csodálatos, józan értelmet és csodálatos finomságot lel bennök. Mélyen behatolt e szokások-szellemébe, s olyan szilárdul hisz erkölcsi értékükben, hogy azt gondolja, még az ima alakjában is van valami Istennek-tetsző. Egy ízben, — Isle-Adam-on történt, — a hölgyek mise előtt a szalon egy kerek asztalára tették imakönyvüket, míg Conti hercegre vártak; Madame de Luxembourg elolvasott két-három imát az egyik imakönyvben és éles, indulatos kritikát mondott róluk, mert, szerinte, a lehető legízléstelenebbek voltak; és amikor az egyik hölgy védeni próbálta az imákat azt mondván, hogy elegendő, ha áhítattal mondják az imát, Isten bizonyára nem törődik a stylussal, az úgynevezett jó vagy rossz hanggal, a tábornagné nagy hévvel és a legnagyobb komolysággal így válaszolt: „Oh, Asz-

szonyom, a viláért se higgye ezt!”
 — Vájjon nem az egész nő rejlik-e
 ebben a szóban és az utolsó babona
 is, azaz e kicsiszolt társadalom utolsó
 vallása?

Az udvariasságnak ez az öreg tündére egy angyallal támasztotta meg éveinek terhét: félkezével mankójába, a másikkal egy fiatal asszony karjába fogódzott, aki sohasem hagyta el őt; bájos látvány volt ez a Szemérem által gyámolított Ész! A fiatal hölgy Luxembourg tábornagné unokája, Madame de Lauzun volt, aki minden szívet meghatott. Ifjúsága mindenki szemében édes szentségnek látszott. A naivitás és az előkelőség, hajlékony és határtalanul vonzó illedelmessége szemére, egész arcára mennyei kifejezést lehelt. Beszédéből, mozdulataiból, egész lényéből valami szűzies erkölcs sugárzott és azt mondták, hogy amerre csak járt, a környezetére is kiterjesztette lelkének tisztaságát. Ámbár a társaságban, a társaság zajos forgatagában élt, annak minden járványát el tudta kerülni. Egyetlen pillantás az arcába

szökkenetette a vért, egyetlen semmi-
ség nyugtalanná tette; kacérság nél-
kül tetszést aratott, igéző volt, mint
az Ártatlanság, amelynek álmoképe
szinte benne testesült meg.*)

*

A XVIII. századnak ezek az asszo-
nyai, kik oly pompásan értették az
öregség módját, sokkal inkább az
ész és az ízlés parancsolatára ala-
pították a vénséget, mint a megnyug-
váséra. Nemcsak erkölcsileg, lelkük
megfékezésével, mindennemű igény-
ről és szükségletéről való lemondás-
sal, leülepedett nyugalommal, valami
anyai kíméletesség békéjével illesz-
kedtek e nagy változáshoz: testükre
az öregkor ruháját vették, mint aho-
gyan lelküket annak szép tulajdonsá-
gaiba öltöztették. Mindig az éveik
számának megfelelő toilette-ben jár-
tak. Női múltjuk minden kacérságá-
ból csak egyet őriztek meg, a leg-
egyszerűbbet: az üde, tiszta gondos-
ságot, a rendességet, amely elegan-

*) Mélanges ele Madame Necker.

ciát és egyúttal méltóságot adott nekik. Amit az első pillantás egész alakjukon észre vett, egyetlen látható ékszerük az volt, amit a kor „válogatott takarékoságának” nevezett. E mindig tiszta ruha, az öltözködésre fordított gondosság, amit soha még rosszullét vagy fájdalom, avagy testi gyöngeség miatt sem hagytak el, megkímélte őket, ha nem is az aggság bomlasztó hatásától, de legalább ocsmányságától és fortéimétől. Ruhájuk végtelenül egyszerű, s végtelenül előkelő volt. Minden részlet egymáshoz illett, széles ujjú szabást, komoly színű kelméi választottak, szóval egész mesterkéletlen öltözéket, amelyben egyetlen fényűzés volt: a nagyon egyszerű de nagyon finom fehérnemű. Tehát azzal a bámulatos megértéssel öltözködött az éltes nő, azzal a mértékletes jóízléssel, amit Diderot úgy megbámult egyszer Grandvalban, amikor a pikétjáték után Madame Geoffrin-ra pillantott. Még a betegség is alig oldotta föl őket e szigorú kötelesség alól, amit magukra róttak, hogy minden

egyszerűség mellett is megnyerők és a csín tekintetében tökéletesek legyenek. Minden jólnevelt asszony az élete végéig megőrizte az aggkor illetését és nem egy nő volt, aki halálos ágyán hősiezen fölápáskodott, hogy mégegyszer utoljára rendesen fölöltözködjék.*) Mintha bizony attól féltek volna, hogy irtózatot találnak kelteni a Halálban!

*) Grimm levelezése.

**A NŐ FILOZÓFIÁJA
ÉS HALÁLA.**

A XVIII. század asszonyának lelkiismeretét nem kormányozzák vallásos, isteni, hit szentesítette alapelvek, hanem csakis azok az ízig-vérig emberi életszabályok, miknek foglatját az akkori nő „egy kis filozófiának” nevezi, azaz a viselkedés regulái, amelyek korlátai közt kell tartani az életet, mert, ha ez nem sikerül, a nő bizonytalan örvényekre siklik. Ez a filozófia arra tanít, mint kell eszünket boldogulásunkra kiaknázni.

Ez a bölcselet, amelyet a nő éppúgy a tulajdon szükségletének kielégítésére, mint tulajdon mentségére teremtett meg, a boldogságba jószerencse keresésében ered és végződik; ez az egyedüli oka és célja. Minthogy formulája egyszerű, követése nem nehéz és számot vet a nő minden természetes óhajtásával, kö-

vetőjétől csupán az önzése korlátozását és minden túlzása feláldozását kívánja meg. Az epikureus bölcsélet koronája az a meggyőződés, hogy a földön minden törekvés célja a boldogság, s az a gyakran megismételt belső intelem, hogy a boldogulás legalkalmasabb eszköze, ha csak kellemes benyomásokra s érzésekre törekszünk. Az ész persze elismeri, hogy az erényt szeretni kell, de nem kívánja, hogy önmagáért szeressük, s úgyszólván csak a túláradó boldogság és jószerencse tompítójául. mérséklő eszközéül ajánlja. Elismeri a jó lelkiismeret szükségét, azonban csak azért, hogy magunkat jól érezzük, éppúgy, amint azért rendezkedünk be lakásunkban, hogy kellemes otthonunk legyen. Elejétől végig minden egyes szabálya oly rendszerbe fűződik, amelynek tágak a szemei, amely nagyon hajlik az erkölcsi engedékenységre, amely igazi szigorúság nélkül való. Mintegy gyöngéd és enyhe lelki egészségtan, amely egyedül arra vigyáz, hogy a szívet, lelket nyugodt egyensúlyban tartsa, s meg-

őrizzze a belső egészség négy főállapotát. Ez a négy főállapot: mentesség az előítéletektől, azaz nézeteknek készpénzül elfogadásától közelebbi vizsgálat nélkül; erkölcsileg kifogástalan viselkedés; hajlamok és kedvtelések ápolása; s a csalódások kikerülésének képessége. Ez a nő boldogságának négy „nagy gépezete”, amelyet élete négy főkötelességéül szab eléje Madame du Chatelet az ő „T r a i t é du b o n h e u r” c. munkájában.

Ezt a filozófiát, amely a nő minden nemes ösztönét első rezdülésében elfojtotta, lelkét ezerféle békóba verte, fölváltotta egy másik, amely a nőnek a szó szoros értelmében vigasztalója s istápolója akart lenni boldogtalanságában, amelybe hitetlensége döntötte, skepticizmusában, amely erkölcsi viselkedését megrendítette. A nő megfigyel másokat, megfigyeli önmagát, őszintén, naiv kíváncsisággal vizsgálja lelkiismeretét, s ebből méríti azt az elhatározást, hogy boldogabbá teszi magát, de csak megjavítása, tökéletesedése árán. Azzal az

egyetlen fölfedezéssel, hogy fölfedezi a kötelességérzetet, kitágítja cselekvősége és az erény gyakorlása terét. s az önmaga iránt való kötelesség megismerésétől fölemelkedik az embertársai iránt való kötelesség megismeréséig. Amidőn rendbeszedi szétkúszált eszméit az emberiességről, amidőn tisztázza, megállapítja azokat: mellőzhetetlen kötelességéül állítja föl az igazságosságot minden emberrel szemben, s ez az igazságosság nála könyörületes szívben és kegyes cselekedetekben nyilvánul meg. Eltökéli, hogy elnézéssel bán minden botlással, amelynek indító oka nem bűnös és amely nem árt senkinek. Minden eszközzel, minden élet-szabályával szelíd józanságra, kellemre, összeférésre, csöndes lelki egyensúlyra törekszik, amelynek jól-éső békéjét az észen való föltétlen uralkodásnak véli köszönhetni. Az ész és értelem tökéletesítése, a békességes tűrés akarása, — amely az élet múlhatatlan kellemetlenségeit felére csökkenti,- — a lélek emelkedése, jóságának ápolása: íme, ezek a

benső, minden külső körülménytől független örömök, amelyekkel ez a tiszta és finom női filozófia követőit kecsegteti. Ámde a tökéletességnek ezt a szép délibábját nem ragyogják be, nem szentelik meg a hit sugarai, amint erről Madame de Fourqueux „Confessions”-jának életfilozófia-terve tanúskodik. Íme: ez a nagy, erkölcsi lecke nem ad szerepet az Úristennek, sőt említeni is csak egyetlenegyszer említi, hogy megmutassa, hogy nem fél Tőle: „Ha iparkodtunk pontosan fölismerni, mivel tartozunk embertársainknak, s megtanulni, hogy csak hasznukra legyünk, ha igazságosak lettünk önmagunk és jóságosak mások iránt, akkor nyugodtak lehetünk az Isten ítélő jobbja felől”. Az Isten nemcsak mint szó hiányzott ebből a filozófiából, hanem mint fogalom is. S csak miután ennek a bölcseletnek minden alapelvét és nemes parancsát megtalálta ” önmagában: Fourqueux asszony csak akkor, kilenc év múltán jegyzi meg könyve új kiadásában, hogy a közben lefolyt idő alatt meggyökerezett benne az a meggyőző-

dés, hogy van Isten, van legfelsőbb Lény.*)

A XVIII. századnak van néhány olyan szép, előkelő, szeretetreméltó nőalakja, hogy kísértésbe jövünk azt hinni, hogy ők ennek a filozófiának verőfénye és mosolygása. Csupa ész, szellem, báj a lényük, s szinte áhítatos tiszteletre, hódolatra készítik környezetüket. Mintha minden erényüket természettől fogva szereztek volna, oly büszkeség és erőltetés nélkül gyakorolják. A társaságnak szentelik magukat, de önmagukkal is szívesen foglalkoznak. Elnézők embertársaik, éppúgy, mint a tulajdon bajaik iránt. Megnyugvás a balsorsban, érzékenység, jótékonyság, igazságosság, az érzés nemessége a gondolkozás és kifejezése kristálytisztaságával és kellemével, s a szív méltóságával egyesül bennök. Lelki állapotuk minden helyzetben ellentmondás nélkül hasonlít ahhoz a képhez, amelyet az Erényről festenek

*) Confessions de Madame***, principes de morales pour reconduire dans le monde. Paris, 1817.

maguknak: „Nem hivalkodik semmivel, mert azt hiszi magáról, nincs hivalkodni valója; nem rejteget semmit, mert nem hiszi, hogy a szem reá fog irányulni, s nem sejti, hogy dicsérni fogják; sem nem hiú, sem nem szerény, mert egyszerű, mert igaz”. S e választott lényekben, ezekben a szinte mondaine-szentekben nincs igazi jámborság. Betű szerint követik a Szentírás intelmeit, igazszívűsége törekszenek a jótékonyságban, naiv módon, semmit nem félve, semmit nem remélve, nem kérve, követelve érte. Hijjával vannak az Istennek, s érdemeik is az Isten hijjával vannak. Egész vallásuk merő erkölcs, s erkölcsük, — amelyet leegyszerűsítettek, hogy mindig kezük ügyében legyen, — ebből az egyetlen, mindent átfogó és nagy parancsból áll: „Amit nem kívánsz magadnak, ne tedd másnak”. Nem volt alkalmas anyák képzésére, nevelő hatása a semmivel egyenlő; s ők csak személyes törekvés, természetes lendület révén emelkedtek föl a jó és igazság intuíciójáig, ízléséig, szeretetéig. szívük büszke

magasságát segítség nélkül, tulajdon erejükből őrzik meg. Éppoly kevésbé folyamodnak tanácsért a filozófusokhoz, a racionalista theológiához, mint a pozitív valláshoz: „a könyvek és értekezések gallimathias”-át haszontalan lim-lomnak tekintik. Minden dogmától s rendszertől mentesen önmagukból merítik fölvilágosodásukat és szellemük erejét. S íme, ezek a csodálatos, makulátlan lelkek, akik a Choiseul hercegnő angyali típusában érik el legfensőbb kifejezésüket, a XVIII. században oly erényt ragyogtatnak, amely önmagában találja meg célját, jutalmát, táplálékát. A könnyelműség e századában néhány nő elénk tárja az oly lelkiismeret ritka látványát, amely minden hívság közepette megőrzi egyensúlyát. Olyan látvány ez, amelyet az emberiség az Antoninusok kora óta nélkülözött, s már-már egészen el is felejtett.

Ez a rendszer s képzelődés nélkül való filozófia, amely a XVIII. század asszonyának a lélek vidámságánál is többet, azaz meglegedettséget ad. nemcsak az élet nyomorúságaival

szemben volt támasza, hanem a halállal szemben is erősséget adott neki, legalább is úgy látszott, hogy türelmesebben viseli el az iszonyt, amellyel ez a vég az emberi lelket eltölteni szokta. Ebben az évszázban tanúi vagyunk, mint hamvad ki a nő életszövétneke szelíden, háborgás nélkül. Látjuk, mint halnak meg önként értetődő bájjal. Oly diszkrét módon hagyják el az életet, mint egy zsúfolt szalont, amelynek társalgását világért sem akarnák megzavarni. A század asszonya több mint szelid a halál iránt: udvarias iránta.

Nézzük csak d'Aligre elnök feleségét, aki halálfélelmét és végső tusáját fátyollal boríttatja le*): mennyi nő — mindenféle helyzetű, de a legboldogabb, legfényesebb, a sors kegyétől szinte agyonhalmozott nő — hagyja el az életet hidegvérrel, ízléssel, elragadó biztossággal, bűvös-bájos bátorsággal. „Kár!” — mindössze ennyit mond az egyik, hogy itthagya

*) Lettres de la marquise du Deffand á Horace Walpole. Paris. 1812. 1. köt.

a földet.*) Vannak, kik váltig barátai és barátnőik kezét szorongatják, s akiknek halála mintha csak utolsó ájulásuk volna. Mások, társaságot szólítanak halálos ágyukhoz, s azt kívánják, hogy ágyuk mellett fölállított lotto-játék zörgése nyelje el végső lehelletük zörejét. Szinte ujjunkon számolhatjuk meg azokat, akik utolsó órájukban hűtlenül elhagyták elveiket, rangjuk követelte tartásukat, sőt hitetlenségüket. Colié naplója szerint ugyan a komorna jelentésére, — hogy: „Hercegné, itt van a jóisten képe, megengedi, hogy bevezessük? szeretne abban a szerencsében részesülni, hogy az utolsó kenettel lássa el Fenségedet!” — sokan erőt találnak még arra, hogy ágyukban fölüljenek, mintha királyt fogadni készülnének, de vannak, akik még ekkor is makacsul elutasítják ezt a vigaszt, amelynek szükségét életükben sem ismerték. Akad olyan nő is, aki, utolsó óráját érezvén, szakácsát hivatja, s lelkére köti, hogy gondos-

*) Nouveau Mélanges, par Madame Necker. 2. köt.

kodják a vendégek kitűnő ellátásáról, nehogy cserbenhagyják az asztalát. Sokan húzódó betegségük tartamát végrendelet írására használják, amelyben egyetlen rokonukat, barátjukat, ismerősüket, betegüket sem feledik, s ezzel az írásukkal a világosság és pontosság valóságos mesterművét, az arányos beosztás stilisztikai remekét hagyják hátra. Némelyek virágfüzérrel, tánccal, elmés tréfákkal, gúnyos kuplékkal, chansonokkal vagy végső, legmagasabb szerelmi mámorral aranyozzák be végüket; mások sírfeliratok rimeit kovácsolják, s derűsen hantolják el tulajdon emléküket.*) A század elért az agónia epigrammjáig, amikor ama halálos beteg hercegné, maga köré gyűjtven orvosait, gyónatóját, ügyvédjét, — orvosainak ezt mondja: „Uraim, Önök megöltek, de csak mesterségük elveit és szabályait követték”; — gyónatató atyjához: „Tisztelendő atyám megtette kötelességét, mert nagyon megijesztett”; — s ügy-

*) Correspondance littéraire de la Harpe. 2. köt.

védjéhez: „Ön a rokonaim ama sürgető kérésére jelent meg, hogy vegyen rá a végrendelkezésre. Önök mindnyájan jól játszatok a szerepeiteket, de föltétlenül meg kell adniok, hogy én sem játszom rosszul az enyémet.” Ennek a nőnek a lelke pompás szellemi köntösben megy a halálba, amint Talmont hercegné holttestét kék, ezüsthímzésű díszruhában teszik sírjába.*)

S a halál mégis, a XVIII. században is, meglehetősen váratlan vendég! Az élet alig jut hozzá, hogy rágondoljon. A társasági élet forgataga, vigasságai, a folytonos mámor, a perc elragadtatásai, a Jelen föltétlen s szinte egyetlen tudata csaknem egészen kitörlik a halál képét a nő lelkéből. Legfeljebb csak úgy suhan el mellette, mint amikor vidám esti lakomán megborzong a másnap szürkületének gondolatától. Ezt a társaságot már nem foglalkoztatja, s képzeletének éppen nem főtárgya már. Ez a társadalom, amelybe váratlanul be-

*) Lettres de Madame du Deffand. 1812.

kopogtat, ellentéte azoknak, amelyek árnyékában éltek, s rémeivel meghittent közlekedtek.*) A XVIII. században mintha az előkelő társaságban nyomaveszett volna. Mindenki és minden visszautasítja, elrejt, feledésbe meríti; alig-alig jelen meg alakja egy-egy templomi síremléken, ahol be-aranyozza csontvázát a kor művésze.

A nő az egész század folyamán messze távoztatja magától a saját végét. Finom érzéssel kisiklik a gondolata elől; szinte azt mondhatnók: a gráciáját félti tőle. Mily kelletlen mozdulattal, mily szinte antik szeméremmel vonja vissza ujjait, ha olyasmihez találnak érni, ami undort kelt benne! „Ha füstté oldódhatnánk, s páráként szállhatnánk el a földről, nem irtóznám a megsemmisülésnek ettől a nemétől, mert a földbetemetést gyűlölöm . . . Oh, pfuj, pfuj, beszéljünk valami másról ...” — írja

*) Szerzők ezzel elsősorban a középkorra, Franciaországban pedig bizonyosan a kegyesebb XVII. századdal, a Bossuet és társai századával való ellentétre utalnak. (W. ö.)

du Deffand asszony Choiseul asszonyoknak. Ugyanez a halálkerülés nyilatkozik meg ennek a hölgynek minden egyéb írásában. A test enyészete megrémíti eleganciáját; a porrá levés gondolata megborzasztja.

S nemcsak a bölcselkedő asszonyok hunynak szemet a halál gondolatával szemben, a kor vallása is eltiltotta a nőt ettől a szemlélődéstől, mintha attól tartott volna, hogy buzgóságát gyengíti vele. Még a legpéldásabb kegyes asszonyok is fölmentik magukat és embertársaikat a halálról való elmélkedés kötelessége alól. Nem akarják, hogy a nő szomorúsága rabja legyen; hitüket távoztatják ettől az ijesztő, intő váztól. S Madame de Lambert csak kora keresztény asszonyának érzését, a halálról táplált képzetét fejezi ki az öregségről írt értekezésének következő finom soraiban: „Az utolsó felvonás gondolata mindig szomorú. Bármily szép a színjáték, a függöny végre mégis legördül. A legszebb földi pályának mind egy a vége; hantot borítanak rá és pedig örökre . . .”

TARTALOM.

	Oldal
A polgárásszony	7
A köznép asszonyai. A „mindenki leánya”.....	43
Szépség és divat.....	73
A nő uralma s szellemi lényé.....	111
A nő lelke.....	145
A nő öregkora.....	185
A nő filozófiája és halála.....	247

A KÉPEK JEGYZÉKE.

Oldal

1. A reggeli séta („La promenade du matin”. Sig. Freudenberger után metsz. Ch. Louis Lingée.) 34
2. Az anyai szeretet. („La complaisance maternelle”. Sig. Freudenberger után metsz. Nic. de Launay)..... 48
3. Az eltört korsó. („La cruche cassée”. Jean Bapt. Greuze után metsz. Jos. Massart)..... 84
4. A búcsú („Les adieux”. J. Mich. Moreau le Jeune után metsz. Róbert de Launay)..... 126
5. A Marly-i találkozó („Le rendez-vous pour Marly”. J. M. Moreau le Jeune után metsz. Kari Guttenberg).....164
6. A whist-parthie. („La parthie de whist.” J. M. Moreau le Jeune után metsz. Jean Dambun) 176

EDMOND ÉS JULES
DE GONCOURT

A NŐ A XVIII. SZÁZADBAN

C. KORRAJZÁNAK MÁSODIK KÖTETÉT FABRY REZSŐ FORDÍTOTTA ÉS DOLGOZTA ÁT. SZEDTÉK E MŰVET 1921-BEN PETIT ROMÁNA BE-TŰKKEL. A DÜCOKAT A WOTTITZ-CÉG KÉSZÍTETTE. NYOMTÁK KORVIN TESTVÉREK 3100 PÉLDÁNYBAN ÉS PEDIG 3000 PÉLDÁNYT FÉLFAMENTES NYOMÓ, 100 PÉLDÁNYT PEDIG BIBLIOFILOK RÉSZÉRE MERÍTETT PAPÍRRA. EZT A 100 PÉLDÁNYT KÉZZEL ÍROTT SORSZÁMOKKAL LÁTTUK EL.